

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

ORTA ASYA'DAKİ GÜÇ MÜCADELESİNİN EKONOMİK BOYUTU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sabina MALİKOVA

Niğde
Şubat, 2021

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

ORTA ASYA'DAKİ GÜÇ MÜCADELESİNİN EKONOMİK BOYUTU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Sabina MALİKOVA

Danışman : Dr. Öğretim Üyesi Turgay DÜĞEN
Üye : Prof. Dr. Fatih YÜCEL
Üye : Prof. Dr. Ahmet Yılmaz ATA

Niğde

Şubat, 2021

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Orta Asya’daki Güç Mücadelesinin Ekonomik Boyutu” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.../.../...(Tarih)

(İmza)

Sabina MALİKOVA

ÖN SÖZ

Küreselleşme sürecine girilmesi ile ortaya çıkan dönüşümler bütün dünyayı etkileyen bir hal almıştır. Toplumsal yapılar, kültürler, gelenekler, insanlar arası ilişkiler ve toplumlararası etkileşimler bu durumdan doğrudan etkilenmiştir. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu gibi algılanabilecek olan Soğuk Savaş Dönemi'nin sona ermesi durumundan sonra, dünyanın uluslararası ilişkiler sistemi de ciddi olarak değişim göstermiştir.

Dünyanın eski ve köklü kültürleri ile yakın komşuluk ilişkileri içerisinde olması bölgeyi etkileşim kurabilme fırsatları açısından avantajlı kılmıştır. Bunun yanı sıra, bölge, her dönemde öneme sahip olan imkân ve fırsatlarıyla, yine her dönemdeki dünyanın etkili aktör olan güçlerinin ilgi odağı olmayı başarabilmiştir. Bu özellikleri sebebiyle araştırılmasının elzem olduğunu düşünerek araştırma konusu olarak Orta Asya seçilmiştir.

Orta Asya bölgesinin çok eski dönemlerden beri Türklerin yaşamını sürdürdüğü ve yapılan çalışmalarla da içerisinde Türklerin ilk ata yurdunu da barındırdığı gerçeği, bu bölge üzerine araştırma yapılması fikrini uyandıran bir başka önemli gerekçeyi teşkil etmektedir. Türklerin çok eski dönemlerden beri çoğunluk teşkil ettiği bir bölge olmasına rağmen, güçlü aktörler ve bu aktörlerin faaliyetleri sebebiyle edilgen kaldıkları Orta Asya bölgesinin kaynaklar açısından zenginliğinin yerel ahaliye yansımalarının çoğunlukla sıkıntı teşkil ettiği görülmektedir.

Türkiye Türklerinin de çıkış noktası ve köklerinin bulunduğu bölgeler olması meselesi de bu konu üzerinde eğilme nedenlerimiz arasında yer almaktadır. Kavimler Göçü denilen olgu gerçekleşirken, Türkler, bu göçlerle dünyanın çok farklı bölgelerine yayılma anlayışıyla hareketlilik göstermiştir. Bundan dolayı da, Orta Asya coğrafyasından dört bir yana yayılım göstermiş olmalarına rağmen, en geniş hacimli Türk toplulukları Batı'ya doğru ilerlemiştir. Bu ilerleyiş esnasında, Türkler, yerel toplum ve kültürlerle etkileşime girerek hem kendilerini geliştirmiş hem de yerel toplulukları değiştirmeyi başarmışlardır.

Göçebelik dönemlerinden kalma dinamik yapıları, teknolojik gelişme ve değişimlerden etkilenince, özellikle, Orta Asya bölgesindeki Türkler, dışardan gelen güçlerin egemenlikleri altında yaşamak durumunda kalmışlardır. Üstelik, bu

mecburiyetin çok uzun bir süre devam etmesi gerçeği de ayrıca zikredilmesi gereken hususlardandır.

Bugün gelineen süreçte, siyasal bağımsızlığını elde etmiş ama ekonomik bağımlılığı ile bağlantılı kaderini henüz değiştirecek potansiyeli yakalayamamış beş cumhuriyetiyle Orta Asya, dünyanın egemen güçlerinin, enerji temelli jeo ekonomik politik yaklaşımlarının oyun arenası gibi gözüktüğü dünya bölgesi konumundadır. Büyük güçlerin varlığı ve etkilerini kabul etmekle beraber, kendine yeni yollar çizebilecek çalışmalara da muhtaç olan bölge ülkeleri, doğal kaynaklarının işletilmesi ve iletilmesini kendi çıkar ve beklentilerine göre gerçekleştirebilecekleri politik zemini oluşturmakla ilgili çabalara ihtiyaç duymaktadırlar. Bir bakıma dünyanın değişen dinamiklerinden etkilenmekle beraber, kendilerini yeni dünyanın etkileşim ruhuna göre her ülke ile kendi inisiyatifiyle ilişki kuracakları günlere erişmeleri ümit edilmektedir.

Ders aşamasında destekleriyle bilgilenmem konusunda yardımcı olan Sayın Hocam Prof. Dr. Serkan TAFLIOĞLU'na, çalışmamın her safhasında desteğini esirgemeyen ve yönlendirici katkılar sunan Danışman Hocam Sayın Dr. Turgay DÜĞEN'e ve sabırla çalışmalarımı tamamlamak konusunda fedakarlık yapan kıymetli aileme teşekkür ediyorum.

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORTA ASYA'DA GÜÇ MÜCADELESİNİN EKONOMİK BOYUTU

MALİKOVA, Sabina
Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Turgay DÜĞEN
Şubat 2021, 78 sayfa

Küreselleşme ile birlikte güç merkezi olma vasfı daha da güçlenen dünyanın egemen güçleri her tarafı etkileyen bir yapıya sahip olmuşlardır. Bu güçlerin Orta Asya'ya da ilgisiz kalmaları beklenemezdi. Çünkü Orta Asya Bölgesi zengin yer altı ve yer üstü kaynakları ile ilgi çekici ve ilginç bir yapıya sahipti.

Türklerin ilk ana yurdu olarak kabul edilen Orta Asya tarihsel süreçte her zaman egemenlik savaşlarının sahası olmuş bir dünya parçasıdır. Tarihin en eski dönemlerinden beri Orta Asya'da ahalî olarak varlığını sürdüren Türkler, Dünyadaki küresel ve bölgesel güçlerinin hâkimiyet kavgasının arasında kalmışlardır. Bazen bölge içi büyük güçlerin bazen de bölge dışı güçlerin küresel rekabetinin ve güç konusunda boy ölçüşmesinin derin etkileri her zaman hissedilmiştir.

Uzaktaki küresel aktörlerden daha çok imkân ve fırsata sahip olan Rusya ve Çin'in daha fazla gündem belirlediği Orta Asya'da çeşitli istilalar, bölgesel savaşlar, bölünme stratejileri, kısacası güç savaşları değişmez kader halini almıştır.

Bu çalışmada Orta Asya'da ekonomik anlamdaki ilişkileri ile Büyük Güçler diye de adlandırılacak küresel aktörlerin pozisyonu teorik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda çeşitli bölgesel, etnolojik ve dinsel kavgaların bile temelinde dünyanın büyük güçlerinin ekonomik çıkarlarının etkili olduğu görülmüştür. Özellikle Rusya ve Çin'in böl-yönet politikasının Orta Asya'nın ahalisinin son üç yüz yıllık kaderinin belirleyici etkileri olmuştur. Sanki bu iki gücün birbirleriyle anlaşarak bölgeleri paylaşıp istila ettiği ve bunun sonucunda oluşturmuş oldukları sömürü düzeninin kendilerini güçlendirirken Orta Asya'daki toplumların yoksulluğunun arttığı şeklinde bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: Orta Asya, Küresel Güçler, Küreselleşme, Ekonomik İlişkiler

**ABSTRACT
MASTER THESIS**

**THE ECONOMIC DIMENSION OF POWER STRUGGLE IN CENTRAL
ASIA**

**MALIKOVA, Sabina
Eurasia Research Department
Supervisor: Asist. Proffessor Dr. Turgay DÜĞEN
February 2021, 78 pages**

The dominant worldpowers, whose qualification of being a power center got stronger with globalization, have had a structure that affects everywhere. These powers could not be expected to be main in different to Central Asia. Because the Central Asia Region has an interesting structure with its rich underground and above ground resources.

Considered as the first homeland of the Turks, Central Asia is a part of the world that has always been the domain of sovereignty wars in the historical process. The Turks, who have been living in Central Asia since the earliest times of history, have been in the struggle of the world's global powers. The great effects of the global competition, sometimes between the great power with in the region and sometimes by the powers outside the region, have always been felt.

Russia and China have more opportunities in Central Asia than distant global powers. For this reason, various invasions, regional wars, division strategies, in short, powerwars in Central Asia have become an unchangeable fate.

In this study, the economic relations in Central Asia and the position of the global powers, which can also be named as Great Powers, were evaluated with the method of theoretical analysis. As a result of this evaluation, it has been determined that the economic interests of the great powers of the world are effective on the basis of even various regional, ethnological and religious conflicts. Especially Russia and China's divide-and-rule policy has been the determinant of the fate of the Central Asian people for the last three centuries. It was as if the set of powers agreed with each other and shared and invaded the regions and as a result, the poverty of the societies in Central Asia increased while the exploitation order they formed strengthened themselves.

Keywords: Central Asia, Global Powers, Globalization, Economic Relations

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar DİZİNİ.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
I. Problem Durumu.....	2
II. Araştırmanın Amacı.....	2
III. Araştırmanın Önemi.....	2
V. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
VI. Varsayımlar.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Güç.....	4
1.2. Küresel Güç.....	8
1.3. Jeoekonomik Yaklaşım.....	10
1.4. Orta Asya ve Orta Asya'nın Önemi.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE ORTA ASYA

2.1. Soğuk Savaş Öncesi Dönem.....	14
2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem.....	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLERİN ORTA ASYA İLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

3.1. Rusya'nın Orta Asya ile Ekonomik İlişkileri.....	24
---	----

3.2. Çin'in Orta Asya ile Ekonomik İlişkileri	30
3.3. ABD'nin Orta Asya ile Ekonomik İlişkileri	34
3.4. AB Ülkeleri ile Orta Asya'nın Ekonomik İlişkileri	39
3.5. Hindistan ile Orta Asya'nın Ekonomik İlişkileri	43
3.6. Türkiye ile Orta Asya'nın Ekonomik İlişkileri	46
3.7. İran ile Orta Asya'nın Ekonomik İlişkileri	51
3.8. Bulgular.....	54
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA.....	68
ÖZ GEÇMİŞ.....	78

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1. Dünya Doğalgaz Rezervleri (2019 Yılı Rakamlarıyla)	23
Tablo 2. Dünya Petrol Rezervleri (2018 Yılı Rakamlarıyla)	23
Tablo 3. Rusya'nın Orta Asya Ülkeleriyle Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)	30
Tablo 4. Çin İle Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)	34
Tablo 5. ABD ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar).....	39
Tablo 6. Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleriyle Ticari İlişkileri	42
Tablo 7. Almanya ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)	43
Tablo 8. Fransa ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)	43
Tablo 9. Hindistan ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)....	46
Tablo 10. Türkiye'nin Orta Asya Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon Dolar).....	51
Tablo 11. İran ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar).....	54
Tablo 12. Güçlü Ülkelerin Dünya Ticaretindeki Payları (yüzde olarak)	55
Tablo 13. 2002-2012 Döneminde Orta Asya Ülkelerinin Yıllık Büyüme Oranları....	56
Tablo 14. Orta Asya Cumhuriyetleri Ekonomik Performansları (1990-2016)	56
Tablo 15. Orta Asya Ülkelerine Yapılan Yabancı Yatırımlar.....	57

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
C	: Cilt
BM	: Birleşmiş Milletler
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
NATO	: North Atlantic Treaty Organization / Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
S	: Sayı
S	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
vy	: Veri yok

GİRİŞ

“Orta Asya’da Güç Mücadelesinin Ekonomik Boyutu” adıyla ele alınan bu çalışmada Türklerin ana yurdu olarak bilinen Orta Asya’nın ekonomik anlamdaki ilişkilerdeki pozisyonu analiz edilmiştir.

Taraması yapılan bütün çalışmalarda Türklerin ana yurdu olarak anlatılan Orta Asya’nın sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları, su kaynakları ve bunların yanında var olan verimli ve çok geniş tarım alanları sebebiyle önemli olduğu ve bir anlamda bu sebeplerden ötürü önem verildiği bilinmektedir. Bu öneminden dolayı, dünyadaki büyük güçlerin mücadele alanları olarak öne çıkmaktadır. Büyük güçlerin tamamının dönem dönem farklı olanlarının öne çıktığı ama ilgileri ve müdahalelerinin hiç bitmediği ve tahminen bundan sonra da bitmeyeceği Orta Asya, insan kitlesinin ağırlığı bakımından en eski dönemden beri ağırlıklı olarak Türklerin yaşamını sürdürdüğü bir coğrafya parçasıdır. Zamanla bölgeye yerleşmiş veya stratejik kaygılarla yerleştirilmiş Türklerden başka etnolojik unsurlar da varlığını sürdürmektedir.

Çalışmamız birbirine bağlı üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konu başlığımız açısından önem arz eden kavram ve terimlerin yer aldığı kavramsal çerçeve bulunmaktadır. Bu bağlamda güç, politik güç, küresel güç, Orta Asya gibi temel kavramlar terminolojik bakımdan analiz edilmiştir.

İkinci bölümde tarihsel Süreçte Orta Asya değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Tarihsel serüvenin başlangıcından günümüze Orta Asya ele alınırken, aslında meselenin bugüne gelişi açıklanmak istenmiştir. Büyük güçlerin kendi amaçlarına ulaşmak için insan yapısından başlayalım da, coğrafi bütünlüğün tahribatına kadar, göçlerin zorunlu olarak nüfus hareketliliğini planlamak adına sömürgeci mantıkla nasıl tasarlandığına kadar ancak ve ancak tarihsel altyapısının kuvvetli bir bakış açısıyla hareket etmesi durumunda anlaşılır olacağı aşikârdır. İnsanların kabilelerinin millet kabul edilerek çeşitli dil oyunları ile farklı milletler yaratılması çabalarının hepsinin aslında ekonomik kaynakları çok güçlü olan bu bölgenin kolay kontrol edilmesi için yapıldığının anlaşılması da tarihsel perspektifin güçlü olmasıyla anlaşılabilir hususlardandır. Bunlardan ötürü ikinci bölümde tarihsel arka plana bakılmıştır.

Üçüncü bölüm ise günümüz ağırlıklı olarak Orta Asya'nın cazibeli yönlerinin analizi ve bu çekici yönünden dolayı oralarda devamlı at oynatan küresel güçlerin bulunuşlarının asıl nedeni olan ekonomik ilişkilerinin analizi yapılmıştır. Küresel güçlerin toplumsal yapıları dizayn ederek, bölgesel güçlerin ortaya çıkmasını engelleyip de kendi çıkarlarının farklı anlayış biçimleriyle korunması olgusunun varlığını anlamak çok zor olmayacaktır.

I. Problem Durumu

“Orta Asya’da Güç Mücadelesinin Ekonomik Boyutu” adındaki bu çalışmada Orta Asya adlı dünya bölgesinde var olan büyük güçlerin ekonomik anlamdaki ilişkilerinin pozisyonunu anlamak ve anlatmak maksadıyla bir bilimsel analiz yapmak çalışmanın özünü teşkil etmektedir. Çalışmada araştırılacak konu birbirleriyle karmaşık ilişkileri bulunan dünyadaki egemen güçlerin Orta Asya’daki ekonomik ilişkilerinin bir fotoğrafının çekilmesi gerçeğidir.

“Orta Asya’da Güç Mücadelesinin Ekonomik Boyutu” adıyla ele alınan bu çalışmada Orta Asya’nın ne demek olduğu, sahip olduğu önem ve burada karmaşık ilişkiler kurmuş olan küresel güçlerin icraatları ve bu icraatların dayandığı temel gerekçeler üzerinde analizler yapılmıştır. Küresel güçlerin yerelde yaşayanları çok dikkate almayan enerji savaşlarının ortasında kalan bir Orta Asya gerçeği problemimizin kendisi olarak düşünülebilir.

II. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile küresel güç nitelikli devlet ve toplumların ekonomik bağlamda Orta Asya ile ilişkilerinin ekonomik boyutlu bir şeklinin anlaşılması ve anlatılması amaçlanmaktadır. Son derece karmaşık olan ilişkiler sistemi içerisinde yaşayan ve çoğunluğu Türkiye ile yakın kültürel bağı olan insanların sahip olduğu kaynakların kullanımında söz sahibi olamayışlarının nedenlerinin izah edilmesi ilâve amaçlar arasında yer almaktadır.

III. Araştırmanın Önemi

Dünyaya yön verme kapasitesine sahip olan aktörlerin Orta Asya bölgesinde gerçekleştirmiş oldukları politikaları genel politikalarından bağımsız değildir. Genel olarak egemenliklerinin temini ve güçlendirilmesi ile ilgili politikalar geliştiren bu aktörler ekonomik anlamdaki ilgi ve ilişkilerini de sosyo-politik ve sosyo-psikolojik olarak yönlendirici bir faktör biçiminde temin etmeyi amaçladıkları görülmektedir. Bu

Çalışma ile ekonominin sosyo-psikolojik ve politik olarak nasıl kullanıldığının anlaşılması ve izah edilmesi bakımından önem taşımaktadır. Dünyanın en önemli doğal kaynaklarına sahip bölgesi ile ekonomik anlamda güçlü bağlar kurulmasının çok anlamlı olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

IV. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada teorik analiz yöntemi benimsenmiştir. Sosyal bilim alanlarının tamamına yakınında kullanılan bu yöntemle problemin tanımlama, açıklama ve örneklendirme yöntemleri kullanılmak suretiyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmada kaynak olarak Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Kütüphanesi kaynakları ve veri tabanlarında var olan taramalarla tespit edilen makalelerin analiz edilmesi benimsenmiştir. Bunun yanı sıra, çeşitli kişisel kütüphanelerdeki veri kaynakları da değerlendirilmiştir.

V. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın evreni Orta Asya'dır. Bu kapsamda alışma Orta Asya ile ekonomik ilişkileri olan küresel ve bölgesel aktörlerin ekonomik faaliyetlerinin tespiti ile sınırlı tutulmuştur. Ekonomik anlamda gerçekleştirilen ilişkiler araştırmaya konu teşkil edilmiştir.

VI. Varsayımlar

Araştırma, küresel sistemde etkili olan küresel ve bölgesel aktörlerin ekonomik nitelikteki ilişkileri, Orta Asya'da var olan doğal kaynakların çok fazla olmasından ötürü çok değişkenli ve etkili bir biçimde var olması varsayımı üzerine kurgulanmıştır. Mücadele alanının Orta Asya olduğu karmaşık ilişkilerin nedenini doğal kaynaklar teşkil ediyor varsayımı üzerine araştırmamız tarafımızdan tesis edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamız açısından önem arz eden kavramları analiz etmek mecburiyeti bulunmaktadır. Çünkü her bilim alanı kendi kavramlarıyla içerisine dahil olunacak yapıdadır. Kavramlar alanları açan pencereler gibi görev üstlenmiş durumdadır.

Bu bağlamda güç kavramının ne demek olduğunun vurgulanması ile kavramsal çerçeve konusuna başlamak mümkündür.

1.1. Güç

Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin temel kavramlarından biri olarak öne çıkan güç, popülaritesini arttıran bir yapıya sahiptir. Çünkü ülkelerin politikalarını anlamak için güç ile bağlantılı politikalarına bakmak icap edecektir (Sağlam, 2014:1). Bununla beraber, Antik Yunan kaynaklarından beri siyaset teorisi ve siyaset bilimi tarihinde güç kavramı, devamlı olarak en önemli izah edici bir kavram olarak yerini almayı başarmıştır.

Yapılan çalışmalarla güç kavramının hiçbir zaman tek boyutlu bir tarzda ele alınamayacak bir kavram olup çok yönlü ve karmaşık bir kavram olarak ele alındığı anlaşılmaktadır.

Güç konusunda öne çıkan teoriler realizm ve neo realizm yaklaşımlarıdır. Realizm güç konusunda ulus devlete atıfta bulunmaktadır. Realizmi Antik Yunan'da Thueydides'e kadar götürebilmek mümkündür. Ondan sonra Machiavelli'nin kanunlar ile ilgili görüşleri realizm konusunda belirleyici olmuştur. Machiavelli'den sonra İkinci Dünya Savaşı Sonrasındaki dünya gerçeklerine vurgu yapan Morgenthau'nun görüşleri önemli yer tutmuştur. Morgenthau, gücü erdemlilik üzerine yerleştiren bir anlayış geliştirdi. O, politik hareketin gücü tutmak, arttırmak ve sürdürmekte yönlendirici olduğunu öne sürmektedir. Kenneth Waltz ise uluslararası ilişkiler teorisini insan doğasının uzağına taşıyarak modernleştirdi. Waltz'ın yaklaşımı neo realist yaklaşım olarak kaydedildi. O, analizlerinde yapı düşüncesine vurgu yaparak devletler ve karar alıcıları insan doğasından daha farklı bir formülasyona götürmüştür. Waltz, bu bağlamda devletlerin güçleri konusunda göreceli bir durumun olduğu fikrini öne sürmüştür (Antunes-Camisao, 2018:1-5).

Nye, gücü aşka benzeterek, gücü deneyimlemenin tarif etmek ya da ölçümlemekten daha kolay olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, güç, birinin amaç ve hedeflerini gerçekleştirebilmesi demektir. Sözlük, gücü, bir şeyleri ve diğerlerini kontrol edebilmek olarak anlatmaktadır (Nye, 1990:177). Dahl, güç fikrinin sosyal teoriyi geliştirenlerce sıklıkla eski olarak takdim edildiğini ifade etmektedir (Rahim, 1988:491).

Bir başka tanıma göre, güç, devletler arası ilişkilerde önemli bir yere sahip olan bir kavram olarak “bir devletin kendi çıkarlarını koruma veya taleplerini karşı tarafa kabul ettirme konusunda sahip olduğu maddi ve manevi potansiyeli” olarak tanımlanmaktadır (Sağlam, 2014:1).

Gücü iyi değerlendirmek siyasi durumu anlamak için gerekli olduğundan gücü iyi değerlendiremeyen siyasetçilerin büyük bir olasılıkla başarılı olamadıkları söylenebilir. Siyaset bilimciler, gücün nerede olduğunu, nasıl kullanıldığını ve nasıl bölündüğünü kendi kabiliyetleri ve algılarına göre tespit edebilmektedir. Aslında, bütün bu ifadeler gücün tanımlanmasının zorluğunu öne süren yaklaşımlar niteliğindedir (Küçükcan, 2004: 49). Gücün tanımlanmasının bu ölçüde zor olmasının nedeni gücün kullanımının perde arkasında farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü gücü elinde tutanlar kendilerinin ne kadar güce sahip olduklarının açığa çıkmasını genellikle istemezler. Bu durumlar algıların yanıltıcı olduğunu açıklamaktadır (Kahya, Hüseyin 2008:5).

Robert A. Dahl’a göre, güç kavramı, “A aktörünün B aktörü üzerinde sahip olduğu ve B’nin aksi takdirde yapmayacağı bir şeyi, B’ye yaptırmasına yarayan unsur” biçiminde tanımlanmıştır (Mundro,2020). Buna ilâve olarak Joseph S. Nye, gücü “deneyimlenmesi, tanımlanması ve ölçülmesinden daha kolay olan ve birinin niyetlerine ve hedeflerine ulaşabilme yeteneği” şeklinde ifade etmiştir (Nye, 1990:177). Tarihçi Edward Hallet Carr, 1939 yılında kaleme aldığı “Yirmi Yıl Krizi: 1919- 1939” (Carr, 2015:147) adlı eserinde “Uluslararası Siyasette Güç” başlıklı bir bölüme yer vererek, gücü uluslararası siyasetteki boyutlarıyla ve yansımalarıyla ele almaya çalışmıştır. Carr, siyaseti temel olarak “güç siyaseti” olarak tanımlasa da, gücün siyaseti tanımlamada tek başına tatmin edici bir unsur olmadığını dile getirmiştir (Dumankaya, 2019: 5).

Waltz ile başlayan neo realistlere göre güç, dinamik olup gücün ölçüsü bir devletin sahip olduğu askeri, ekonomik, coğrafi-demografik ve kültürel kaynaklarının kapasitesi ile bağlantılı olmaktadır. Yalnız burada önem açısından askeri kapasite diğer güç kaynaklarına göre en ön sırada yer alan bir unsur olmaktadır (Güneş, 2012: 82).

- Askeri kapasite: Savunmaya ayrılan para miktarı, askeri teknik yapı ve büyüklük, nükleer silahların sayısı ve gelişmişlik düzeyi.
- Ekonomik kapasite: Gayrisafi yurtiçi hâsıla (GSYİH), dış borç, sahip olduğu uluslararası firmaların sayısı, patent sayısı vb.
- Coğrafi-demografik kapasite: Coğrafya, nüfus büyüklüğü.
- Kültürel-bilimsel kapasite: Demokrasi kültürü, bilimsel araştırmalara ayrılan kaynak ve gelişmişlik düzeyi, dilinin ve müziğinin yaygınlığı vb.

Uluslararası aktörlerin sahip olunan güç kaynakları kapasitelerine göre karakterize edilmeleri gerçeğine rağmen, üstün güç kaynaklarına sahip olmaları, onların uluslararası sistemin yönünü ve yapısını tek başlarına belirleyebilecekleri anlamına gelmemektedir (Güneş, 2012: 82-83).

Güç konusunda bir başka önemli başvuru kaynağı Max Weber'dir. Weber'in yaklaşımına göre, "güç, bir sosyal ilişki içinde, bir aktörün hangi temele dayanırsa dayansın, direnmeyle karşılaşsa bile istediğini yapabilme konumunda olma ihtimalini" anlatmaktadır. Weber, gücü otorite kavramıyla birlikte ele almış ve güç ile otoriteyi birbirine yakın, iç içe geçmiş ama birbirinden farklı kavramlar olarak görmektedir. O'na göre, otorite etkileme kapasitesini anlatırken, güç etkileme yeteneğini anlatan kavramlardır (Weber, 1993:218).

Gücün tanımlanmasının hemen ardından gücü oluşturan kaynaklara bakmak gereklidir.

Gücü Oluşturan Kaynaklar:

Toplumsal yapılarda sahip olunan gücün temelini neye dayandığını güç kaynakları ifade etmektedir. Bir anlamda, güç temelini nasıl kontrol edildiğini kaynaklar açıklamaktadır: "Gücü nereden elde edebilirim?" sorusu gücün kaynaklarını bulmaya yöneliktir (Kızanlıklılı-Koç-Kılıçlar, 2016:495).

Bu hususta çok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır ancak hepsinin dayandığı temel coğrafya ve beşeri faktör diye temelde iki ana eksen üzerinde durmaktadır. Diğer farklı yaklaşımlarda insan faktörünü çeşitlendirerek izah tarzı geliştirmek yolu seçilmektedir.

Gücün kaynağını doğal kaynaklar başlığıyla coğrafya, nüfus başlığıyla da beşeri faktör şeklinde kabul etmek mümkündür.

Öncelikle coğrafya faktörünü analiz etmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Coğrafya:

Coğrafya, çok eski dönemlerden beri, insanlara yapmış oldukları tüm faaliyetlerde toplumlara çeşitli avantajlar sunmuş ve sunmaya da devam etmektedir. Avcı toplayıcı toplum dönemlerinden itibaren insanların yiyecek toplama, avlanma, hayvanları evcilleştirme, toprağı işleme ve şehirler kurma gibi faaliyetleri hep yaşadıkları çevreyi tanımaları ve bu sayede elde ettikleri coğrafi bilgileri yaşantılarına yansıtmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Gerçekten de buldukları coğrafyayı iyi tanıyıp bundan en üst düzeyde faydalanan toplumlar, tarihte büyük medeniyetler kurmayı başarmışlardır. Coğrafi özellikler, hem medeniyetlerin kurulmasında, milletlerin siyasi, ticari, askeri, kültürel ve sosyal yönden gelişmelerinde hem de buldukları coğrafyada söz sahibi olmalarında etkili olmuştur. Tarih boyunca verimli tarım alanları, boğazlar, önemli ticaret yolları, su kaynakları, sıcaklık ve yağış şartlarının uygun olması gibi mevzular, devamlı olarak ülkelere avantajlar sağlamıştır. Özellikle tarihi süreçte meydana gelen pek çok savaşın bu avantajlara sahip olanlar ile bunları ele geçirmek isteyen ülkeler arasında cereyan etmiş (Demirci, 2005:3-4) olması da coğrafyanın önemini ortaya koyan hususlardandır. Toplum ve devletlere güç temin eden coğrafya devletlerin sahip olduğu stabil güç kaynağı olarak görülmektedir. Devletlerin sahip olduğu topraklar güç kaynağı olarak avantajlar içerebildiği gibi dezavantajları da uhdesinde barındıran bir özelliği temin eden bir faktör olabilir. Bazı durumlarda yakınlık önemli artı iken bazı durumlarda uzaklık bu konuma geçebilir (Dumankaya, 2019:6). Coğrafyanın vermiş olduğu imkânlar doğal kaynaklar başlığıyla da ifade edilmektedir. Çeşitli yeraltı zenginliklerini içeren kaynaklar ülkelere önemli oranda güç kazandıran fiziki çevre faktörü olarak öne çıkmaktadır. Yeryüzü doğal faktörlerin etkisiyle meteorolojik, morfolojik ve hidrolojik olarak şekillenirken (Eğribel, 2006:212), üzerinde yaşayan insanlara imkân

ya da imkânsızlıklar temin etme görevi üstlenmektedir. Elbette bu durum devletlere de güç ya da güçsüzlük özelliği olarak yansımaktadır.

Coğrafya kadar önemli olan bir başka önemli güç kaynağını insan faktörü oluşturmaktadır. İnsan faktörünü nüfus başlığı ile de ele almak mümkündür. Bu anlamda, bu aşamada, nüfus konusunun insan faktörü olarak ele alınmasına geçilebilir.

Nüfus:

Devlet ve toplumların coğrafyası kadar önemli olan bir başka faktörleri insan kaynağına sahip olmalarıdır. İnsan faktörü hem niceliksel hem de niteliksel açıdan toplum ve devletin gelişimini ortaya koymaktadır (Bilgiseven Kurtkan, 1986:128-135). Sahip olunan insan sayısının yanında, sahip olunan insanların yaşı, bölgesel dağılımı ve niteliği de gücü etkileyen konumda olmaktadır. Toplumsal yapı içerisindeki insanların becerileri, eğitim seviyeleri ve sağlık hizmetlerinin durumu ile ülkedeki ekonomik, askerî ve kültürel gücünün gelişimi söz konusu olabilmektedir. Doğal olarak ifade edilmelidir ki, bir ülkenin süper güç olması her zaman ve her koşulda, nüfus ve coğrafya ile ölçülmemektedir. Önemlidir ancak genel geçer kural değildir. Lüksemburg, Singapur, Belçika ve Danimarka az nüfusa sahip olmalarına rağmen varlıklı ülkeler arasında yer almaktadır. Aksi durum ile ilgili örnekler de az değildir. Yani hem toprağı büyük hem de insanı çok olup gelişmemiş devlet ve toplumlar da çok sayıda bulunmaktadır (Sağlam, 2014:4).

Gücün kaynakları konusunda farklı dönemlerde farklı dayanaklar esas alınmıştır. 17. ve 18. Yüzyıllarda güç toprak genişliği, nüfusun büyüklüğü ve vergi gelirleri ile ölçülürken, 19. Yüzyılda çelik, kömür ve kimyasal madde gibi tarımsal olmayan sanayi ürünleri ve demiryolu ağları baz alınarak ölçülmeye başlanmıştır. Günümüzdeyse ülkelerin gücünü ekonomik büyüme ve teknolojik buluşlardan aldığı görülmektedir (Küçükcan, 2004: 49).

Bu noktada küresel güç kavramını analiz etmek gereklidir.

1.2. Küresel Güç

Dünya toplumları arasında gücü uhdesinde barındırıp, başka toplumsal yapılara yaptırımında bulunma kapasitesine sahip olan devlet ve toplumlara küresel güç adı verilmektedir. Bu güçler ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal açıdan sahip oldukları çeşitli avantajlarla rakiplerine karşı üstünlük sağlamışlardır (Talas, 2003: 68-69).

Dünya tarihinin çeşitli dönemlerinde dünya politikasına yön veren küresel güç kategorisinde değerlendirilebilecek çeşitli örnekler ortaya çıkmıştır. Bunlar genellikle dönemsel olarak farklı farklı aktörlerin öne çıktığı devlet ve toplumlar şeklinde örneklendirilebilir. Bir dönemde Hun İmparatorluğu, bir dönemde Roma İmparatorluğu, sonraki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu, daha sonra Fransa Krallığı, ondan daha sonra Britanya İmparatorluğu, Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB ve Soğuk Savaş Sonrası dönemde ABD bu tanıma uygun güç olma vasfını elde etmiştir.

Dünya politikalarında yönlendirici ve etkileyici olma vasfı günümüz koşullarında Amerikan İmparatorluğu tartışmalarını da içerecek bir tarzda gelişim göstererek, küresel anlamda tek süper hegemonik gücün ABD’de toplandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle IMF, Dünya Bankası ve BM’nin üzerinde kontrol insan hakları, kadın hakları, uluslararası göç organizasyonları gibi meselelerde küresel hakimiyet algısı ABD etrafında güçlü bir biçimde toplanmaktadır (Barnett-Duvall, 2005: 57-60). ABD’nin güçlü örgütsel yapılanmasının ekonomi ve teknoloji alanındaki geniş kaynaklarını askeri amaçlar için hızla harekete geçirebilme kabiliyetinin olması ile Amerikan tarzı hayatın kültürel cazibesinin olması ve siyasi seçkinlerin dinamizminden kaynaklandığı öne sürülmektedir (Brzezinski, 2012:26).

ABD’nin bu küresel güç olma kapasitesi karşısında dünya siyasetinin şekillendiğini de söylemek mümkündür. Zaten Orta Asya politikalarını da bu şekillenen yeni pozisyonlar belirlemektedir. ABD karşısında AB’nin ABD’ye benzer bir birleşik devletler fikriyle gelişimi söz konusu olmasına rağmen, AB’den daha çok ikinci ve üçüncü güç olarak Çin ve Rusya’nın yükselen değerler olarak öne çıktığı söylenebilir. Özellikle Rusya’nın SSCB döneminin gücüne erişerek süper güç olma çabaları ile Çin’in yeni gelişme stratejileri bu bağlamda ikinci ve üçüncü güçler olarak uluslararası sistemde ve özellikle de Orta Asya’da rol oynama politikaları bulunmaktadır (Çınar, 2020: 24).

Devletlerin güç kategorisi konusunda bir de orta düzeyli güç olarak bölgesel güç özelliği olan ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkeler de yükselen güçler ya da yeni güçler olarak da adlandırılmaktadır. Rusya ve Çin’den sonra Brezilya, Hindistan, Güney Afrika, Türkiye, Endonezya ve Meksika bu ülkelere dendir. Bunda hızlı ekonomik gelişmeler ile genişleyen politik ve kültürel etki durumu belirleyici olmaktadır (Tank, 2012:1-2).

Küresel Güç kavramından sonra, jeoekonomik yaklaşım kavramını ele almak gereklidir.

1.3. Jeoekonomik Yaklaşım

Devletler arasındaki ekonomik ve politik ilişkilerde, bir bölge veya ülkenin coğrafi konumunun ekonomik yapısına dayalı olarak değerlendirilmesine jeoekonomik yaklaşım denilmektedir.

Dünyanın tek kutupluluk eksenine üzerine yerleştirilmesiyle beraber ülkeler arasındaki rekabetin ticaret alanına kaydırılmasıyla politik analizlerde jeoekonominin daha fazla yer alması durumunun ortaya çıktığı söylenebilir (Erkişi, 2017:1025).

Jeoekonomik yaklaşım, günümüz küreselleşme sürecinde, devletlerin kendilerini konumlandırmalarında ve yeni düzende kendilerine yer kapma mücadelelerinde bir rehber gibi görev üstlenmektedir. Devletlerin coğrafyalarından bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği anlayışıyla, farklı devletlere karşı davranışlarının coğrafya-ekonomi-teknoloji ekseninde belirlenmesi jeoekonomik yaklaşımın özünü oluşturmaktadır (İnan, 2011:86).

Jeoekonomi ile ilgili olarak temelde üç farklı yaklaşımdan söz edilmektedir. Bunlardan birincisi, belli bir bölgede bulunan doğal kaynakların denetlenmesi ve kullanılması politikasını, ikincisi, küresel ekonominin sıkı sıkıya bağlı olduğu ekonomik söylemin kullanıldığı akımı, üçüncüsü ise, uluslararası alanda ve devletler arasındaki sermaye, ticaret akışları ve finans hareketleri arasındaki politik nedenlere dayanmaktadır (Budak, 2013:126).

Jeoekonomik bir incelemede esas olan konu ekonomik ilişkilerin inceleneceği coğrafi noktanın tespit edilmesidir ki, bu çalışmanın odak noktası da Orta Asya coğrafyası olarak belirlenmiştir. Bu sebeple Orta Asya'nın tarihi ve stratejik önemini de değerlendirilmesi gerekmektedir.

1.4. Orta Asya ve Orta Asya'nın Önemi

Türklerin ata yurdu olarak ifade edilen Orta Asya kavramı, aslında, Türkistan tabirine ikâme edilmek üzere, özellikle Sovyetler Birliği döneminde literatürde yaygınlaşmış bir kavramdır. Türkistan kavramının Ruslar tarafından kaldırılmasıyla yerine Orta Asya tabirinin kullanımı söz konusu olmuştur. Türkistan tabiri resmi olarak kullanıldığında, coğrafi bütünlük ifade etmesinden dolayı, Ruslarda, Türklere

Aryani kökenli Tacikler gibi yerel unsurların da dâhil edilmesi endişesi yaratmaktaydı. Türklerin Türkistan kavramıyla kültürel bir bütünlük oluşturacağı ve Pan Türkizmin yaygınlaşacağı konusu Bolşeviklerde bu ismi değiştirmek fikrinin dayanak noktasını oluşturmaktaydı (Togan, 1960:7-10).

Orta Asya, dünyanın en büyük kıtası olan Asya'nın tam ortasında bulunmaktadır. Orta Asya'nın kuzeyinde dünyadaki en geniş topraklı ülke olan Rusya, doğuda dünyadaki en kalabalık ülke olan Çin ve güneyde ise ciddi potansiyelleriyle Pakistan ve Hindistan bulunmaktadır. Bu özelliklere sahip olan Orta Asya, stratejik olarak önemli olup sahip olduğu değerleri sebebiyle dikkat çekmiş ve bölgesel ve küresel politikaların mücadele alanı haline gelmiştir (Nakip, 2012:5).

Orta Asya, coğrafi ve siyasi açıdan çok farklı tanımlarla izah edilebilecek bir kavramdır. Dar anlamda, Sovyet Birliği tarafından yapılan tanımlamada, Orta Asya'yı idari açıdan oluşturan unsurların Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan olduğu görülmektedir. Bununla beraber, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise, Orta Asya tanımlaması içerisine Kazakistan da dâhil edilmiştir. Geniş anlamdaysa, Afganistan ve Pakistan'ın kuzeyi, Doğu Türkistan, Rusya'nın güneydoğusu ve Moğolistan ile İran'ın kuzeydoğusu da Asya'nın okyanuslardan uzak iç kesimlerini tanımlamak için kullanılan bu coğrafi terim içerisinde yer almıştır. Tarihsel açıdan ise, bölge, asırlar boyu Türk uygarlığının beşiği olan "Türkistan" biçiminde adlandırılmıştır (Çalışkan, 2018).

Sonuçta Orta Asya'nın yer biçimi incelendiğinde, dağlık Bedahşan bölgesinde yer alan Pamir Sıradağları ve onun kolları olan kuzeydeki Tanrı Dağları ve Karanlık Dağları'nın Orta Asya'yı iki bölgeye ayırdığı görülmektedir. Fiziki açıdan yapılan bu ayırım, aslında siyasi açıdan da Orta Asya'yı, Bedahşan arada kalmak üzere "Doğu Türkistan" ve "Batı Türkistan" olarak ikiye bölmektedir (Ay, 2019:154).

Doğu ve Batı'nın kesiştiği konumdaki Orta Asya, çoğunlukla imparatorlukların arasına sıkışmış olması ve çatışma noktalarıyla kuşatılmış sınırlarıyla anılmıştır. Bu kuşatılmış olma durumu iki kutuplu dünya döneminde pek dikkat çekmemişse de, bu dönemin sonrasında kısa süre içerisinde önemi anlaşılmıştır.

Orta Asya, Hazar petrolü üzerinde oynanan oyunlarda önemli bir paydaş, Çin'in enerji güvenliği için bir geçit, Rusya'nın güç siyaseti için bir oyun alanı, kriminal faaliyetler ve Afganistan'daki aşırı dincilik akımı için bir transit alan olarak

görülmektedir. Bu gerçeklere göre, Orta Asya'nın, sıklıkla, dış aktörlerin ilgisini çeken bir bölge ve aynı güçlerin özellikle kaynaklara erişim için giriştikleri mücadelelerin bir parçası olduğu söylenebilir. Bölge kaynakları için yaşanan rekabeti Orta Asya devletleri ile imzalanan ikili veya çok taraflı ekonomik ve askeri anlaşmalarda da görebilmek mümkün olmaktadır (Makarenko, 2010).

Orta Asya'nın konumu ile ilgili jeopolitik teorilerde mihver bölge konumu olan birkaç teori mevcuttur. 1904 yılında Mackinder'in ortaya atılmış olduğu "Kara Hâkimiyet Teorisi"'ne göre; Doğu Avrupa'dan başlayarak Orta Asya ve Sibiryaya zengin doğal kaynakları sebebiyle Heartland (kalp yeri) olarak görülmektedir (Duman, 2020:1). Bir başka önemli bakış açısı için de Zbigniew Brzezinski'ye başvurmak gerekmektedir Brzezinski teorisinde Avrasya'yı büyük satranç tahtasına benzetmektedir. Ona göre, dünyadaki en büyük kıta ve jeopolitik bir eksen olan Avrasya'ya egemen olan güç, dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en gelişmiş üç bölgesinden ikisini kontrol edebilecek demektir. Yine Brzezinski'ye göre, "Avrasya'nın kalbi Orta Asya olup dünyada egemen güç olmak için Avrasya'yı, Avrasya'da egemen güç olmak için de Orta Asya'yı ele geçirmek gereklidir. Orta Asya; O'nun yaklaşımında, Hazar enerji kaynakları üzerinde gerçekleştirilen mücadelede de önemli bir noktadadır (Brzezinski, 2005:52-53). Bunun yanı sıra, bu meselede Çin'in temel amaçlarından biri olan enerji güvenliğini sağlamak açısından, Rusya'nın eski Sovyet mirasçısı olarak bölgedeki etkin konumu ve Afganistan'da terör faaliyetlerinin bir transit alanı olması gerçeği de mevcuttur. Bu faktörlere göre; Orta Asya sık sık büyük güçlerin aktif olduğu ve Orta Asya'nın sahip olduğu kaynaklardan ötürü ilgilerini üzerine yönelttikleri bir alan olduğu anlaşılmaktadır. Sonuçta yaşanan rekabetin seviyesi bölge ülkeleri ile imzalanan anlaşmalarda ve oluşturulan birliklerde görülebilmektedir (Sarı, 2020:3).

Uluslararası iktisadi sistemin yapısı ve işleyişi büyük ölçüde uluslararası siyasal sistemin kendisi tarafından belirlenmektedir. Modern tarih boyunca, mübadele ve tüketim stratejik ve diplomatik faktörler tarafından etkilenmiştir (Duman, 2002:2). Orta Asya konusu da bunun dışında tutulamayacaktır. Var olan konjonktürel gerçeklere göre politikalar tayin edilmekte ve ülkelerarası ilişkiler bu eksende gerçekleşmekte ve gelişim göstermektedir.

Orta Asya'yı ekonomik ilişkiler çerçevesinde farklı ve özel kılan doğal kaynaklar konusundaki zenginliğidir. Jeopolitik konumu ve zengin kaynakları

sebebiyle, Soğuk Savaş sonrası döneminin yeni bir paylaşım alanı olarak Orta Asya askerî güvenlik, enerji güvenliği ve ekonominin yanı sıra geliştirilen çeşitli politikalar açısından büyük güçlerin nüfuz mücadelesi verdiği alan hâline gelmiştir. Özellikle ABD ile Rusya-Çin bloğunun mücadelesi dikkat çeken niteliktedir (Nogayeva, 2012:183-184).

ABD'nin Soğuk Savaş sonrasındaki yaklaşımını 11 Eylül Saldırıları öncesi ve sonrası olarak farklı bir bakışla gerçekleştirdiğini söyleyebilmek mümkündür. 11 Eylül öncesinde ABD'nin politikalarının temelinde ekonomik nedenler öne çıkarken, 11 Eylül sonrasında eksenin güvenlik meselesine kaydığı söylenebilir (Arı-Pirinççi, 2010:297).

Orta Asya, doğusu, batısı ve güneyiyle bütünlükçü bir yaklaşımla ele alındığında, konjonktürel olarak farklı dönemlerde farklı bakış açılarına göre ilgi odağı olmuştur (Aydın, 2015:2). Eski dönemlerde kendini çevreleyen büyük dağlar ve aralarından geçen büyük nehirler ve bunlar arasında geniş otlaklar ve meralara sahip olması onu başka yerlerden üstün kılmıştır. Yine çok geniş düzlüklerin arasından geçen büyük su kaynaklarının etrafında bulunan ovalarla tarım döneminde de önemini sürdürmüştür. Tarıma dayalı endüstrilere kaynak teşkil eden ürünlerinden dolayı endüstri döneminin de kaynak alanı olması önemini arttırmıştır. Tam bu dönemdeyken, Hazar'dan başlayıp Doğu Türkistan'a kadar uzanan bölgede petrol ve doğal gazın bulunması onu hem endüstrinin enerji kaynağına sahip kılmıştır, hem de bu dönem sonrasında ortaya çıkan küresel dönemde önemli kılmaya devam etmiştir. Ancak bu dönemdeki mücadele daha çetin ve daha kural tanımaz şekilde cereyan etmiştir.

Tarihin her devresindeki bu önemli coğrafya parçasının kaderi her dönemde etkin güç konumunda olan yönetimlerin arenası olmak şeklinde tayin edilmiştir. Bu noktada tarihsel açıdan Orta Asya'nın ele alındığı ikinci bölüme geçilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE ORTA ASYA

Orta Asya'nın tarihsel süreçte değerlendirmesinin iki ana başlık çerçevesinde yapılması tasarlanmıştır. Birinci başlık Soğuk Savaş Öncesi Dönem adını taşıırken, ikinci başlık Soğuk Savaş Sonrası Dönem ismiyle anlatılmaktadır.

Orta Asya, Türklerin uzun süre egemen olduğu bir bölgedir. Türklerin egemenliğinin etkili olduğu dönem de dahil olmak üzere, ilk dönemi Soğuk Savaş Öncesi Dönem adıyla hazırlanan birinci alt başlığa geçilebilir.

2.1. Soğuk Savaş Öncesi Dönem

Soğuk Savaş Öncesi Dönemi ele alırken, öncelikle, Türklerin egemen olduğu eski dönemleri değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Türklerden sonra Çarlık Dönemi Rus Egemenliği ve Sovyetler Birliği Dönemi biçiminde Soğuk Savaş Öncesi dönemin tarihsel süreçte izahı yapılabilir.

Türkler, tarihsel olarak Orta Asya bölgesinin ilk yerleşik toplulukları arasında yer almışlardır. Bundan ötürü bu bölge, eski dönemlerden beri Türklerin var olduğu bir coğrafya parçasıdır. Çünkü Türkler, Batılı milletlerin ortaya çıkışlarından daha önce Avrasya denilen coğrafyanın her köşesinde ve her çağında büyük bir rol üstlenmişlerdir (Rasonyi, 1993:1).

Türklerin ana yurdu, batısında Aral Gölü, doğusunda Orhun ve Tula ırmakları, kuzeyinde Lena nehrinin baş kısımları, İrtiş boyları ve Orta Yenisey sahası; güneyinde Talas-Sir Derya boylarına kadar geniş alanı kapsayan alandır. Adına daha sonradan Orta Asya denilen bu bölgenin ortasında Altay çevresi bulunmaktadır (Günay-Güngör, 2015:13).

Orta Asya, günümüzdeki Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Doğu Türkistan, Kuzey Afganistan, Tacikistan ve Moğolistan'ın bulunduğu geniş bir bölgedir. Bu bölgenin Türklere vatan olarak hizmet etmesinin dört bin yıllık bir geçmişi olduğu tespit edilmiştir. Yapılan arkeolojik kazılar buraların çok eski dönemlerden beri Türk Yurdu olma vasfını taşıdığını ortaya koymaktadır. Hunların tarih sahnesine çıkışı ile ilgili kesin bir bilgi olmasa da Çin kayıtlarına göre M. Ö. 2255'lere kadar götürülebilmektedir. Daha öncesinden Chou Devleti'ni kuran Hunlar,

Tou-man'ın hükümdarlığından sonra başa geçen Mete Han'ın devletini imparatorluk haline getirip hâkimiyet alanını genişletmiştir (Kanlıdere, 2011:6-7).

Daha sonra Batıya doğru açılıp bölünme süreci yaşayan Hun İmparatorluğu bir dönemde Viyana'dan Kore'ye kadar çok geniş bir alanı kapsamına almayı başarmıştır. Hunlardan sonra Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar, Türgişler, Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Moğollar, Harezmşahlar, Çağatay Hanlığı, Altın Orda Devleti, Timurlu İmparatorluğu Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine ve zaman zaman da tamamına hakim olan devlet teşkilatlanmaları olarak kayda geçmiştir (Kanlıdere, 2011:9-122).

Timur'un 1405'te ölümü Türkistan'ı doğu ve batı adıyla ikiye bölmüş ve bölgeye kargaşa egemen olmuştur. Timur'dan sonra iş başına gelen Özbek Han ve takipçileri Türkistan'da egemen güç olarak birliği tesis etmişse de bu durum Babür istilalarıyla değişmiş ve Özbekler parçalanmışlardır. Bu parçalanmayla beraber Özbek Hanlıkları Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları adıyla üç parçaya ayrılmışlardır. Bu durum Rusların daha güneylere doğru gelişlerini sağlamıştır. Bir müddet Ruslara rağmen İran'da egemen olan Türk Hakanı olan Nadir Şah Buhara Hanlığını ele geçirmiştir. Ancak bu Buhara Hanlığının yıkılması sonucunu doğurmuş ve sonrasında Nadir Şah kuvvetlerinin çekilmesiyle Ruslara daha elverişli ve güçsüz bir sosyal sistem bırakılmasına neden olmuştur (Birsell, 2005: 43).

Altın Orda İmparatorluğu'nun Rusya'nın devletleşme sürecindeki rolü büyük önem taşımaktadır. Rusya, Moğol boyunduruğu altında iken Rus Knezlikleri, Rus halkının yönetilmesi için Altın Orda Devleti Hanlarından ferman almak durumundaydı. Rus Knezlikleri, Altın Orda devlet teşkilatlanma sistemi çerçevesinde gelişmesini bu sayede temin etmiştir. 1480 tarihinde, Rus Knezlikleri Moğol egemenliğinden kurtularak kendi devletlerini egemen kılmışlardır (Tacibayev, 2012: 170). Bu tarihlerden itibaren, Ruslar başlattığı istilaları ile bölgede sürekli genişleyen bir anlayışla ve sırasıyla Kazan, Astrahan ve Sibiryâ hanlıklarını ele geçirmiştir. Bunun sonrasında, I. Petro (Deli Petro)'nun ülkesini bir imparatorluk haline getirme isteği ile tahta çıkması Orta Asya için de dönüm noktası olmuştur. Bu durum, Rusya'nın Orta Asya politikasını değiştiren önemli etkenlerden biri olarak tarihe kaydedilmiştir. Petro'nun Orta Asya'ya kilit düzeyde önem vermesinin nedeni, ticari bağlantılar kurmak istediği Hindistan'ın geçiş bölgesi üzerinde bulunmasıdır (Kemalov, 2011: 14-15).

19.Yüzyıla gelindiğinde, Rusların daha fazla ilerlemesinden rahatsız olan İngilizler ile Ruslar arasında “Büyük Oyun” olarak adlandırılan küresel mücadele, Orta Asya’nın önemini arttıran gelişmelere yol açmıştır. Karşılıklı rekabete bağlı olarak, bu dönemde Rusların bölgedeki askerî faaliyetlerini yoğunlaştırmış olduğu görülmüştür. Çar II. Aleksandr dönemi ile birlikte Rusya, sırasıyla Taşkent ve Cizzak’ı ele geçirmiş ve Rusya’ya bağlı Türkistan askerî bölgesi oluşturulmuştur. Daha sonraları da Hive ve Hokand hanlıkları mağlup edilerek Semerkand ve Buhara işgal edilmiştir. 1880’lere gelindiğinde Orta Asya’nın neredeyse tamamı Rusların denetimine geçmiştir (Bushkovitch, 2012:265-266).

20. Yüzyıl başlarında bölgedeki Rus hâkimiyeti pekişerek Çarlık Rusyası tek hâkim konumuna gelmiştir. Bu hâkimiyet ile iklim koşullarının elverişliliği ve Rusların politik anlayışı gereği çok sayıda Rus bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Bu tablo Türkistanlıların Ruslarla başta zoraki başlayan ilişkilerinde yoğunluk kazandırmayı temin etmiştir. Kültürel olarak bölge insanı bundan etkilenmiştir (Birsell, 2005:43).

Rusya-İngiltere rekabeti, Rusya açısından Orta Asya’ya egemen olma mücadelesi yaklaşık üç asır devam etmiştir. Ruslarla İngilizler arasındaki bu çetin rekabet, 1907 yılında imzalanan anlaşmayla tescillenmiştir. Anlaşmayla, Rusya, Afganistan’ın İngiliz nüfuzu altında oluşunu kabul etmiş, buna karşılık İngilizler de Orta Asya’yı Rusya’nın denetimine bırakmıştır. Rusya’nın Orta Asya üzerindeki egemenliği Sovyetler Birliği’nin 1991’de dağıldığı döneme kadar devam etmiştir (Fromkin, 2013. 31.).

Sovyetlerin tesisinden hemen önce yaşanan Birinci Dünya Savaşı Döneminde Rusların savaş için Türkistan bölgesinden 500 bin civarı asker istemesi ayaklanmaya sebep olmuş; ancak ayaklanma Ruslar tarafından çok vahşi bir biçimde bastırılmıştır. İsyan bastırılırken 673 bin kişi hayatını kaybetmiş, 168 bin kişi Sibiryaya sürülmüş ve 300 bin kişi de Doğu Türkistan’a kaçmak zorunda kalmıştır. Bunların sonrasında 1917’deki Bolşevik İhtilali gerçekleşerek Çarlık Rusyası devrinin resmen kapanması söz konusu olmuştur (Birsell, 2005: 43-44).

1917 Bolşevik İhtilali sonrasında tesis edilen Sovyet Rejimi kısa süreli uyum problemlerini atlattıktan sonra, Çarlık Rejiminin anlayışını genişleterek Sovyet Sosyalist Birliği yaklaşımıyla işgal ve güç kullanmayı temel prensip haline getiren

yeni genişleme politikaları geliştirmiştir. Bunun bir sonucu olarak, Orta Asya'daki Rus hâkimiyetini kalıcı hale getiren ve pekiştiren bir Rusya ortaya çıkmıştır.

Ruslar İhtilal sonrasında Orta Asya topraklarının kendi denetimlerinde olmayan kısımlarını ilhak etmek maksadıyla Rus Komünist Partisi'nin bir modeli olan Türkistan Komünist Partisi'ni kurmuşlardır. Bu kuruluşun ardından Buhara ve Hive Komünist Partisi şubelerinin ihdas edilmesi söz konusu olmuştur. Buna yerel güçler direnmiş, hatta Enver Paşa'nın önderlik ettiği "Basmacı İsyanı" çıkarılmışsa da, beş yıllık bir gecikmeden sonra Sovyetler isyanı bastırmayı başarmıştır. Sovyetlerin bölgeyi ele geçirmesi bölgeye birçok Rus ve başka Slav grupların getirilip yerleştirilmesi ve önemli görevlere bu getirilen kitlelerden olan insanların yerleştirilmesi gerçeği etkili olmuştur. Bir bakıma bu Sovyetlerde bir nüfus politikası şeklinde kendini gösteren bir etken olarak etkili bir realite niteliğinde gerçekleşmiştir (Birsal, 2005:44-45).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, BM'nin gündemini büyük oranda ABD ve SSCB rekabeti meşgul etmekteydi. NATO'nun lideri olarak ABD ve Doğu Bloğunun lideri olarak Sovyetler Birliği'nin güç mücadelesi dünyadaki her bölgede çıkan olaylarla "sömürge ve emperyal" politikaların kalıntısı olan sorunlar dizisi ortaya çıkmaktaydı (Emiroğlu-Çakır-2015:674).

Güç dengesini oluşturan iki kutup ve bu kutupların liderleri konumundaki ülkeler kendi saflarında yer alan ülkelerin maliyetlerini üstlenmeyi de kabul etmiş oluyorlardı. Bloklar arasındaki mücadeleler adına soğuk savaş denilen bir anlayış egemen kılınıyordu. Bir anlamda, bu dönemde uluslararası sistemdeki güç düzeni iki blok arasında dağılım gösteriyordu. Bu durum da iki süper gücün uluslararası sistemin yönüne ve yapısına damgasını vurduğu bir düzeni ortaya çıkarmaktaydı. Dünyadaki bu çift kutuplu yapı, Varşova Paktının yaymayı hedeflediği sosyalizm ile NATO'nun temsil ettiği liberalizm arasındaki ideolojik bir çekişmenin de sahnelenmesi anlamına gelmekteydi. Dünyaya egemen olmak için iki blok lideri de güç rekabetine girmekteydi. Bu dönemde ülkelerin güvenlik endişelerini ekonomik çıkarlarının önünde tuttıkları görülmekteydi. 1991'de SSCB'nin hukuken dağılmasına kadar bu dönem devam etmiş ve ABD'nin kazanan taraf olarak ortaya çıkmasıyla son bulmuştur. Söz konusu dönemde, devletler, içinde bulunduğu bloğun disiplinine göre hareket etmek zorunda kalmıştır. Nükleer ya da konvansiyonel silahlara sahip olmak

ve bu silahları geliştirmek, dönemin önemli güç ölçütlerinden olmuştur (Güneş, 2012: 79).

Rusya'yla Orta Asya'nın kaderinin birleşmesi hadisesi, günümüze kadar 150 yıldır süregelen bir gerçeklik olarak değerlendirilebilir. Rus Çarlığının çöküşü ve 1917 Rus İhtilali'nin sonuçları aslında bir tür "Avrasya Modernleşmesi" şeklinde görülebilir. Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan itibaren gerçekleştirilen bütün kalkınma planları ekonomik, sosyal, kültürel modernleşme teşebbüsleri biçiminde değerlendirilebilir. Aslında, Orta Asya, tüm Sovyetler Birliği'nin kalkınmaya en muhtaç bölgelerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Bir anlamda, Orta Asya, Sovyet Devleti'nin ekonomik girişimleri açısından temel yatırım alanlarından biri olarak öne çıkmaktaydı. 1980'lerin sonuna doğru Sovyetlerin içine düştüğü kriz modern dünyanın her bakımdan gerisinde kalmasının acı sonucu olarak görülebilir. Sonuçta, Sovyet halklarını böyle bir kadere mahkûm eden faktörler Sovyet yöneticilerinin politik ve ekonomik konulardaki beceriksizlik ve hantallıkları olmuştur (Hasgüler-Uludağ, 2009: 40).

Sonuçta Sovyetler Birliği döneminde dışa kapalı bir yönetim anlayışı egemendi. Bu anlayış da hâkim güç olarak Rusların bölgeye istikrarlı bir tarzla egemenliklerini pekiştiren bir yapıyı da yerleştirmiştir. Sonraki dönemlere ulaşımdan enerjiye kadar hatlarla hazır kurulu bir düzeni Rusya Federasyonu'na miras bırakmıştır.

Soğuk Savaş öncesi gelişmeleri izah ettikten sonra Soğuk Savaş Sonrası Dönemi ele almak icap edecektir.

2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

Sovyetler Birliği'nin çöküp Berlin Duvarının yıkılmasıyla resmen sona eren Soğuk Savaş Dönemi sonrasında dünyada konjonktürel olarak adına küreselleşme, yeni dünya düzeni, postmodernizm, endüstri sonrası toplum, bilgi toplumu vs. (Kellner, 2020:1-4) gibi aldandırmalar yapılan yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde, insanlık, elektronik iletişim devrimi diye nitelendirilen bir dönüşümün derin etkileriyle karşı karşıya kalmıştır.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmadan önceki değişim siyasetinin öncü lideri Mihail Gorbaçov'un temel amacı, Sovyetler Birliğinin parçalanmadan modern dünyayla ekonomik, siyasal ve kültürel olarak bütünleştirmek biçiminde özetlenebilir. Orta Asya'nın bu bütünleşmeden en kârlı çıkacak yerlerden biri olacağı gerçeğinden ötürü,

bütünleşmeyi en fazla isteyen de Orta Asya olacağı bilinmekteydi. Buna karşılık, Gorbaçov'un düşüşünü hazırlayan Ağustos 1991 darbesi, Sovyetler Birliğinin de sonunu getiren bir olgu oldu. Bunun sonunda iş başına gelen Yeltsin, tüm Sovyetler Birliği ülkelerinin en güçlü kişisi oldu. Katı bir Rus milliyetçisi olan Yeltsin'in, Sovyetler Birliğinin yaşatılması gibi bir anlayışı bulunmamaktaydı. Nihayetinde Sovyetler Birliğini dağıtan da Yeltsin olarak kayıtlara geçti. 1991'in Aralık ayında, Yeltsin ve Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in girişimleriyle Alma Ata Deklarasyonu ilân edildi. Bu deklarasyona göre, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kuruldu ve 1924'de bir anayasayla kurulmuş olan Sovyetler Birliği lağvedildi (Hasgüler-Uludağ, 2009:40).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulu düzeni olan Soğuk Savaş'ın bitişi hem ideolojik temelli güç mücadelesini sonlandırmış, hem de blok liderlerinin denetim gücünü ortadan kaldırmıştır. Bu yeni dönemin anlayışına yeni dünya düzeni denmiştir. Bu düzen şifreleri Irak'ın Kuveyt'e müdahalesine BM nezdinde karşılık verilmesiyle, "yeni dünya düzeni" biçiminde ortaya çıkmıştır. Bundan sonra Yugoslavya'nın parçalanması, Afrika'da ve dünyanın başka yerlerinde yaşanan sorunlar "Kolektif Güvenlik" çerçevesinde barışı koruma kuvvetinin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Bütün bu maliyeti yüksek politikaların yüksek maliyetini üstlenen Soğuk Savaş sonrasında egemen gücü ABD olmuştur. Özellikle, maliyeti üstlenen ABD'nin 11 Eylül 2001 saldırısı sonrasında, oluşturduğu "önleyici savaş doktrini" ne göre BM politikaları üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir (Emiroğlu-Çakır, 2015:674-675). Bu da Sovyetler döneminde Rusya'nın egemenlik sahasındaki ülkelere de ABD'nin müdahale gücünü arttıran bir faktör olmuştur.

Sovyet sonrası dönemde, SSCB'den ayrılan bütün cumhuriyetlerde olduğu gibi Orta Asya'daki cumhuriyetlerde de serbest piyasa modeline hızlı bir geçişin sözü konusu olduğu görülmektedir. Bu hızlı geçiş yeterli alt yapıya sahip olmayan Orta Asya'daki cumhuriyetlerin hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur. Bundan ötürü de toplumsal yapılarda oluşan tahribatlardan dolayı insanlarda yoksullaşmayı arttırıcı bir etkiye sebep olmuştur (Egeli-Emsen, 2002: 37).

Rusya Federasyonu, 1991-1995 arası dönemde, kendi bağımsızlığını pekiştirme çabasında olmuştur. Çeçenistan, Tataristan vs. meseleleri bu çabanın en önemli konu başlıklarını oluşturmuştur. Moskova, Eski Sovyet sistemini kökten yıkarak, devlet teşkilâtlandırma sürecini yeniden başlatmıştır. Rusya, liberal ekonomi, liberal devlet,

harici ve dahili siyaseti tayin etmekle meşgul oluyordu. Pek çok araştırmacı, bu dönemi 17. Asırda “smuta” diye adlandırılan kargaşaya benzetmektedir. Rusya’nın Avrupa’nın bir parçası olarak Batı uygarlığına dahil olmaya çaba gösterdiği bu dönemde, Rusya, Orta Asya’dan uzak kalmıştır (Tacibayev, 2012:198).

Dağılma sürecinden en çok etkilenen ülkeler olan Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını ilân edince, kendi içerisinde bölgesel bir iş birliği oluşturmaya çalışarak olumsuzlukları bertaraf etmeye çalışmışlardır. 1992’de Rusya, kendisini SSCB’nin varisi olarak ilân edip, Taşkent’te imzalanan “kolektif güvenlik hakkında” anlaşmayla, Sovyetler Birliği ordusunu Orta Asya’da muhafaza etmenin bir yolunu ortaya koymuştur. Orta Asya toprakları Rusya’nın savunma doktrinine göre “Rusya’nın hayati çıkar alanını” kapsamaktadır. Orta Asya sınırları, bu doktrine göre, Rusya’nın harici sınırları olarak görülüp savunulmaktadır. Bölgedeki bu sınır güvenliği bölge devletleri kadar Rusya açısından da önemli bir meseledir. Rus askerlerinin 90’lı yılların başında Tacikistan’daki iç savaşın (1992-1996) bölgeye yayılmasını önlemesi bu güvenlik anlayışının bir örneği olarak ifade edilebilir. Bunun bir yansıması olarak bölgedeki devletler de Rusya’nın askeri gücünden istifade ederek Rusya’yı kendilerinin güvenliğini temin edecek askeri güç olarak görmekteydiler (Tacibayev, 2012:199-200).

İlişkilerin temelinde ekonomik kaynakların olduğu bir gerçektir. Belki de var olan ekonomik kaynaklar kadar önemli olan bir başka husus da güvenlik ve istikrardır. Ekonomik kaynakların işletilmesi ve aktarılması güvenli bir ortam gerektirmektedir. Bunun için de her güç kendi menfaatine çalışmakla beraber, güvenliğin de temin edilmesi ile ilgili olmak durumu söz konusudur.

Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetlerinin belki de en temel problemi ekonomik anlamdaki önemli kaynaklarını kontrol etmek isteyen küresel ve bölgesel aktörlerin sürekli yönetimleri kendi tarafına çekecek çeşitli girişimlerle baş başa kalmalarıdır. Hem ABD hem de Rusya kendilerinin isteği doğrultusunda hareket etmediğini düşündükleri ülkelerde çok çeşitli darbe girişimlerinde bulunmayı Soğuk Savaş sonrası dönemin çıkış noktası olarak görmekteydi. Rusya yakın olan bölgelerde konuşlu askeri birlikleriyle darbeye teşebbüs etmeyi bir yol olarak seçmekteydi. Buna karşılık ABD de bu ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik darboğazı kullanarak temelinde paranın olduğu darbeleri seçme eğiliminde oluyordu (Birsell, 2005:48-49). Bağımsızlıktan beri sık sık birtakım bahanelerle sivil inisiyatif gruplarının da

kullanılmasıyla iç isyanlar, kalkışmalar çıkarılarak yönetimde değişiklik ortamı aranmıştır. Bunun çeşitli renkli devrim adındaki örnekleri de tarih sahnesine çıkmıştır.

Çin için ABD kuzeyde Sovyetlerden ayrılan devletler kadar rahat hareket alanı bulamamıştır. Doğu Türkistan'ın özgürlük hareketini desteklese de Çin ile olan ekonomik menfaatleri bunu daha etkin bir şekilde devreye sokmasını engelleyebilen bir sonuç doğurmaktadır. Çin'in kapalı demir perde özelliği Sovyetlerin çöküşü sonrasında da devam ettiği için Çin kendi eyaletlerindeki birliğini koruyabiliyor ve çatışma alanlarını en kanlı bir şekilde bastırmayı sağlayabiliyor. BM Güvenlik Konseyi üyesi olması sebebiyle de kendisine yapılacak müdahaleleri zaman zaman Rusya'nın da yardımıyla bertaraf edebiliyor. Bu bağlamda yaptığı kanunsuz eylem ve uygulamalar kapalı kalabilmektedir.

Soğuk savaşın sona ermesinin belki de en önemli sonuçlarından birini uluslararası arenada ülkelerin dikkatini ekonomik menfaatlerin daha fazla çektiği bir dönemin ortaya çıkması şeklinde değerlendirmek yanlış olmayacaktır (Küçükcan, 2004:78).

Bu aşamada üçüncü bölüm olarak tasarlanmış olan Orta Asya'nın Önemi, Orta Asya'da etkili olan önemli aktörler konusunu ele almak gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLERİN ORTA ASYA İLE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Çalışmanın üçüncü bölümünde dünyada aktör olarak öne çıkan ülkelerden Orta Asya'da aktif rol alanlarının politikaları değerlendirilmiştir. Özellikle ekonomik anlamda bu ülkelerin Orta Asya bölgesindeki ülkelerle olan ilişkilerinin seyri ele alınmıştır.

Dünyadaki önemli hazır aktif enerji kaynaklarının bulunduğu Orta Asya'nın, sakinlerinden daha çok bu enerjilerin çıkarılması ve nakliyatından pay almak isteyen ülkelerin bir tür enerji savaşlarının mücadele atmosferine döndürüldüğü görülmektedir. Bu da zaman zaman barış, güven ve istikrar mevzusu olabilirken, bazı durumlarda da çatışma gerekçesi olarak ortaya çıkabilecek bir olgudur.

Orta Asya'da dünyada egemen olan bütün güçlerin mücadele ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Birinci güç diye ifade edilen ABD, ikinci güç olan Rusya, üçüncü güç olup birinci güç olmaya çabalayan Çin, bölgelerinde etkili olan Türkiye, Hindistan, İran da temelinde ekonomik olup kültürel ve etnolojik boyutlarda da kendini gösteren politikalarıyla az ya da çok kuvvetli bir biçimde bölgede aktör durumundadırlar. Avrupa ülkelerinden Almanya, İngiltere ve Fransa'nın da önemli ölçüde yer tuttıkları söylenebilir.

Orta Asya'daki ülkeler arası rekabetin ana gerekçelerini enerji kaynakları oluşturmaktadır. Orta Asya, enerji kaynaklarından doğal gaz konusunda dünyanın daha önemli bölgesi olarak öne sürülürken, petrol konusunda Ortadoğu'nun gerisinde kalmakta olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 1'de doğal gaz, Tablo 2'de ise petrol rezervleri bu tezi doğrular niteliktedir.

Tablo 1. Dünya Doğalgaz Rezervleri (2019 Yılı Rakamlarıyla)

Ülkeler	Rezerv/milyar m ³	Dünya Rezerv Toplamına Oranı %
Rusya	50.279	24.38
İran	33.988	16.48
Katar	23.831	11.56
ABD	14.254	6.91
Türkmenistan	12.177	5.91
Suudi Arabistan	9.423	4.57
BAE	6.091	2.95
Nijerya	5.761	2.79
Venezüella	5.674	2.75
Cezayir	4.504	2.18

Kaynak: <https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-dogalgaz-rezervi.html>

Tablo 2. Dünya Petrol Rezervleri (2018 Yılı Rakamlarıyla)

Ülkeler	Rezerv/Milyon Varil	Dünya Rezervlerindeki Payları %
Venezuela	302.250	17.50
Suudi Arabistan	266.208	15.42
Kanada	170.540	9.88
İran	157.800	9.10
İrak	144.211	8.62
Kuveyt	101.500	5.88
BAE	97.800	5.66
Rusya	80.000	4.63
Libya	48.363	2.80
Nijerya	37.453	2.17
ABD	35.213	2.04
Kazakistan	30.000	1.74

Kaynak: <https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>

Ortadoğu'nun istikrarsızlık durumuna göre yeniden öne çıkan Orta Asya Bölgesinin petrol rezervleri sadece Suudi Arabistan'ın rezervleriyle eş değer konumdadır. Kesinleşmiş rezervlere göre, istikrarını kaybetmeyecek bir Orta Asya dünya enerji arz güvenliği için yine de kilit rol üstlenebilecek düzeydedir(Kalyoncu-Amanov, 2010:51-52).

Dünyanın genelindeki durumun aksine, Orta Asya’da, Rusya ve Çin’in etkinlik konusunda öncülüğü bulunmaktadır. Onların dışındaki ülkelerin de aynı seviyeyi yakalamak için uğraştığı bu ortamda karmaşık ilişkilerin ekonomik ayağını ülkelere göre ele almak gerekmektedir.

Buna göre, bu aşamada tek tek ülkelerin ekonomik ilişkilerini değerlendirmeye tabi tutmak gerekmektedir. Bu bağlamda, öncelikle Rusya’dan başlamak gerekmektedir

3.1. Rusya’nın Orta Asya ile Ekonomik İlişkileri

Sovyet öncesinden başlayan hâkimiyetin Sovyetler avantajıyla güçlü bir alt yapı oluşturması Rusya’nın Orta Asya ülkeleri üzerinde tartışmasız bir üstünlüğü sağlaması demek oluyordu. Yüzlerce yıl süren bu hâkimiyet sayesinde aynı dili konuşan dil sahibi ülkelerin anlaşmasını zorlaştıran politik hamleler ile Rusça’yı ortak anlaşma aracı yapmayı başarmış görünmektedir. Orta Asya bölgesinde dil olarak hakim dilin Rusça olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Orta Asya ülkeleri, bağımsızlıklarını kazanınca, serbest piyasa mekanizmasına geçme hususunda “ekonomik dönüşüm programları” başlatmışlardır. Ekonomik anlamda bağımlılıklar özellikle eski kurulu düzenin yeni düzeni etkileyici bir biçimde yaşaması şeklinde kendini göstermiştir. Klasik üretim yapısı ve buna bağlı olarak da klasik arz ve tedarik sisteminin önemli ölçüde devamlılığı, bölge ülkelerinin Rusya’ya bağımlılıklarının sürmesini temin etmiştir. Ruslar, Sovyet döneminde ulaştırma altyapısını Rusya Federasyonu’nu merkeze alan bir konumla tesis ederken, Orta Asya ülkelerinin Rusya’ya bağımlılıklarındaki devamlılığın önemli bir diğer nedenini oluşturmuş olmaktadır. Bağımlılığı sağlayan bir diğer faktör de Sovyet döneminin ekonomik ihtisaslaşma politikalarıdır. Bu politik yaklaşım biçimi, bağımsız kalan cumhuriyetler arası ticari ilişkilerin devamlılığını ve ticaretin büyük ölçüde Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine yönelmesini gerekli kılmıştır. Bunların doğal bir sonucu olarak, Orta Asya ülkelerinin ekonomileri, diğer topluluk ülkelerindeki ekonomik, hatta siyasi gelişmelere son derece duyarlı hale gelmiş ve ticari ilişkilerdeki aksamalar ciddi ekonomik krizlere yol açabilecek düzeyde olmuştur (Bilgin, 2002:2).

Rusların ilk işgal dönemlerinden başlayıp Sovyet döneminde geliştirdiği bir başka önemli bağımlılık nedeni nüfus politikasıdır. Rus nüfusunun diğer milliyetlere

göre kalabalık olmasından istifade ederek yerel ülke başkentlerine okumuş, aydın ve beyaz yakalı Rusların yerleştirilmesi yüzlerce yıl sistematik bir biçimde gerçekleştirilmiştir (Nogayeva, 2015:184-186). Bununla da yetinilmeyip tehdit olarak görülen sosyal toplulukları da yerlerinden sürüp hemen her Sovyet başkentine sığınmacı olarak zorla iskâna tabi tutmuşlardır. Sözgelimi Ahıskalı Türkler bunun en tipik örneklerini teşkil etmektedir. Bu sayede Rus nüfusu karşısında hiçbir milliyetin g merkezi olma şansı kalmamaktadır. Sosyal sınıf ve tabaka sisteminde her Sovyet başkentinde Ruslar elit sınıfı ve diğerleri de diğer sınıfları oluşturmaktaydı. Bir bakıma sadece mekânsal bir ihtisaslaşma konusunda değil, aynı zamanda nüfusun ihtisaslaşmasında da Rusların merkeze oturtulduğu bir nizam bulunmaktaydı.

Nüfus politikasına bağlı olan Bağımsız Devletler Topluluğu içerisindeki işgücü pozisyonları ekonominin içerisinde değerlendirilecek hususlardandır. Rusya'nın Orta Asya bölgesinde yerleşik Ruslardan daha fazla Rusya içerisine gmş Orta Asya toplumu mensubu insan olduğu görülmektedir. Özellikle Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan işgücü gnde başı çekmektedir. Sovyet sonrasında Orta Asya lkelerinde artan yoksulluk ve işsizlik karşısında bölge insanının Rus ekonomisinin büyümesi ve artan işgücü açığını doldurmak üzere, iş umuduyla Rusya'ya göç ettiği bir gerçektir (Gamarlı, 2015:56-58). Özellikle tesis edilmiş olan Avrasya Birliği kapsamındaki ülkelerin Rusya'ya yerleşimleri daha kolay olabilmektedir. Yaşlanan Rus nüfusu karşısında Rusya'nın duyduğu ihtiyaı Orta Asya göçmenleri bir lde karşılamaktadır.

Günümüz koşullarında uluslararası alanda en çok enerji konusu ve küresel güçlerin enerjiye olan ihtiyaçları gündeme gelmektedir. Bundan dolaydır ki, bölgede gerçekleşen çeşitli çatışmaların ve darbe girişimlerinin, aslında, enerjinin şimdiki ve gelecekteki güvenliğini sağlamak maksatlı olduğu söylenebilir. Çeşitli tarzlardaki yaklaşımlarla Rusya'nın bazen de başka büyük glerle iş birliği ile bu enerji merkezlerini kontrol etme ile ilgili derin çabalarını devreye soktuğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Büyükdoğan, 2015:3-4).

Rusya, Orta Asya'da var olan gücünü daha etkili kılmak için ticari alanı başarılı bir biçimde kullanmıştır. Sözgelimi Kazakistan'da bunun örneklerini görebilmek mümkündür. Rusya'nın Kazak bankacılık sistemine ilk girişini doğrudan ve dolaylı olarak hisseler satın alarak devlet bankaları vasıtasıyla yapmış olduğu görülmektedir. Bu adım, Rusya'ya teorik olarak, hem kredilere erişim ve ticari borçlarla ilgili

kararları kontrol etme, hem de Kazak ekonomisi üzerinde etkili olabilme fırsatı sunmuştur. Vnesheconombank'ın sadece Rus malları almak koşuluyla Kazakistan'a 3.5 milyar dolarlık bir kredi vermiş olması da bir başka örnek olarak takdim edilebilir. Kazak BTA Bankasının Rus Sherbank'a satışını kapsayan bir yeniden yapılandırma gerçekleştirmesi de ilave bir örnek olabilir. Finans piyasasında köşe kapmak Rusya'nın odak noktasını oluştursa da, Ruslar, madencilik ve enerji sektörlerinde de söz sahibi olmayı başarmışlardır. Polyus Gold ve Polymetal gibi Rus şirketleri altın ve bakır yataklarını işleterek ciddi kazançlar sağlamışlardır. Bir başka Rus şirketi Lukoil varlığını giderek genişletme eğilimindedir. Yine ayrı bir örnek olarak Rusya'nın, bir kriz zamanında, Lukoil'in BP'nin Hazar Boru Hattı Konsorsiyumundaki hissesini satın almasını garanti etmek için sermaye vermeyi teklif etmiş olması söylenebilir. Ayrıca, Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in Lukoil'i Kazakistan Yabancı Yatırımlar Konseyine katılmaya davet etmesi de dikkat çekici bir adımdır (Makrenko, 2010).

Rusya, yapmış olduğu hamle politikalarla jeoekonomik bir yaklaşımı devreye sokmuştur. Buna bilim insanları oyun adını vermektedir. Bu oyunla, hem Orta Asya'nın yer altı kaynakları, hem kendine has coğrafi yapısı ve hem de mevcut güç dengeleri bölgedeki rekabette ekonomik ve teknolojik unsurlarının öne çıktığı bir süreci geliştirmiştir. Bu süreçte, Rusya, Orta Asya'da ekonomik bütünleşme arayışlarına girerek, küresel rekabetin ekonomi politik eksenine kaymasını sağlamıştır (Budak, 2013:128).

Rusya bu jeoekonomik hamlelerle, Orta Asya enerji kaynaklarının en büyük tüketicisi konumundaki Avrupa'ya güvenli bir şekilde nakledilmesi konusunda rakipsiz aktör olmayı başarmıştır. Çin ile birlikte öncülüğünü yaptığı Şangay İşbirliği Örgütü ile de ekonomide gerekli olan güven ve istikrarı da pekiştirmiş olmaktadır (Çınar, 2020: 30-33). Rus Gaz şirketi Gazprom önce Kazakistan, sonra Özbekistan ve Türkmenistan, daha sonra Kırgızistan ve Tacikistan pazarlarına girmiştir. Bölge ülkeleriyle ticarete hep Rusya fazla veren konumunda olmuştur. Diğer ülkelerin Rusya'ya olan ihracatları zaman içerisinde azalma eğilimine girmiştir. Bir taraftan ürün pazarlamada Rusya'ya bağımlılık söz konusuysen, diğer taraftan gaz ve petrol çıkarmada kullanılan ekipman, teçhizat ve malzemede de Rusya'ya bağımlılık ileri düzeyde olmaktadır (Paramonov-Strakov, 2007:2-7). Alışverişlerde hammadde alıp

mamul madde satmak şeklinde bir ticari ilişkiler sistemi egemen olan anlayış olarak öne çıkmaktadır.

Rusya'nın önderliğinde Kazakistan, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan'ın oluşturduğu Avrasya Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. Bu kapsamda Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Beyaz Rusya'yı kapsayan bir Gümrük Birliği anlaşması yapmıştır. Bu topluluk kurulduktan sonra yaşanan çeşitli krizlerde Rusya'nın alım gücünün düşmesi neticesinde Kırgızistan başta olmak üzere ülkeler ekonomik darboğazın içerisine girmiştir (DEİK, 2018).

Yapılan gümrük birliği anlaşmaları, Orta Asya ülkeleri arasında en güçlü ilişkinin Kazakistan ile var olmasını temin etmiştir. Kazakistan ile işbirliği enerji konularının da ötesine geçerek çeşitli madenler, uzay, askerî teknoloji, atom enerjisi gibi alanlarda da işbirliğini kapsayan bir yapıya sahip olmuştur. Rusya'nın Orta Asya'da Kazakistan'dan sonraki en büyük ortağı Özbekistan'dır. Aynı Kazakistan ile olduğu gibi, Rusya'nın Özbekistan ile ticaretinde de enerji kaynakları en önemli paya sahiptir. Gazprom, Özbekistan'dan yüksek oranlarda gaz satın almıştır. Bunun yanında Rus enerji şirketi Lukoil de Özbekistan'da aktif faaliyetine devam etmektedir. Ayrıca, Rus Lukoil Şirketi iki büyük proje çerçevesinde Özbekistan'da gaz çıkarmaktadır. Bunlardan başka Özbekistan'da faaliyet gösteren yaklaşık 800 Rus şirketi bulunmaktadır. Bütün bunların yanı sıra, Rusya'nın Özbekistan ile ticaretinde makine yapımı ürünler de önemli bir yere sahiptir. Hepsinin ötesinde, Özbekistan'ın Rusya'ya önemli miktarda borcu olduğu da söylenebilir (Kamalov, 2011:47-49).

Bütün Orta Asya ülkelerinin petrol ve doğal gazının Batı pazarlarına aktarılması Rusya aracılığıyla gerçekleşmektedir. Rusya'nın inşa etmiş olduğu Orta Rusya-Orta Asya boru hattı ile Orta Asya ülkelerinin ürününün pazarlanmasını Ruslar üstlenmiş bulunmaktadır. Bu, bir anlamda, ayakta kalmalarını da Rusların pazarlamalarına borçlu olduklarını göstermektedir. Orta Asya devletleri ile Ruslar bu boru hatlarının genişlemesi ve büyütülmesi çalışmalılarını da sürdürmektedirler (Timor, Tarihsiz:68). Ruslar, bir taraftan eski teknolojiyle Sovyet döneminden kalan borularını yenileme çalışmaları yaparken, diğer taraftan da kendi kaynaklarının coğrafi olarak çok uzakta kalmasından kaynaklı olarak maliyetinin yüksek olması düşüncesiyle, Orta Asya kaynaklarını kontrolünde tutmak istemektedir. Rusya, kendi petrol ve gaz talebiyle ilgili açığını karşılamının en az maliyetlisinin Orta Asya pazarı olduğunun bilincindedir (Köse, 2020:266).

Rusların Gazprom şirketi aracılığıyla Orta Asya ülkelerinin petrol ve doğal gazlarını pazarlamaları bir bakıma istikrarlı pazarlama ve satış imkânı verirken, bir başka açıdan da bölge ülkelerinin ekonomik darboğazlarının sebebi olabilmıştır. Sözgelimi Türkmenistan Rusya'ya bağlı kalmamak için boru hatlarını İran ve Çin'e yönlendirmiş, ama Ruslarla da uzun vadeli satış anlaşmaları yapmıştır. Bu uzun vadeli anlaşmalar dönemsel fiyat istikrarsızlıklarının da sebebi olmuştur. Çok yüksek artışlar zamanı sabit tutulan anlaşmalar hep Türkmenistan'ın aleyhine olmuştur. Revizyon talepleri durumunda da boru hatlarında anlamsız patlamalarla karşılaşmıştır (Dikbaşı, 2001:87-89).

Orta Asya ülkelerinin petrol ve doğal gazdan başka pamuk başta olmak üzere önemli tarımsal hammadde potansiyeli de bulunmaktadır. Özellikle Özbekistan'ın pamuk tarımındaki liderliğini BDT ülkelerinin pamuk üretim kapasitesinin yüzde 65'ine sahip olmasıyla daha doğru anlatmış olabiliriz. BDT pirinç üretiminin yüzde 50'si, ipek üretiminin yüzde 50'si, yine BDT ülkeleri arasında hayvancılık açısından da Özbekistan'ın önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür (Timor, Tarihsiz, 66-67). Bölge ülkeleri arasında ekonomisi daha fazla sıkıntılı olan ülke Kırgızistan ve Tacikistan'dır. Zenginlik kaynakları pamuk, altın, yün ve et olan Kırgızistan'da yoksul olan halkın çoğunlukla Rusya ve Kazakistan'a göç etmek durumunda kalan ve oradan ülkelerinde yaşayan ailelerinin geçimini sağlayan hatırı sayılır bir nüfusları vardır. GSYİH'nın dörtte birini aşan boyutlarda olan bu para aktarımının ekonomik bakımdan yoksulluğun boyutunu ortaya koymakta olduğu söylenebilir (DEİK, 2018).

Orta Asya'nın su kaynakları açısından stratejik olduğu ve petrol dışı elektrik üretiminin de üssü konumunda olduğu bir gerçektir. Özellikle bu su kaynaklarının ve su kaynaklarından elde edilen enerjinin hatlarının Sovyet Merkezi yönetim anlayışına göre dört ülkenin ortak kullanımının söz konusu olduğu görülmektedir. Bu durum da kaynakların çakışma bölgesi olan Fergana Vadisi'ndeki anlaşmazlıkların da temelini oluşturmasını temin ettiği söylenebilir. Buraların da ortak bir alan olarak kullanımında Rusların BDT ve Avrasya Birliği nezdinde birleştiriciliğine muhtaç olduğu, aksi durumda izole yapısından ve tarihsel özelliklerinden istifade edilecek çeşitli kökten dinci akımların üssü olacağı söylenebilir. Özellikle karıştırmak isteyenlerin kullandığı bu bölge insanların istikrarsızlıkla yaşamalarını temin edecek sorunların sebebinin aslında bölgedeki su ve enerji kaynakları olduğu unutulmamalıdır. Bölgeyi ekonomik

anlamda istikrarsızlığa sürükleyen hususlardan biri de uyuşturucu trafiğinin transit geçiş alanı olmasıdır. Özellikle Afganistan ile sınır olması sebebiyle, Orta Asya'nın tarikatlarla iç içe girmiş olan uyuşturucu trafiği, kayıt dışı ekonomi ve kara paranın da geçiş bölgesi olması tehlikesinin varlığı söz konusudur (Demirci, 2012:48-53).

Orta Asya ülkelerinden ekonomik vaziyeti en zayıf iki ülkesi olan Kırgızistan ve Tacikistan Rusya'ya bağımlılık düzeyi en yüksek olan ülkelerdir. Kırgızistan'ın doğal kaynaklar açısından yoksulluğu, ülkenin büyük bölümünün dağlık oluşu ve topraklarının tarıma elverişsizliği güçsüz ekonomisinin ana gerekçesini oluşturmaktadır. Parçalı sosyal yapısı ve nüfus kapasitesinin düşüklüğü de Rusya'ya bağımlılığını arttıran faktörler arasında yer almaktadır (Soltan, 2002:178-179).

Tacikistan ise bölgedeki tek Türk olmayan devlet olarak Rusya'nın hem sınır güvenliği için hem de İran ile ilişkileri açısından önem verdiği denge unsuru gördüğü bir ülkedir. Bu bağlamda, Rusya'nın Orta Asya ile ilgili politikalarında Tacikistan'ın varlığı doktriner olarak desteklenmektedir. Hem bölgedeki tek Fars unsuru olması, hem sünni olması ve hem de dini yapılanmalara karşı bir paratoner görevi görmesi Rusya'nın bu verdiği önemin gerekçesini oluşturmaktadır (Kafkasyalı-Tacibayev, 2012:262). Tacikistan'ın bir özelliği de, Sovyetlerden bağımsızlığına kavuşmuş ülkeler arasında, GSYİH açısından en düşük gelirliliği olmasıdır. Tacikistan'da ekonomi tarım ve madencilik dayalıdır. Su kaynakları ve verimli tarım alanları açısından zengin olmasına rağmen, bu kaynakların etkin kullanımı söz konusu olmadığı için yoksul kalan ülkelerden olmuştur. Ekonomisi pamuk ticaretine bağımlı olarak gelişim göstermiştir. Bu da Sovyet döneminden kalma bir bağımlılık ilişkisidir. Üretimde kullanılan tüm hammaddeler Azerbaycan, Ukrayna, Rusya ve Kazakistan'dan alınmaktadır. Rus şirketleri alüminyum sanayii ve turizm alanlarında yaklaşık 1 milyar doları bulan yatırım yapmaktadır (DEİK, 2012).

Rusya'nın Orta Asya Ülkeleriyle geliştirmiş olduğu ekonomi politikalarının sayısal değerleri anlamındaki 2014 ve 2018 yıllarına ait verileri de Tablo 3'te ele alınmıştır. Buna göre ülke büyüklüğü ve ülkelerin ekonomik güçleriyle bağlantılı olarak rakamların ortaya çıktığı görülmektedir:

Tablo 3. Rusya'nın Orta Asya Ülkeleriyle Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)

Yıllar	2014		2015		2016		2017		2018	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
Kazakistan	7.172	13.862	4.275	10.301	3.710	10.727	5.093	13.844	5.296	12.923
Kırgız Cum.	71	1.737	61	1.289	191	1.245	230	1.700	248	1.635
Özbekistan	869	3.112	575	2.221	777	2.092	1.046	2.858	1.063	3.317
Tacikistan	37	890	45	759.	27.	752	26	793	44	849
Türkmenistan	90	1.137	71	843	331.	596	85	362	155.	288.

Kaynak: Dünya Bankası, 2020

Sonuçta Ruslar, Sovyet döneminden kalan kendi hakimiyet alanındaki Orta Asya bölgesini ekonomik ve güvenlik bağlamları açısından kontrol etmeye devam etmektedir. Sermaye yetersizliklerinden ötürü Batılılara kaptırdıkları alanları da yeniden kapmanın stratejilerini geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Rusya'dan sonra Çin üzerine değerlendirmeler yapılması gerekmektedir.

3.2. Çin'in Orta Asya ile Ekonomik İlişkileri

Orta Asya'daki bir diğer önemli büyük güç Çin'dir. Hem geleceğin daha fazla büyümesi ihtimali olan bir dünya gücü olması, hem de topraklarının bir kısmının Orta Asya'da bulunması Çin'i bu bölgede diğer süper güçlerden daha ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir.

Çin dünyanın çok eski dönemlerinden beri bölgesinde egemen güç olarak varlığını sürdüren bir yapıya sahiptir. Bu durum, Çin'in bugüne kadar egemenliğinin kesintisiz devam etmesi ve etrafa yayılarak gelişmesini sağlayan önemli nedenlere sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu devamlılığın ve yayılma vaziyetinin coğrafi konumdan kaynaklandığı açıktır. Bu avantajı, Çin'in Asya kıtasının en doğusunda yer alması şeklinde izah edilebilir. Bu ayrıcalıklı yönün doğal bir sonucu olarak, Çin'in dışa kapalı bir kültürünün varlığı söz konusu olmuştur. Çin'in gelişmesindeki en önemli unsurlardan birinin kültürünün kapalı olması ve kendine özel kültür yaratmasından kaynaklandığı söylenebilir (Abulaiti, 2019:104).

Çin'in Orta Asya ile tanışıklığı 19.Yüzyılda ekonomik gerekçelerle Doğu Türkistan'ı işgal etmesi ile başlamıştır. Hem Doğu Türkistan'ın sahip olduğu zengin yeraltı kaynaklarını ele geçirmek hem de daha büyük kaynak sahibi diğer Orta Asya ülkelerine komşu olmak ve zamanla da oralara yayılma imkânları geliştirmek Çin'in politikasının özetini oluşturmaktadır.

1950'lerden 1980'lere kadar belirgin bir Sovyet politikası bulunmayan Çin'in, bu tarihlerden sonra Çin-Sovyet ilişkilerinde normalleşme olmasıyla Sovyet Orta Asyası ile sıkı ekonomik ilişkiler kurması mümkün olmuştur. Bu ilişkiler, Soğuk Savaşın bitiminden sonra, Çin'in, Eski Sovyet kalıntısı olan Orta Asya'daki cumhuriyetleri hemen tanıyıp, bu cumhuriyetlerle daha güçlü bağlar kurmasını temin etmiştir. Çin, bu anlamda, Rusya'yı ürkütmeden diplomatik ve ekonomik ilişkiler tesis etmeye özen göstermiştir. Diplomatik ve ekonomik ilişkilerin tesisıyla dini ve etnik boyutlu sorunlara set çekmekle kalmamış, aynı zamanda sınır güvenliğinin tesis edilmesini de sağlamıştır (Duran-Yılmaz, 2011:36-37).

Günümüze gelindiğinde, sermaye birikiminin de etkisiyle Çin, stratejik anlamda karmaşık ilişkiler içerisine de girmiş ve kendisi açısından önemli stratejik hamleler gerçekleştirmiştir. Özellikle, nakliyat yollarının maliyetini azaltacak çeşitli yeni projeleri alternatifli olarak farklı farklı ülkelerle gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Bu anlamda, Çin, dünya çapında enerji hatları, lojistik merkezleri ve liman genişletme çalışmalarını hayata geçirmektedir (Gökten, 2018:41).

Çin, geniş nüfusunun büyüklüğünün yanı sıra, yıllar yılı devam eden kontrollü gelişimin sonucunda büyüyen ekonomisiyle devamlı artan enerji ihtiyacına sahip olan bir ülkedir. İstikrarlı gelişimiyle sermaye birikimi sağlaması sonucu var olan artı değerini bir yerlere yatırması gerektiğinde etki alanını genişletmek adına yakın çevresine yönelmek istemiştir. Hem çevre ülkelerden enerji kaynaklarını temin etmek hem de onlara çeşitli alt yapı ve üretim yatırımları yapmak konusunda işbirliği ve yer yer ekonomiyi kullanarak yayılma politikasını geliştirmeyi benimsemiştir. Bir bakıma Orta Asya bölgesinde var olan devletlerin hemen hepsini kendine borçlandırarak bağımlı hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, öncelikle, "Bir Kuşak Bir Yol Projesi"ni geliştirmiştir. Bu projeyle, Çin, alternatifli bir enerji politika yaklaşımı geliştirmiş ve Hazar Havzası, Afrika ve Ortadoğu'ya yönelik arz güvenliği içeren ilişkiler sistemi tesis etmiştir (Çifçi, 2019:88).

Orta Asya'da bu alternatifli politikalarının bir yansıması olarak Kazakistan ile Çin arasında petrol ve doğal gaz hatları ile ilgili projeler gerçekleştirilmiştir. Çin petrol şirketi CNPC ile Kazakistan'dan KazMunayGaz arasında % 50-50 ortaklık ile işletilmek üzere, Hazar kıyısından Çin'in Alashankou kentine kadar petrol boru hattı, Çin'in Beyneu şehri ile Kazakistan'ın Çimkent şehri arasında doğalgaz boru hattı döşenmiş ve ilk akış 2006'da verilmiştir. Bu bağlamda projelere 7 milyar dolardan

fazla harcama yapılmıştır. Bu projeler sayesinde Çin-Kazakistan dış ticaret hacmi 11 milyar dolar seviyelerine kadar yükselmiştir (Duran-Yılmaz, 2011:39).

Orta Asya stratejisi çok yönlü bir yapıya sahip olan Çin, enerji ve altyapı alanında hisseler elde edip, bölge ülkelerine “bağlayıcılığı olmayan” krediler vererek bölgedeki varlığını giderek daha fazla hissettirmeye çalışmıştır. Çin’in yakın zamanda, Kazakistan’a, bölgedeki enerji bağlantılarını genişletmek için atılmış bir adım olarak, petrol ve doğal gaz sanayinde kullanılmak adına 10 milyar dolarlık kredi vermesi bunun en tipik örneğini oluşturmaktadır. Çin, bölgenin beş ülkesiyle ikili anlaşmalar yapmış ve Şanghay İşbirliği Örgütünde Rusya ile eşdeğer bir pozisyon elde etmiştir. Ancak esas güçlü konumunu son derece dikkatle hedeflenmiş yatırım stratejisiyle elde etmiştir. Bunlara alüminyum endüstrisindeki katılımıyla Tacikistan’da, KazMunaiGaz ve Kazatomprom ile yaptığı önemli ticari anlaşmalarla Kazakistan’da rastlamak mümkün olmuştur. Avrupa, Çin’in bölgedeki toplam 13 milyar doları bulan doğrudan yabancı yatırımları ve uzun vadeli kredileri karşısında, Çin’in yatırım modelini endişeyle takibe başlamıştır (Makarenko, 2010).

Çin, geliştirmiş olduğu bu stratejik hamlelerle küresel güç olma yolunda enerjinin kaynağı ile yakın ilişkiler kurmayı özenle seçmiştir. Çünkü Deng Şioping ile başlatılan süreç sonrasında Çin, bunun ekonomik kalkınmasına sağlayacağı katkının farkında olmuştur. Bunun yanı sıra, Çin için hem Orta Doğu bölgesinin kaynak kontrolünün ABD denetiminde olması hem de Orta Asya ülkelerinden Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile sınırının bulunması, Orta Asya enerji kaynaklarının Orta Doğu enerji kaynaklarına kıyasla tercih edilmesi söz konusu olmuştur. Orta Asya ülkeleri açınsındansa, Çin, en avantajlı işbirlikçi olarak gözükmektedir. Orta Asya Cumhuriyetlerine göre, Çin’in bölgeye yönelik çıkarlarının varlığının yanı sıra, önemli bir enerji ve ticaret partneri olduğu söylenebilir. Bu ekonomik çıkarların yanında Çin’in politikasında güvenlik unsurunun da önemli bir noktada olduğu ayrı bir gerçekliktir. İlâve olarak bölge ülkeleri, Çin ve Rusya ile tesis edilen Şanghay İşbirliği Örgütü’nün kuruluşuyla ilişkilerin pekiştirilen bir boyut kazandığı rahatlıkla söylenebilir (Sarı, 2020:2). Bu örgüt, üye ülkelerinin birbirlerine stratejik ortak yaklaşımıyla hareket etmesi şeklinde bir tabloyu ortaya çıkarmıştır.

Çin ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkinin temeli Çin açısından enerji ihtiyacına kaynak oluşturmak ve bunda da arz güvenliği temin etmek şeklinde olurken, Orta Asya ülkeleri açısından da alt yapı eksikliklerine Çin’den gelecek

yatırım desteği şeklinde olmaktadır. Hem enerji iletimi konusunda geliştirilecek projeler hem de Şangay İşbirliği Örgütü marifetiyle kurulacak olan Kuşak Yolu Projesi bu bağlamda her iki tarafı birbirine stratejik olarak yakınlılaştıran hususlardır. Yeni Çağın İpek Yolu diye takdim edilen petrol ve gaz iletim hatlarının yanı sıra, kara ve demir yolu bağlantısıyla Çin'den Avrupa'ya kesintisiz erişim imkânı denen bu projelerin faydalarının çok yönlü olacağı düşünölmektedir (Aydın, 2019:6-9).

Çin, gaz ihtiyacının yüzde 81'ini Türkménistan'dan karşılamakta ve 2021 yılında Türkménistan'dan aldığı gazın 65 milyar metreküpe ulaşması beklenmektedir (Köse, 2020:266). Türkménistan'ın gaz çıkarması için 8 milyar dolar yatırım yaparak 2038 yılına kadar sürecek bir sözleşmeye imza atmıştır. Çinli şirketler, Özbekistan'da petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerini devam ettirirken, karşılığında Özbekistan da Çin'e önemli zenginlikleri olan doğalgaz, petrol, uranyum ve pamuk satmaktadır. Özbekistan'da, başta telekomünikasyon ve makine sanayiinde olmak üzere, 70'ten fazla büyük ve 500'den fazla orta büyüklükteki Çinli şirket, etkinliğini sürdürmektedir. Çin'in CNPC devlet şirketi Özbekistan'daki petrol ve doğalgaz arama işlerinin büyük bir çoğunluğunu gerçekleştirmektedir. Kazakistan ile Çin'in ticaret hacmi 11 milyar doları bulurken, Kazakistan'ın Çin'e borcu 12 milyar dolar civarına ulaşmıştır. Kırgızistan ve Tacikistan'ın da borçları 1,5 milyar dolar civarına ulaşmıştır. Orta Asya ölkelerinde, Çin şirketleri elektrik santralleri, yollar, köprüler ve tüneller inşa etmektedir. Bütün bu işlerin gerçekleştirilmesi de Çin'in temin ettiği krediler sayesinde olmaktadır (Kerimoğlu, 2019).

Çin ile Orta Asya ölkelerinin ticaret hacmine bakıldığında, özellikle varlıklı Orta Asya ölkeleriyle ticaret hacminin istikrarlı bir artış şeklinde gelişim gösterdiğini, yoksul olan Kırgızistan ve Tacikistan gibi ölkelerle inişli çıkışlı bir grafik olsa da artış eğiliminin devam ettiğini Tablo 4'ten görebilmek mümkündür:

Tablo 4. Çin İle Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)

Yıllar	2014		2015		2016		2017		2018	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
Kazakistan	9.741	12.709	5.848.	8.441	4.305	8.292	6.378	11.464	8.529.	11.326
Kırgız Cum.	55	5.242	58	4.282	71	2.605	87	5.336	54.	5.5465
Özbekistan	1.598	2.678	2.2	1.267	1.607	2.007	1.471	2.749	2.324	3.942
Tacikistan	47	2.468	52	1.795	31	1.725	46	1.301	76	1.425
Türkmenistan	9.516	954.	7.827	815	5.563	338	6.575	368	8.119	316

Kaynak: Dünya Bankası, 2021

Sonuçta, Orta Asya, Çin açısından jeostratejik ve jeopolitik açıdan çok önemli bir yere sahiptir. Bütün bölge ülkeleriyle ithalat, ihracat, yatırım ve finansman ilişkileri tesis etmiş olan Çin, hem kendi arz güvenliğini bu sayede temin etmekte, hem de bölge ülkelerini Rusya'nın tekelci pazar anlayışına mahkûm etmemiş olmaktadır. Hem yatırım yapması hem de finansman temini konusunda sıkıntı çekmemesi Çin'i Orta Asya bölge ülkeleri için kuvvetli bir stratejik ortak olmaya doğru götürmektedir. Bölge ülkelerinin petrol ve doğal gaz konusundaki arz güvenliği hususuna Çin'in katkısı oldukça ileri düzeydedir denilebilir. Bu durumun bir nedeni Rusya'nın fiyat kırıcı ve uzlaşmaz anlayışı, diğer bir nedeni de İran üzerinde pazarlanmasına ABD'nin engel koymasındır (Buran-Yılmaz, 2011:37-38).

Çin'in ilgi odağında Orta Asya bölgesinin sahip olduğu enerji ve maden kaynakları ile Orta Asya'daki yeni pazarlar bulunmaktadır. Çin'in Orta Asya'daki yatırımları hem Kuşak ve Yol Girişimi'nin parçası olarak hem de Çin-Orta Asya ülkeleri arasındaki ikili projeler çerçevesinde gerçekleşmektedir. Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde ve ikili projelerde gerçekleşen yatırımların ilk sırasında ticareti teşvik ve endüstriyel gelişim yatırımları gelmektedir. Bu kapsamda maden ve petrol arama, geliştirme ve işleme; sanayi; tarım ve gıda; finans ve bilgi teknolojileri gerçekleşen projelerin alt sektörleri olarak sıralanabilir (Güngör, 2020).

Çin'den sonra bölgede dikkatle ele alınması gereken küresel gücün ABD olduğu gerçeğinden hareketle, ABD'nin Orta Asya ile Ekonomik İlişkilerine bakılabilir.

3.3. ABD'nin Orta Asya ile Ekonomik İlişkileri

Dünyanın Soğuk Savaş Dönemi sonrasının egemen gücü olma vasfını kazanmış olan ABD'nin de bölgeyle büyük çoğunluğu ekonomik olan ilişkilerinin olduğu

söylenbilir. Bölge açısından Rusya ve Çin'den sonraki etkili pozisyona sahip olan ABD'nin önemi büyüktür.

19. Yüzyıl koşullarında İngiltere'nin bölgede Rusya ve Çin'e karşı denge unsuru olma vasfını 21. Yüzyılda ABD kazanmıştır. Özellikle yerel unsurlar diğer büyük güçler olan Ruslar ve Çinliler politikalarını en azından kendi çıkarı için ABD'nin engelleyebilecek potansiyele sahip bir güç olduğunu düşünmektedir. ABD'nin dengeleyici unsur olmasından başka gerçekler de bulunmaktadır. Bu olgulardan biri ABD'nin dünyanın üçüncü büyük petrol üreticisi ve altıncı büyük doğalgaz üreticisi olmasına karşılık dünyanın en büyük enerji tüketicisi olması gerçeğidir. İkinci bir olgusal gerçeklikse, dünyanın en çok petrol ithal eden ülkesinin ABD olmasıdır. Bu sebeplerden dolayı ABD'nin iktisadi egemenliğini ve süper güç unvanını başka devletlere kaptırmamak adına, ekonominin vazgeçilmezi olan enerji kaynaklarının kontrolüne yönelmesi söz konusu olmuştur (Aydın, 2015:3).

ABD'nin bölgeye ilgisinin yeni olmadığını 1967'de ABD Olaf Caroe'nin "Sovyet İmparatorluğu, Orta Asya Türkleri ve Stalincilik" adlı yapıtında, Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'daki cumhuriyetlerde yaşanacak sorunlar nedeniyle çökeceğini ileri sürmesiyle görebilmekteyiz. Caroe, Orta Asya'nın bin üç yüz yıllık bir Müslüman geçmişi bulunduğunu ve Sovyet yönetimi tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılsa da, güçlü bir biçimde varlığını devam ettiren Türklük bilincine sahip Orta Asya halklarının Moskova'nın Ruslaştırma ve dinsizleştirme politikalarına başkaldıracaklarını öne sürmekteydi (Erhan, 2004:124).

Bütün bu anlatılanlara rağmen, ABD'nin dış politikasında Orta Asya uzunca bir süre dikkate alınmamıştır. ABD'nin Orta Asya bölgesinin önemini kavraması Sovyet askerlerinin Afganistan'a girmesi ile mümkün olmuştur. Bu işgalin başarıya ulaşması durumunda, Sovyetlerin Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na çıkış sağlaması söz konusu olacaktı. Kendisi için bunu büyük tehlike olarak gören ABD, Afganistan'ın stratejik olarak önemini kavramış ve müdahale etme gereği duymuştur. ABD, Pakistan üzerinden Afganistan'daki komünizme karşı direniş gruplarına askeri ve mali yardım sağlamıştır (Suyundikov, 2020).

İki kutuplu dünya döneminde, Kore ve Vietnam'daki deneyimleri, ABD'yi süper güç olan Rusya ve bölgesel güç olan Çin ile birlikte baş edemeyeceği sonucuna ulaştırmıştır. Bundan dolayıdır ki, o dönemde, üçüncü güç olan Çin ile ilişkilerini

düzeltilmek adına 1972'den başlayarak "yumuşama" politikasını benimsemeye başlamıştır. Bu da Çin ile sınır sorunları olan Sovyetler Birliği'ni Çin Sınırının güvenliği için daha fazla kaynağı harcamak durumunda bırakmıştır. Bugün gelinen aşamada, Rusya, egemen güç olarak varlığını devam ettiren ABD'nin arkasından ikinci güç olarak varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz. Rusya, yeniden süper güç olma yolunda olmakla birlikte gücünün ABD'yi doğrudan karşılamaya yeter derecede olmadığı açıktır. Çin, ABD ve Rusya'nın ardından önemli bir çıkış içerisinde olarak önce Rusya'yı yakalama sonra da ABD'yi yakalayıp geçmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu konjonktürde Çin'in ancak üçüncü güç olarak kabul edilmesi mümkündür (Çınar, 2020:24).

Yeni dünya düzeni denilen yeni dönemde ABD'nin Orta Doğu ve Orta Asya'ya yerleşmesi, Asya'nın ekonomik olarak yükselişe geçmesine zemin hazırlanması demek oluyordu. Orta Asya'ya bu yöneliş, uluslararası sistemde tüm dünyayı etkisi altına alacak olan bir değişim süreci ile güç ve etki tanımlaması siyasal ve askeri olmaktan ekonomik boyuta doğru yönelim göstermiştir (Budak, 2013:126).

Aslında, ABD'nin bölgeye ilgisi jeopolitik ve jeostratejik olgulara göre değişim arz eden bir yapıya sahip olmaktadır. Yani ihtiyaç duyduğunda gündeme alınan, ihtiyaç az olduğunda arka plana atılan bir yapı söz konusudur. Sözelimi son dönemlerdeki ABD politikaları, Afganistan'ı işgal etmiş ve Hindistan ile ilişkilerini iyi tutan bir ABD olarak, temel stratejik hedefi Çin ve Rusya'yı dengeleyerek Orta Asya bölgesinin Güney ile bütünleştirmek amacı gütmektedir (Okur, 2012:251). Ayrıca, ABD Rusya dışı kanallarla Orta Asya kaynaklarının pazarlanması ile ilgili projelerin sayısının artırılmasını temel gerekçe olarak ele almaktadır. Ticaretin bölgede geliştirilip, güvenlik ve istikrarı etkileyecek sıkıntılı durumlardan uzak tutulması gibi ilâve amaçları da bulunmaktadır (Cohen-Isina, 2007).

Amerikan şirketlerinin Orta Asya ile Hazar havzasındaki petrol ve doğal gaz kaynaklarına yerleşmesi ile buraların uluslararası pazarlara açılması eş zamanlı olarak 1990'ların başına rastlamaktadır. Sözelimi Amerikan Enerji Bakanlığı'na göre Kazakistan, 29 milyar varil kanıtlanmış petrolle Hazar havzasında en fazla kanıtlanmış petrol rezervine sahip olan ülke konumundadır. Bunun yanı sıra, Kazak rezervlerinin yarısından fazlasının bulunduğu Tengiz petrol sahası 1993'te yapılan anlaşmayla Chevron Texaco öncülüğünde Exxon-Mobil'in de içinde yer aldığı bir konsorsiyuma verilmiştir. Chevron Texaco, Kazakistan'ın tahmini rezervi 2.4 milyar

varil olan Karaçaganak sahasında faaliyet gösteren konsorsiyumda da yer almaktadır. Bunlara ilâve olarak, Kazakistan'ın Hazar kıyısındaki petrol ve doğal gaz faaliyetleri Mobil'in de içinde bulunduğu bir konsorsiyumdadır. Türkmenistan'a ilişkin olarak, 101 trilyon metre küp doğal gaz rezervine sahip olan Türkmenistan, 1995'te Unocal'la Türkmen doğal gazını satın alma ve nakletme hakkına ilişkin bir anlaşma yapmış olması verilebilir (Pirinççi, 2008:209-210). Güncellenmiş verilere göre, Kazakistan'ın kanıtlanmış petrol rezervi 39,8 milyar varil, doğal gazı ise 1,8 trilyon metre küp olmuştur. Petrol açısından Orta Asya'nın lideri Kazakistan iken, doğal gaz açısından Türkmenistan, su kaynakları açısından da diğer üç cumhuriyet Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan öne çıkmaktadır (Köse, 2020:259-263)..

1990'lardan başlayan Amerikan petrol şirketlerinin Orta Asya'daki aktivitesi günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bu şirketlerin bölgedeki varlığının ana gerekçesini bölgeye yerleşmiş olan Çin ile rekabet oluşturmaktadır. ABD'nin petrol ve doğal gaz dışındaki kayaç gazı gibi enerji kaynaklarına yatırım yapıp buralardan sonuç alması de politikalarının değişiminde etkili olan bir başka faktör olmuştur (Çifçi, 2019:94-95).

11 Eylül öncesinde ABD'nin Orta Asya politikasının temel belirleyicisi "bölgeye yatırım yapan Amerikan şirketleri ve bunların ticari çıkarlarının korunması" iken, 11 Eylül saldırılarından sonra "daha fazla stratejik önemi olan ve güvenlik içeren anlayış" olmuştur. Günümüzde ekonomik çıkarların yanı sıra güvenlik kaygılarının da ön planda olduğu bir politika şeklini almıştır(Arı-Pirinççi, 2010:295-296).

ABD'nin Orta Asya politikalarında bir başka belirleyici unsur Rusya olmuştur. Putin'den önce Rusya için "Önce Rusya (Russia First)" sloganlı bir politika benimseyen ABD, bu politikayla Rusya'nın liberalleştirilerek ABD'nin kendi beklentisine uygun bölgesel bir aktör olarak varlığını sürdürmesi esası amaçlanmaktaydı. Bu anlayışın yerleştirilmesi adına Orta Asya'da Rusların desteklenmesi gibi bir anlayış söz konusu olmaktadır. Ancak, Putin'in Rusya'yı eski Sovyet mirasçısı olarak gören bir yaklaşımla strateji değiştirerek bunu doktriner olarak yerleştirmesi gündeme gelince, ABD'nin bölgeye yönelik politikalarında da buna karşı pozisyon alma şeklinde değişimin gerçekleştiği söylenebilir (Pirinççi, 2008:210).

Orta Asya ile ilgili olarak, 2000 yılı sonrasında, ABD'nin çıkarlarının bölgede tek yönlü ekonomik yaklaşımla sınırlı olmadığını ifade eden yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu görüşlerde büyük oranda Orta Asya'nın jeopolitik önemi vurgulanmıştır. Bu görüşlerde ayrıca, ABD'nin Orta Asya'da bölgesel güç olarak bilinen Rusya, Çin ve Hindistan'ın etkisini asgariye indirmeye ve kendi hegemonyasını güçlendirmeye yönelik aktif bir politika izlemesi, bunu gerçekleştirebilmek için de bölge ülkeleriyle çok boyutlu stratejik münasebetler kurmasının gerekliliği önemle vurgulanmıştır (Suyunbikov, 2020). Bu bağlamda, ABD, ekonomik olarak da çok uluslu petrol şirketlerinin ekonomik çıkarlarını kollamak ve daha ileri düzeylere ulaştırmak amacını taşımaktadır. Siyasal açıdansa, ABD, daha istikrarlı olan Orta Asya safına istikrarsız Afganistan ve Pakistan'ı dahil etmek, denize çıkışı olmayan Orta Asya'yı Güney Asya ile birleştirerek malların sevkiyatı için yeni ulaşım koridorları açmak amacını gütmektedir. ABD'nin Orta Asya'daki stratejisinin esas ölçütünü önde gelen devletler arasında güç dengesini sağlamaya yönelik olarak Amerika merkezli bir düzen oluşturmaktır. Bütün bunlar jeopolitik ve jeoekonomik bir yaklaşımı anlatmaktadır (Anaurbekuly, 2017).

Milenyum Dönemi'nin tartışmasız birinci gücü ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarının temellerinden birini oluşturan demokratikleştirme, ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde de yer almıştır. ABD'nin iç ve dış politikasında en çok kullanılan kavram olan demokratikleşme, ABD'nin Orta Asya politikasında da kullandığı yaklaşımlardandır. ABD'nin demokratikleştirmeye yönelik yürüttüğü politikalar, bir bakıma, Rusya'nın ve Çin'in politikalarıyla rekabet halindedir. ABD'nin de demokrasi adına yaptığı girişimler, kimi zaman barışçıl, kimi zaman ise savaş/askerî nitelikli olabilmektedir. Bunun nedeni ise Amerikan idaresince demokrasinin diğer yönetimlerden daha gelişmiş/üstün olduğunun bir simgesi, aynı zamanda da “ötekileri” yanına çekmek için bir ihtiyaç olarak algılanmasıdır (Nogayeva, 2012:189).

Bugün gelinen noktada, ABD'nin Orta Asya petrollerinden ziyade Hazar petrollerinin pazarlanmasını desteklemek gibi bir anlayışı benimsediği görülmektedir. ABD, bununla, hem kendi ürettiği petrolden daha ucuza petrol mal etmeyi planlaması, hem Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçişle beraber Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılıklarını zayıflatmak hem de İran üzerinden aktarımın önlenmesi amacını gütmektedir (Suyundikov, 2020).

ABD, 2015 yılında C5+1 ismiyle bölge ülkeleri ile işbirliğini geliştirmek üzere bir oluşum geliştirmeye çalışmıştır. Bu oluşumla, başta enerji olmak üzere genişletilmiş bir işbirliğini amaçlamıştır. ABD, Rusya'nın Avrupa'nın doğalgaz sağlayıcılığı konusundaki tekeli yapısını kırmak için Orta Asya ülkelerinde oluşturacağı yapılarla alternatifler oluşturmaya çalışmaktadır. ABD stratejisi Rusya'nın baskınlığını azaltmak için çoklu boru hatlarını desteklemek şeklindedir. Sözgelimi Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Trans Afgan Boru Hattı, Nabucco Doğalgaz Boru Hattı ve TANAP Doğal Gaz Boru Hattı gibi projeleri desteklemiştir (Köse, 2020:265).

ABD, bölge ülkelere krediler vererek Çin'in yayılma politikasını önlemeyi ve Rusya'nın da bölgedeki etkinliğini kırmayı amaçlamaktadır. ABD bölge ülkeleriyle ilişkisini sıcak tutmak adına yardım kalemlerini de devreye sokmuştur (Kepenek, 2020).

ABD'nin bölge ülkelerindeki ticaret hacmi de enerji kaynaklarının yayılım durumuna göre değişim arz eder biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu durumu Tablo 5'te görebilmek imkânı bulunmaktadır:

Tablo 5. ABD ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)

Yıllar	2014		2015		2016		2017		2018	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
Kazakistan	458	1.008	50	10	67	1.111	829	552	1,434	729
Kırgız Cum.	2.4	7	16	32	3	20	6,7	26	8	17
Özbekistan	15	213	10	138	31	318	14,8	136	19	296
Tacikistan	3.6	24	34	19	21	824	965	18	749	14
Türkmenistan	21	455	59	81	19	106	14,	282	12	30

Kaynak: Dünya Bankası, 2021

ABD analiz edildikten sonra AB ülkelerinin ilişkilerine bakılabilir.

3.4. AB Ülkeleri ile Orta Asya'nın Ekonomik İlişkileri

Avrupa Ülkelerinin Orta Asya'ya ilgisi yeni değildir. Hem İpek yolunu hem de deniz yollarını kontrollerine aldıkları tarihlerde Orta Asya'ya girmiş olan İngilizler Hem Rus Hakimiyet sahasında hem de Çin Hakimiyet sahasında yerel güçleri Ruslar ve Çinlilere karşı destekleme ve bölgeye yerleşme teşebbüsleri olmuştur. Çeşitli faaliyetlerde bulunan İngilizler Doğu ve Batı Türkistan'da hanlıkların baskı görmesini

de engellemişlerdir. Önce Rusya ile müttefik olarak savaşa girmesi, daha sonra da kazanan tarafta olmasına rağmen, ABD'nin karşısında dünyada kaybeden konumunda olması, İngilizlerin güç kaybetmesine ve alandan çekilmesine neden olmuştur. İngilizlerin yerini alan ABD'nin bölgeye gelişi gecikince, Ruslar ve Çinliler bölgenin tartışmasız hakimleri olarak Türkistan'ı iki yönlü olarak işgal ederek hanlıklara son vermişlerdir.

Avrupa'nın diğer güçleri de Afrika ve Güney Amerika'ya yönelince, Asya ile ilgili olamamışlardır. Sömürgesi olmayan Almanya'nın sınırlı kalan teşebbüsleri de İkinci Dünya Savaşı'nda mağlup olunca tamamen devre dışı kalmıştır.

Avrupa ülkeleri demir ve çelik birliğinden birleşik devletler modeliyle AB şeklinde örgütlenince, çeşitli faaliyetlerle bölgede görünme teşebbüslerinde bulunmuştur. Finansal kudreti olsa da askeri gücünün olmaması, kendi savunmasını bile NATO aracılığıyla ABD'ye yaptıran AB, Ruslar ve Çinlilere karşı etkin güç olma kapasitesine ulaşamamıştır.

AB, 1990 Sonrası dünyada değişen dengeler ile karşı karşıya kalmıştır. Doğu Bloğunun yıkılması üzerine, 500 yıllık Avrupa tarihinde AB'nin Doğu Avrupa ülkeleri ile ilk kez entegrasyon fırsatı yakaladığı görülmüştür. Bu ortamda, AB, iki önemli hedefe kilitlenmiş oldu. Bunlardan birincisi ekonomik başarının siyasal entegrasyon ile taçlandırılması, diğeryse, komünist rejimlerin baskısı altından kurtulma şansı yakalayan Doğu Avrupalıların Batı sistemine entegre edilmesidir (Kahya, 2008:62).

Soğuk Savaş Dönemi'nin sonrasında AB ülkeleri Orta Asya ülkeleri ile ortaklık ve iş birliği müzakerelerine başladı. 2005 yılında Orta Asya'ya ilk özel temsilcisini atadı. 2007 yılında da ilk strateji belgesini ortaya koydu. Dünyanın en önemli enerji piyasalarından birine sahip olan AB'nin bu strateji belgesindeki odak noktasını da enerji oluşturmaktaydı. Özellikle AB için Orta Asya arz güvenliği ve dengesi esas önemli hedefti. Enerji kaynağının çeşitlendirilmesi ve akıştaki fiyat istikrarının temin edilmesi AB için olmazsa olmazlar arasında gösterildi. Bu bağlamda yeni enerji koridorları yaratılması konusunda siyasal ve ekonomik desteklerin verileceği vurgulandı. Özellikle AB politikalarında Rusya'nın yol açtığı Ukrayna krizinden sonra Rusya'ya bağımlılığın azaltılması hem tüketici olan AB ülkeleri için hem de üretici olan Orta Asya ülkeleri için alternatif projeler büyük önem kazanmaya

başlamıştır. Bu yaklaşım tarzları 2019'da Orta Asya'ya ilişkin alınan AB Bakanlar Konseyi kararında da açıkça vurgulanmıştır. Çin'den AB'ye uzanacak "Bir Kuşak Bir Yol Projesi" teşvik edilecek projelerden biri olarak öne çıkmıştır. Bütün bunların yanı sıra, AB, Avrupa'ya kadar uzanacak elektrik iletim hatları ile ilgili projeleri beş Orta Asya ülkesiyle ve güzergâh üzerindeki ülkelerle müzakere etmek yolunu da seçmiştir. Bu bağlamda yapılacak iletim hatlarının yatırımı ile ilgili planlamalar gerçekleştirilmiştir (Köse, 2020:268).

AB, güvenlik konularındaki ABD'ye bağımlılığına rağmen, Orta Asya politikalarında da bağımsız inisiyatif alan anlayışlar geliştirmeyi arzulamakta ve bunu birliğini bir imparatorluğa dönüştürme düşüncesiyle hareket etmeye çalışmaktadır. Bir bakıma, AB'nin kaynaklarını ABD emrine vermiş uysal müttefik görüntüsünden kurtulma isteği bulunmaktadır (Okur, 2012:260).

AB'nin de petrol ve doğalgaz konusunda stratejik olarak arz istikrarı ve güvenliği hususlarına göre politika tayin etmeyi amaçladığı söylenebilir. Hem kaynak çeşitliliği hem de güzergâh farklılığı konusuna özen göstermeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. AB, hem maliyeti ucuz olan Ortadoğu hem de alternatif kaynak olarak önemli yere sahip Hazar ve Orta Asya kaynaklarına yönelmektedir. Bunun bir yansıması olarak, AB, her farklı güzergâh seçeneğini destekleyeceğini beyan etmiştir. İnan'dan geçecek projelere de prensip olarak destek vereceklerini söylemişlerdir. Özellikle ABD yasağına rağmen Fransız Total şirketinin İran'daki yatırımları bu farklı duruşun bir yansıması olmuştur (Hekimoğlu, 2012:298-300).

AB'ye üye ülkeler arasında, Almanya'nın Orta Asya'ya yönelik bağımsız bir strateji benimsemesi sebebiyle ayrıca ele alınması doğru bir yaklaşım olacaktır. AB'de Almanya'nın dönem başkanlığı sırasında AB Konseyi'nin Orta Asya stratejisinin hazırlanmasının bir tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır. Orta Asya ülkelerinde yaklaşık 250,000 etnik Alman'ın yaşıyor olması Almanya'nın Orta Asya'ya diğer birlik üyesi ülkelere farklı olmasının bir başka nedenidir. Bunun yanı sıra, Orta Asya'nın beş ülkesinde büyükelçiliği olan tek AB üyesi ülkenin Almanya olması da ayrı bir gerçekliktir. AB üyesi ülkelerin bölge ülkeleriyle gerçekleştirdiği toplam ticaretin yaklaşık üçte biri Almanya'ya aittir. Ayrıca, sağladığı yardımlarla Orta Asya'da faal olmaya çalışan Almanya, Alman Kalkınma Bankası (KfW), Alman Teknik İşbirliği (GTZ), Alman Kalkınma Hizmeti (DED) vasıtasıyla bölge ülkeleri üzerinde etkili olmayı amaçlamaktadır. Bunlara ilâve olarak, onlarca Alman sivil

toplum kuruluğu ve eğitim kurumu, Kazakistan başta olmak üzere, Orta Asya'da çalışmaktadır. Ayrıca, Özbekistan Termez'de Almanya'nın bir askeri üssü de mevcuttur. Dahası, Orta Asya'daki menfaatleri söz konusu olduğunda, Alman karar vericileri, AB'nin demokrasi ve insan hakları ağırlıklı söylemini de göz ardı edebilen tercihler ortaya koyabilmektedirler. Andıcan hadisesi üzerinde AB'nin Özbekistan'a 2005'te uygulamaya başladığı yaptırımların 2009'da Almanya'nın ısrarı üzerine kaldırılması bu konuda verilebilecek tipik örneklerdendir (Budak, 2013:134).

AB ülkelerinin Orta Asya ülkeleri ile ticaret hacmi ve ihracat ile ithalat rakamları AB için çok yüksek olmamasına rağmen bölge ülkeleri açısından önemli rakamları ifade etmektedir. Bu ilişkinin sayısal verilerini aşağıdaki tablodan görebilmek mümkün olacaktır:

Tablo 6. Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleriyle Ticari İlişkileri

Ülkeler	İthalat	İhracat	Ticaret
Kırgızistan	168	137	186
Tacikistan	121	148	141
Türkmenistan	91	115	108
Özbekistan	78	100	88
Kazakistan	23	39	30

Kaynak: Efeğil, 2008:75

AB üyesi ülkelerden bölgeyle en çok ilişkisi olan iki lokomotif AB ülkesi Almanya ve Fransa'nın bölgedeki ticaret hacmini ele almanın yeterli olacağı düşünölmektedir. Bu bağlamda, AB'nin önde gelen iki ülkesi olan Almanya ve Fransa ele alındığında, Kazakistan başta olmak üzere, genellikle, temel ihtiyaçları olan enerji alımının öne çıktığı bir ilişki düzeni söz konusudur. Bu durumu Tablo 7 ve Tablo 8'de görebilmek mümkündür:

Tablo 7. Almanya ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)

Yıllar	2014		2015		2016		2017		2018	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
Kazakistan	3.030	1.417	3.030	1.417	3.219	1.241	3.924	1.479	4.443	1.709
Kırgız Cum.	16	113	14	59	17	57	16	73	15	75
Özbekistan	49	671	20	478	27	488	27	666	35	828
Tacikistan	3.6	59	2.1	49	1.4	43	1.9	61	1.8	56
Türkmenistan	183	368	9.4	339	58	383	5.4	419	2.9	173

Kaynak: Dünya Bankası,2021

Tablo 8. Fransa ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)

Yıllar	2014		2015		2016		2017		2018	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
Kazakistan	5.600	864	3.693	1.042	2.787	504	4.086	361	3.507	488
Kırgız Cum.	19	25	1.8	19	1	18	1.1	20	594	25
Özbekistan	131	136	177	118	66.133	106	52	91	10.7	142
Tacikistan	1	12	0.6	13.7	951	16	3.1	6.4	22	8.9
Türkmenistan	33	245	3.2	99	35.254	110	5	77	4.5	92

Kaynak: Dünya Bankası, 2021

AB ülkelerinin ilişkilerinin analizinin tamamlanmasından sonra Güney Asya’da yükselen yeni bir güç olarak Hindistan’ın bölgeyle bağlantısı değerlendirilmelidir.

3.5. Hindistan ile Orta Asya’nın Ekonomik İlişkileri

Tarihsel olarak Hindistan ile Orta Asya arasında etkileşim eskiden beri mevcuttur. Gazneli Sultan Mahmut ve Emir Timur’un Hindistan’ı kontrol ettiği dönemlerden beri Orta Asya ile Hint kültürü tanışık olma imkânına sahip olmuştur. Sonraki dönemlerde Hint-Sovyet yakınlığı da Hindistan’ın bölgeyle ilişkide kalması söz konusu olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan güç boşluğu, etnik gerilimler, iç çatışmalar ve İslâmi köktencilik Hindistan’ı güvenlik ağırlıklı strateji ve işbirliği ile sınırlı tutmuştur. Hindistan, Çin ve Pakistan’ın Orta Asya cumhuriyetleriyle kurduğu ilişkilerden endişe duymuştur. Bu da uzun süre mesafeli duruşu beraberinde getirmiştir (Purtaş,2011:40-41).

Hindistan, enerji jeopolitiği açısından, aynı Türkiye ve AB gibi, dışa bağımlı olan ülkelerdendir. Bu durum da Hindistan’ı enerji açısından avantajlı olan ülkelere

yakınlaştıran politik sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Enerji bölgelerinden enerji arzı yapılan başka bölgelere aktarım yapılacak geçiş güzergahlarından biri üzerinde olması Hindistan'ı jeostratejik olarak da kilit noktaya taşımaktadır (Türkiye-Hindistan Yuvarlak Masa Toplantıları,2013:7)

Hindistan için 1990'larla birlikte uluslararası sistemde uygun bir ortam oluşmaya başlamıştır. Ekonomik reformlarının meyve vermesiyle ülke yükseliş eğilimine girmiştir. Hindistan bu istikrarlı büyüme ile gelişen bir ülke olarak, “Doğu’ya Bakış” biçiminde kavramsallaştırılan Hint bölgesel siyaseti ile ilk etapta kendisine bölgesel ticaret ilişkileri üzerinden açılım getirmek istemiştir. 1990’lı yıllardan 2000’li yılların başlarına kadar, öncelikli olarak Güneydoğu Asya bölgesiyle ilişkiler geliştiren Yeni Delhi, bilhassa 2014 yılından itibaren bu ilişkilerini savunma ve deniz güvenliği başta olmak üzere çok boyutlu bir biçimde Batı Pasifik bölgesine kadar genişletmiştir. Hint-Pasifik olarak adlandırılmış olan Afrika’nın doğu kıyılarından Pasifik’in batı kıyılarına uzanan bölgede, özellikle ABD başta olmak üzere Japonya, Avustralya, Güney Kore, Singapur ve Vietnam ile ilişkiler geliştirilmiştir. Ayrıca, Hindistan, Batı Pasifik’te bulunan küçük ada ülkelerini de ihmal etmeyerek Afrika’nın doğusunda nüfuz alanını genişletmek ve Güneydoğu Asya, yani ASEAN bölgesiyle geniş kapsamda bağlarını derinleştirme yoluna da girmiştir. Hindistan’ın hayata geçirdiği bir başka açılım da, yükselişine paralel olarak güç projeksiyonunu ifade etmek amacıyla, bölgesel siyaset kapsamında 1990’lı yılların sonlarıyla birlikte geliştirmiş olduğu “Genişletilmiş Komşuluk” konseptidir. Söze konu kavram, Hint siyasetinde atardamar olan Doğu’ya Bakış politikası başta olmak üzere Güney’e Bakış (Hint Okyanusu), Batı’ya Bakış (İran, Körfez Ülkeleri, İsrail, Suudi Arabistan başta olmak üzere genel anlamda Batı Asya ve Afrika) ve Kuzey’e Bakış (Orta Asya ve Şanghay İşbirliği Örgütü) bölgesel politika kombinasyonlarının bir ifadesidir. Bütün bunlardan başka olarak Delhi’nin geleneksel Filistin politikasını değiştirip, İsrail’le özellikle savunma, güvenlik ve istihbarat alanlarında gelişen ikili ilişkileri dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra, Delhi’nin deniz stratejileri bağlamında İran’la bölgede Pakistan ve Çin’i bypass eden ve Hindistan’ın Orta Asya’ya açılan kapısı olan Çabahar derin deniz limanı üzerinden gelişen ilişkileri mevcuttur. Bu bağlamda, Süveyş Kanalı’na alternatif olarak düşünülen ve Hindistan’dan Rusya ile İran’a ve İran’dan da Hint Okyanusu’na altyapıyı artırmaya yönelik “Uluslararası Kuzey-Güney Koridoru” (INSTC) girişimi ekseninde Hin-İran

İlişkileri ilerleme kaydetmiştir. Hindistan'ın ekonomik yükselişi çerçevesinde artan enerji ihtiyacı ile İran, “arka bahçesi” Hint Okyanusu üzerinde Pekin'in artan ayak izlerine karşın Hindistan için önemli bir koz niteliğindedir. Hindistan, enerji konusunda Orta Doğu'nun diğer ülkeleriyle ilişkilerini çeşitlendirmekle beraber, onun bu çeşitlendirme politikası İran'ı önemsiz kılmamaktadır. Çünkü Hindistan için İran, hem Çin nüfuzunun etkili olduğu Orta Asya bölgesine açılan kapısı, hem de Güney Asya'nın, yani Hint alt kıtasının bir parçası olarak gördüğü Afganistan üzerinde kendi nüfuz alanını genişletmek için de önemli bir kaldıraç niteliğine sahiptir. Bütün bunların ötesinde, Hindistan'ın “asıl” bölgesi olan Hint Okyanusu bölgesinde, Delhi yükselişi için deniz ulaştırma yollarının geliştirilmesi önemlidir. Dolayısıyla ekonomi, ticaret ve enerji transitinde lokomotif olan bölgedeki deniz yollarının güvenliği de bir o kadar önem arz etmektedir (Bayram, 2019:2-3).

Hindistan açısından da Orta Asya enerji ihtiyacında arz güvenliği açısından önemli olan bir bölgedir. Aradaki bir iki kara ülkesinden hemen sonra gelen bölge olduğu için Hindistan'a da bölgesel yakınlığı olan Orta Asya'nın yol güzergâhındaki istikrarsızlıklar Hindistan'ı da güvenlik açısından tehdit eden yapıya sahiptir. Buralarda güvenliğin tesis edilmesi hem Hindistan'a istikrar kazandıracaktır hem de enerji ihtiyacının karşılanması konusunda alternatif pazar probleminin çözülmesi anlamına gelecektir. Bu bağlamda, Afganistan'daki Taliban güçlerinin bölgeden uzaklaştırılmasına en çok sevinip Afganistan'a istikrar ve güven artırıcı önlemler konusunda ciddi yardımlar yapan ülkelerin başında Hindistan gelmiştir. 2002-2011 arasında Hindistan'ın Afganistan'a yardım miktarı 1,3 milyar doları bulmuştur. Çünkü oraya istikrar kazandırılmasıyla Hindistan'ın Orta Asya ülkelerine erişim konusunda bir engeli kalmamış oluyordu. Taliban kuvvetlerinin gönderilmesinden sonra Trans Afgan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi 2005 yılında Hindistan tarafından onaylanmıştır. Hindistan'ın gelişen ekonomisinin artan enerji ihtiyacı Hindistan'ı farklı projelere girişmek konusunda zorunluluk ile karşı karşıya bırakmıştır. Hindistan, Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Srilanka, Butan, Maldivler ve Nepal ile birlikte SAARC (Güney Asya Bölgesel İşbirliği Birliği) bünyesinde birlikte işbirliği yapmaktadır. Aralarında ciddi problem olan Hindistan ile Pakistan SAARC'ın kurucu üyesidir. Hindistan bu örgüte önem verirken, Pakistan'ın da Hindistan'ın örgüte egemen olmasını engellemek için örgütte bulunmak gibi bir stratejisi vardır (Purtaş, 2011:43-44).

Hindistan, “Bir Kuşak Bir Yol Projesi”nin hem deniz hem de kara boyutlu ayakları için en önemli partnerlerden biri olarak öne çıkmaktadır. 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu bağlantısının Hindistan olmaksızın gerçekleşmesi ve istikrara kavuşması mümkün değildir. Kara bağlantısı olarak Bengladeş-Çin-Hindistan-Myanmar boru hattı projesinin en önemli ayaklarından biri olarak Hindistan’ın etkin katılımı önem kazanmaktadır. Hindistan’ın etkinliği arttıkça Çin’in etkinliğinde belirgin bir kırılma söz konusu olacak olması da önem arz etmektedir. Bu konuda Hindistan’ı projeden ve uygulamasından uzaklaştıran Pakistan ile yaşadığı “Keşmir Sorunu”dur. Hindistan Pakistan’ı protesto ederek toplantılara da katılmamayı tercih etmektedir (Gökten, 2018:39-41).

Hindistan’ın Orta Asya bölgesindeki ülkelerle gelişme içerisinde olan bir ekonomik ilişkiler düzeni mevcuttur. Ancak Hindistan’ın ticaretinde çok önemli bir yer tutan bir yapıda olduğu söylenemez. Bölge ülkeleri ile Hindistan’ın ticaret hacmini aşağıdaki tabloda görebilmek söz konusudur:

Tablo 9. Hindistan ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)

Yıllar	2014		2015		2016		2017		2018	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
Kazakistan	925	238	337	168	320	125	1.039	118	869	138
Kırgız Cum.	0.4	36	28	30	1.8	26	31	31	1.1	28
Özbekistan	39	168	56	108	46	91	104	130	125	195
Tacikistan	3.6	60	9	31	14.6	20	47	24.	20	23
Türkmenistan	15	100	48	80	22	57	14.9	60	38.2	42

Kaynak: Dünya Bankası, 2021

Hindistan’dan sonra 21. Yüzyılın yükselen bölgesel gücü konumundaki Türkiye’nin ilişkilerinin mercek altına alınması gerekmektedir.

3.6. Türkiye ile Orta Asya’nın Ekonomik İlişkileri

İçinde bulunulan dönemin öncesinde gerçekleştirilen çeşitli hamleler ile Türkiye bölgesel güç olmayı başarmış ancak küresel güç olabilmesi için önemli eksikliklere ve sıkıntılara sahip olduğu bir gerçek olan ülkelerdendir.

Konum itibarıyla doğu-batı, kuzey-güney eksenlerinin orta yerini işgal eden ülke olmasından ötürü olumlu ya da olumsuz gelişmelerin hemen hissedilmesinin söz

konusu olacağı Türkiye'nin (Kongar, 2002:1-2) aynı güzel konumda olan komşularıyla handikaplar içeren ilişkileri mevcuttur. Sorunlarını halledebilme kapasitesine de sahip olan Türkiye'nin belki de ekonomik anlamda en önemli problemini enerji oluşturmaktadır. Enerji yoksulu ülke olması sebebiyle, bu sorununu çözmeden bütçe açığını kapatabilmesi de oldukça güç görünmektedir.

Bu bağlamda yerel hazır kaynakları henüz yeterli düzeyde olmaması sebebiyle dışa açılması gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin de yöneleceği ilk alternatiflerden biri Orta Asya olmaktadır.

Eski dönemlerde bazı savaş ve kriz dönemlerinde karşılıklı yardımlaşmalardan ibaret olan Türkiye-Türkistan ilişkileri önemli iç sorunları ve savaşlar sebebiyle gelişim kaydedememiştir. Sovyet sisteminin çöküşüyle canlanan ilişkiler ekonomik anlamda Türk yatırımcıların bölgeye gidip iş kurmaları ve karşılıklı kültürel işbirliği çerçevesini geçebilecek düzeye ulaşamamıştır. Güzel başlayıp sorunlu devam eden birlikteliklere benzeyen Orta Asya Bölgesiyle Türkiye ilişkileri Türkiye'nin doğal kültürel yakınlığının etkisini devam ettiren bir tona ulaşmış denilebilir.

Türkiye'nin geleceğini aramak konusunda önünde çeşitli yollar bulunmaktadır. Bunlar AB, Avrasya, Orta Asya, Ortadoğu vs. biçiminde yönler olarak ifade edilebilir. AB ile yetmiş yıla yaklaşan oyalamaya dayalı ilişki düzeni (Yalçın, 2004:26) Türkiye için çıkmazlar oluşturan bir yapıya sahiptir. Buna karşılık Orta Asya'nın da içinde olduğu Avrasya yönü Türkiye için yeni bir çıkış yolu olarak görülmektedir. Bundan ötürü Avrasya ülkeleri ile olan ilişkilerini bütünlükçü bir yaklaşımla AB serüveninin itici gücü olarak kullanma eğilimi Türkiye'de daha fazla dikkat çeken karakterdedir. Kriz taşıyan Batı ile ilişkilere hem nefes aldırın hem de onlara yeni yolları hatırlatan bu bağlamdaki ilişki tarzı Türkiye'nin büyüüp küresel aktöre dönüşme potansiyelini ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'de yaşanan terör olaylarının ve genel olarak Ortadoğu'daki yeniden yapılandırılmaların hedefinde Türkiye'nin adına Avrasya denilen ve içinde Orta Asya'nın da var olduğu bölgede etkili bir aktör olabilmesinin önünün bu olaylarla tıkanılmasının amaçlandığı söylenebilir. Bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti hangi platforma girerse karşısına çıkarılan Güneydoğu Sorunu öne sürülerek etkin dış politika yolunu seçmesi engellenmektedir (Çeçen, 2004:38-39).

Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanışlarının ilk 20 yılında, Türkiye, söz konusu ülkelerle sınırlı düzeyde de olsa etkileşim kurabilmiştir. Başlangıçtaki romantik bakış açısının olumsuz etkilerini gözlemleyip ders almış olan Türkiye'nin, özellikle 2000'li yıllarda bölgeye yönelik geliştirdiği pragmatik yaklaşımın olumlu sonuçlar elde etmesi beklenmektedir. Sözgelimi, Türkiye'nin Kazakistan ve Kırgızistan ile ikili ilişkilerini stratejik seviyeye taşıyabilmek adına konseyler tesis ettiği görülmektedir. Türkiye- Orta Asya ilişkilerinde Türkiye'nin Kazakistan ile kurduğu ilişki biçiminin model alınabileceğine yönelik değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu bağlamda, 2009 yılında, Türkiye ve Kazakistan Stratejik Ortaklık Antlaşması imzalamış ve 2012'de iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik düzeye taşınması hedefiyle Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi tesis edilmiştir. Bu kapsamda, iki ülke arasında enerji alanında işbirliği hedefi ortaya konulmuştur. 2011'de de Kırgızistan Başbakanı Almazbek Atambayev'in Türkiye ziyareti esnasında, Türkiye ve Kırgızistan arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi oluşturulmuştur. Türkiye'nin 2000'li yıllarda Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'la Kırgızistan ve Tacikistan'a göre ticari ilişkilerin daha hızlı geliştiği gözlenmiştir. Kazakistan ile Türkiye'nin ticaret hacminin 2012 yılında 3,1 milyar dolar düzeyine yükseldiği görülmüştür. Türkiye'nin Türkmenistan ile ticaret hacminin de son yıllarda hızlı bir artış sürecine girerek 2012'de 3,5 milyar dolar seviyesine çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Özbekistan'la siyasi alanda durgun seyreden ilişkilere rağmen iki ülke arasındaki ticaret istikrarlı biçimde artış kaydederek, 2012 yılı verileriyle Türkiye-Özbekistan arasındaki ticaret 1,2 milyar dolar büyüklüğüne erişmiştir. 2012 yılına ait veriler ele alındığında, Türkiye'nin Tacikistan'la ikili ticareti 580 milyon dolar seviyesinde gerçekleşirken Kırgızistan'la ticaret 300 milyon dolar civarlarında kalmıştır(Budak, 2013:136-137).

Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı ihracatta metal eşya, kimyasal maddeler, makine, tekstil, büro cihazları, radyo- TV, plastik maddeler, kağıt ürünleri, gıda maddeleri oluşturmaktadır. Buna karşılık Kazakistan'dan Türkiye'ye ithal edilen mallar ise taşkömürü katranı ve ham petroler, demir dışı metaller (ham bakır), demir-çelik ve hububat yer almaktadır (Gençler-Akbaş, 2011:21). Kazakistan'da Türk yatırımcıları petrol, telekomünikasyon, otelcilik ve bankacılık alanlarında öncelikli olmak üzere, toplam yatırımları 2 milyar dolar civarına ulaşmıştır. Kazakistan'daki Kazak-Türk ortak sermayeli işletme sayısı 400'ün üzerindedir. Tamamı Türk

sermayeli şirketlerin sayısı ise 130'u bulmuştur. Ziraat Bankası'nın ortaklığı (%94 Ziraat Bankası, %6 Başak Sigorta) ile kurulan KZI Bank, Emlak Bankası'nın ortaklığı (%41) ile kurulan TKI Bank, Demirbank'ın ortaklığı (%99,97) ile kurulan Demir-Kazakistan Bank ve Okan firmasının ortaklığı (%95,29) ile kurulan International Bank Alma Ata faaliyetlerini sürdürmektedir. Kazak firmalarının da son yıllarda Türkiye'de başta petrol ve turizm sektörlerinde yaptıkları yatırımların 350 milyon dolara ulaştığı tahmin edilmektedir. 2006 yılı içinde Şekerbank hisselerinin %34'ü Bank Turan Alem tarafından satın alınmıştır. Türkiye, sermaye miktarı açısından ABD, Güney Kore ve İngiltere'den sonra Kazakistan'da en büyük dördüncü yatırımcı ülke konumundadır. Ülkedeki yabancı sermayeli şirket sayısı bakımından ise ilk sıradadır (Kanbolat, 2011:55).

Türkiye'nin Özbekistan ile ticaretinde ön plana çıkan sektör ve ürünler ele alındığında, Türkiye'nin Özbekistan'a ihraç ettiği ürünleri oluşturan temel sektörün sanayi sektörü olduğu görülmektedir. Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar-aletler, nükleer reaktörler ile bunların aksam ve parçaları, plastik ve mamulleri, elektrikli makine ve cihazları Türkiye'nin Özbekistan'a ihraç ettiği ürünler olarak sıralanabilir. Buna karşılık, Türkiye'nin Özbekistan'dan ithal ettiği ürünleri oluşturan temel sektör olarak ise madencilik sektörü öne çıkmaktadır. Bakır ve bakır mamulleri, pamuk ve pamuklu mamuller, mineral yağ, mineral yakıt, çinko ve gübre, madencilik ürünleri kapsamında, Türkiye'nin Özbekistan'dan ithal ettiği ürünler olarak öne çıkmaktadır. 2014 yılı sonunda 14,1 milyar ABD Doları tutarında toplam ihracat düzeyine, 13,9 milyar ABD Doları tutarında toplam ithalat düzeyine sahip olan Özbekistan, 200 milyon ABD Doları dış ticaret fazlası vermektedir. Ayrıca Türkiye ve Özbekistan'ın aralarındaki dış ticaret hacmi, Özbekistan'ın toplam dış ticaret hacminin % 5,5'i iken, Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminin % 0,5'idir (Hepaktan-Cılbant, 2016:100).

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki dış ticaret hacmi ilişkilerin başladığı 1992'den itibaren istikrarlı bir artış eğilimindedir. Türkiye, Rusya ve İran'ın ardından Türkmenistan'ın dış ticaretinde üçüncü ortağı konumundadır. Türkmenistan, Türkiye'ye petrol ve doğalgaz ürünleri, tekstil, kimyasal maddeler ihraç etmektedir. Buna karşılık Türkiye'den demir, çelik, inşaat malzemeleri, kimyasal ve gıda maddeleri ithal etmektedir. Türkmenistan'ın 2008 yılı verilerine göre inşaat, enerji ve tekstil sektöründe toplam 400 civarında Türk girişimci faaliyet göstermektedir. Ayrıca, Türkmenistan'daki yabancı firmaların üçte birini Türk firmaları

oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, bütün dış yatırımların % 35'i Türkiye kaynaklıdır. Türkmenistan'da yürütülen müteahhitlik hizmetlerinin % 95'ini Türk inşaat firmaları yürütmektedir. 1992-2008 yılları arasında, Türkmenistan'da faaliyet gösteren Türk firmaları 14,1 milyar ABD Doları tutarında proje gerçekleştirmişlerdir. Bu meblağın 4 milyarını 2008'de üstlenen Türk firmaları 2009 yılı Ocak-Ağustos döneminde ise toplam değeri bir milyar 663 bin ABD Doları değerinde 26 proje üstlenmişlerdir. Bu projelerin büyük çoğunluğu Avaza turizm bölgesinde üstlenilen müteahhitlik işidir (Türk, 2010: 61-62).

Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithalatında en önemli ürün grubunu kuru baklagiller oluşturmaktadır. Bu ürün grubunu sırasıyla pamuk ve pamuk ipliği, pamuklu mensucat, hayvan ürünleri ile alüminyum ve alüminyum eşyalar takip etmektedir. Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithalatında ilk 10 sırada yer alan ürünler, bu ülkeden gerçekleştirilen ithalatın neredeyse tamamını oluşturmaktadır. Türkiye'nin Kırgızistan'a ihracatında en önemli ürün grubu "mücevher eşyaları ve aksesuarları" olup, bu ürün grubunu sırasıyla; "örme giyim eşyası ve aksesuarları", "dokuma halı ve yer kaplamaları" ile "elektrikli makine ve cihazlar" takip etmektedir. Türkiye ile Kırgızistan dış ticaretinde Türkiye fazla veren, buna karşılık Kırgızistan açık veren ülke konumundadır. Bunun nedeni Türkiye'nin Kırgızistan'a işlenmiş ürünler satması ama hammadde almasıdır (İnançlı-Konak, 2015:117-123). Orta Aya'nın yoksul iki ülkesinden biri olan Kırgızistan'da da Türk şirketlerinin yatırımlarının olduğu ve bunun Kırgızistan ekonomisi için anlamlı düzeyde olduğu söylenebilir.

Orta Asya Bölgesi'nin en küçük ve en yoksul ülkesi olan Tacikistan Türk kökenli olmayan tek ülke konumundadır. Fars kökenli Tacik halkının Sovyetlerden bağımsızlığı sonrasında Türkiye Tacikistan'dan en çok alüminyum, bakır döküntüleri, ham deri, pamuk alırken, un, yağ, şeker gibi gıda maddeleri, ilaç, sabun ve çeşitli makinalar satmıştır. Türkiye Elektrik Kurumu'nun 60 kanallık yer istasyonu ve 2500 abonelik dijital telefon santrali yatırımı, 4 Türk firmasının inşaat alanındaki yatırımları, çeşitli eğitim kurumlarından oluşan Türk yatırımları olarak kaydedilebilir. Bu ülkenin iç bünyesindeki çatışmalar Türk girişimcilerinin diğer Orta Asya ülkelerine oranla daha az ilgili olmalarını temin etmiştir (Akçalı, 2005:140-145).

Türkiye'nin bölge ülkeleri ile kurmuş olduğu dış ticaret ilişkilerinin sayısal verileri incelendiğinde, hem Türkiye'nin dış ticaretindeki yeri düşük seviyede hem de

bölge ülkelerinin ticaretinde Türkiye'nin yeri ileri durumda değildir. Bu vaziyeti aşağıdaki tabloya bakarak görebilmek imkânı bulunmaktadır:

Tablo 10. Türkiye'nin Orta Asya Ülkeleriyle Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	2014		2015		2016		2017		2018	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
Kazakistan	1.236	977	1.110	750	1.094	623	1.463	746	1.470	695
Kırgız Cum.	65	421	77	295	101	309	144	343	47	377
Özbekistan	780	603	711	488	709	533	823	680	796	952
Tacikistan	160	277	203	163	162	151	198	156	201	177
Türkmenistan	623	2.231	557	1.858	422	1.241	403	1.038	260	467

Kaynak: Dünya Bankası, 2021

Türkiye ile benzer şekilde bölgeyle kültürel bağı olan ve sıkıntılı da olsa bölgesel güç olma vasfı olan İran'ın Orta Asya politikalarının incelenmesi icap etmektedir.

3.7. İran ile Orta Asya'nın Ekonomik İlişkileri

Eski bir güçlü medeniyetin mirasçısı olan İran geniş toprakları ve zengin yeraltı kaynaklarına sahip olan ülkelerden biridir. Coğrafi açıdan da önemli boğazları olan ve ucuza mal edilerek çıkarılan petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla ekonomisini çok kolay güçlendirecek avantajlara sahiptir. Dışa kapalı olarak istikrar kazanan yönetim yapısıyla da dışarıdan gelen tehditlere kendini kapamayı başarabilen toplumsal yapısı kendisi için avantaj olmaktadır. Nükleer denemeleriyle uygar dünya tarafından sıklıkla rahatsız edilen yönetim, kendine petrol ve doğal gaz satacağı başka partnerler arayarak varlığını devam ettirme yolunu seçmektedir.

İran'ın Rusya, Çin, Hindistan gibi ülkelerle kurmuş olduğu bağımlılık ilişkisi ile hem petrolünü pazarlayabileceği kitleyi yakalayarak artı değer kazanması, hem de bu aktörlerle güç birliğine gitme yolunu seçmesi söz konusudur.

Dünyadaki kökten dinci akımları besleyen ve büyüten anlayışlarıyla zaman zaman partnerlerine de sorun olan İran, kurulan karmaşık ilişkilerin adresi olabilen ülkelerdendir. İran'ın kurduğu bu karmaşık ilişkiler Orta Asya ülkeleri açısından da sıkıntılı olabilecek iç karışıklıkları tetikleyen anlayışları ihraç etmesi şeklinde güvenilmez bir tarzda olmaktadır.

İran, yakınlarında bulunan Orta Asya ülkelerini kendisi açısından enerjide dışa açılımda bir çıkış yolu, kapı olarak görmüştür. İran yönetimi, ekonomi ve enerji politikalarında Orta Asya ve Kafkasya'yı ortak bir bölgeye dönüştürüp bu bölgeyle ilgili temel ekonomik çıkarlarını, bölgedeki enerji kaynaklarının taşınması, ikili ilişkiler, çok taraflı işbirliği oluşumları, petrol ve doğalgaz boru hatlarına odaklanmaktadır. SSCB döneminde çok fazla sorun yaşamak istemediği için uzak durduğu Moskova yönetiminin Hazar Havzası'nın kaynaklarının paylaşımı konusunda statü anlaşmazlığı yaşamaktadır. Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan bir tarafta anlaşmış durumdayken, karşı blokta İran ile Türkmenistan yer almaktadır. Sıkıntı İran-Azerbaycan anlaşmazlığı ve İran'ın kara suları ve hava sahasını ihlal etmesi durumuna kadar ileri gitmişken, aynı zamanda Azerbaycan-Türkiye yakınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Karşı hamle olarak da İran Ermenistan ile yakınlaşmayı seçmiştir. Bu bağlamda, İran, Orta Asya petroleri ve doğal gazını Hazar'dan Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergâhından pazarlayacağı Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na alternatif güzergâhlar öne sürmüştür. Türkmenistan-İran-Ermenistan-Rusya alternatif güzergâhını politika olarak benimsemiştir. Bölgede kararın ne şekilde verileceği konusunda belirleyici olan iki güçlü aktör olmaktadır. Bu aktörler ABD ve Rusya'dır. Öncelikle İran'a karşı olan ABD, İran'ın projelerinin önünü kesmektedir. ABD'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan'ı desteklemesi İran'ın önerdiği güzergâhları etkisiz kılmaktadır. Rusya da kendi üzerinden götürülen güzergâhın önemini azaltacak her öneriyi sekteye uğratabilecek politikalar geliştirdiği için İran'ın önerilerine de sıcak bakmamaktadır (Dilek, 2011: 48-50). Ayrıca, Rusya köktenci İslâm anlayışlarını desteklemesi sebebiyle, başka konularda stratejik ortak gördüğü İran'ı Orta Asya işlerine dahil etmek istemiyor. Daha önce Tacikistan'daki iç karışıklıklarda İran'ın oynadığı rolü örnek göstererek, Orta Asya işleri konusunda İran'a güvenmediğini ortaya koymaktadır (Akgül, 2016:8-9).

Orta Asya'ya yönelik olan İran dış politikası hem bölge ülkeleri ile ikili ilişkiler geliştirmeyi hem de Rusya, ABD, Çin ve Türkiye'nin bölgedeki nüfuz mücadelelerine karşı yeni stratejiler geliştirmeyi amaçlamaktadır. İran bölge ülkelerinde bırakmış olduğu devrimci-revizyonist imajını değiştirerek uluslararası yapıdaki konumunu güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, alternatif stratejiler geliştirmek konusunda rekabet içerisinde olduğu ülkelerle mücadele ederken, uluslararası örgüt üyelikleri Beş Orta Asya ülkesi, İran, Türkiye, Pakistan; Azerbaycan ve Afganistan ile

kurulmuş olan ECO, ESCAP üyeliği ve gözlemci üye olarak Şanghay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) girmesi ile de sahada etkili olmaya çalışmaktadır (Akgül, 2016:8).

İran'ın geliştirmiş olduğu ekonomi politikalarının iki temel yaklaşımı mevcuttur. Bunlardan biri yoğun devletçi bakış açısı iken, diğeri ise küresel ekonomi ile en azından pragmatik düzeyde işbirliği yapılmasını öngören kısmi liberal bakış açısıdır. İran Devrim Muhafızları Konseyi devletçiliğin tarafını temsil eden güç odağı olarak öne çıkmaktadır. Dini lider Ali Hamaney de yerli sanayinin korunması taraftarı olmasıyla bu modele uygun bir anlayışın taraftarı durumundadır. Sınırlı da olsa dış açılma taraftarı olan kısmi liberal kesimi de iş adamı grupları temsil etmektedir. Bunlar da çoğunlukla petrol endüstrisi ve otomotiv sanayii kesiminden olmaktadır. İran'daki bu devletçilik anlayışı, genelde, ekonomide verimsiz bir yapıyı ortaya koymakta ve sıkıntılı durumları devam ettirmektedir. Kısmi liberalizm anlayışı da genelde rejim engeline takılan unsurlardan dolayı çok fazla gelişim göstermemektedir (Aslan, 2016:7).

İran ile Orta Asya ülkeleri arasındaki dış ticaret hacmi 2014/2015 yılı rakamlarına göre %3 civarındadır. Tacikistan dışında hiçbir Orta Asya ülkesi en çok ticari ilişki kurulan 5 ülke arasında yer almamaktadır. Tacikistan'ın dış ticareti de çok düşük miktarda (5 milyar dolar civarında) olup Orta Asya'nın genel ekonomik büyüklüğü içindeki payı önemsiz bir düzeydedir. Orta Asya ülkelerine yönelik olarak İran'ın potansiyel ihraç malları genelde emek yoğun olup düşük teknoloji imalat sanayii ürünleri olmaktadır. İran'ın en temel ihraç ürünü hidrokarbon olup Orta Asya için ticareti genişletme bağlamında fazlaca bir anlam ifade etmemektedir. Ayrıca, daha da önemlisi İran'ın kendi iç sorunları, teknolojik geri kalmışlığı ve yatırım yapabilecek finansal ve teknolojik kaynaklarının sınırlı olması ticaret potansiyelinin zayıf kalmasında başlıca etkenler olarak sayılabilir (Aslan, 2016: 13).

İran'ın Orta Asya ülkeleri arasında ilişkilerinde en öne çıkan ülke komşusu Türkmenistan'dır. Türkmenistan'ın bağımsızlık sonrasında bağlantısız ülke olmayı tercih etmesi ilişki kurmada ülke seçmeden ticaretiyle ilgilenmesi gerçeği biraz İran'ın işine yaramış görünmektedir. Özellikle, komşuları arasında ABD üssü olmayacak ülke olarak Türkmenistan İran'ı rahatlatan konumda olan bir ülkedir. Ayrıca, Orta Asya ülkeleri içerisinde tek kara komşuluğunun Türkmenistan ile olması, Türkmenistan'ın sahip olduğu enerji kaynakları, Hazar Denizi konusundaki tartışmalarda İran yönetimiyle aynı tutumu sergilemesi ve 1995 yılından beri BM

Genel Kurulu tarafından tanınmış olan aktif tarafsızlığı Türkmenistan'ın İran'ın en stratejik ortağı pozisyonuna sahip olmasını anlatmaktadır (New Times 2021:16).

İran'ın ambargo konusunda sıkıntı yaşadığı bir gerçektir. Ancak bu sıkıntıları bağlantısız olan komşusu Türkmenistan ve Şangay İşbirliği Örgütü Üyesi ülkeler aracılığıyla aşmaya çalışmaktadır. Ticari Hacim açısından Orta Asya ülkeleriyle ilgili olarak ticaret hacminin gösterileceği tabloya bakılarak vaziyet daha iyi anlaşılabilir:

Tablo 11. İran ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret (Milyon Dolar)

Yıllar	2014		2015		2016		2017		2018	
	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
Kazakistan	179.0	208.3	Vy	Vy	210.7	173.5	12.7	167.9	Vy	Vy
Kırgız Cum.	3.8	37.5	Vy	Vy	3.4	26.6	32.5	38.6	Vy	Vy
Özbekistan	63.4	104.0	Vy	Vy	94.1	175.8	61.1	98.3	Vy	Vy
Tacikistan	19.1	222.6	Vy	Vy	16.2	198.6	13.6	217.2	Vy	Vy
Türkmenistan	101.2	997.2	Vy	Vy	31.8	547.3	12.7	417.9	Vy	Vy

Kaynak: Dünya Bankası,2021

İran'ı diğer ülkelerden ayıran bir önemli husus da veriler ile ilgili 2018 ve 2015'e ait verilerin açıklanmamasıdır. Dünya Bankası kayıtlarında o yıllara ait açıklanan bir veri bulunmamaktadır.

İran'ın ele alınışından sonra çalışmanın bu aşamasında tezin bulgular bahsine geçmek gereklidir.

3.8. Bulgular

Tarihsel, toplumsal, kültürel ve ekonomik doku ve dinamikleri bakımından Orta Asya; çok bilinmeyenli bir denkleme benzemektedir. Çok bilinmeyenli oluşunu bölgedeki güçler mücadelesiyle anlamak zor olmayacaktır. Çünkü Orta Asya'nın çevresinde ve içerideki ilişkilerinin içinde bir taraftan “eski” ve fakat “eskimemekte ısrarlı vasi” sıfatıyla Rusya mevcutken, diğer yandan çok yakın tarihsel, kültürel ve soy bağları ile bağlı bulunan Türkiye bulunmakta; diğer bir yandan da marjinal çıkışları ile hem ülke bütünlüğünü koruma ve hem de “dünya devleti” görünümünü pekiştirme gayretindeki İran gibi ülkeler yer almaktadır. Küresel güçler, bölge merkezli çıkar mücadeleleri platformunda, enerji potansiyelinin akım ve kullanımı stratejisini kendi çıkarları doğrultusunda bir yapılanma düzlemine çekerken,

geliştirilen proje taslaklarının daha çok objesi konumundaki bölge ülkeleri de bağımsızlıklarını kurumsallaştırmaya çabalamaktadırlar. Ortaya çıkan bu tabloda, bölge ülkeleri, orta ve uzun vadede bağımsızlıklarının sürdürülebilirliğinin en büyük güvencesi olarak, bölge dışı güç odaklarının burada, vazgeçemeyecekleri ve hatta riske atamayacakları bir takım köklü yatırım ve genel olarak ilişkiler ağı oluşturmaları gereğini kavramış görünmektedir (Aras, 2001: 209).

Dünyanın bütün egemen güçlerinin dünyadaki olaylar üzerine etkileri büyük oranda belirleyici ve yönlendirici vasfıyla devam etmektedir. Büyük oranda güç kaynağı niteliğindeki devletler Pazar ve kaynak genişletme derdini taşımaktadır (Küçükcan, 2004: 48).

Dünyada egemen olan güçlerin, egemenliklerini temin eden faktörlerden biri de ekonomik güç meselesidir. Ekonomik güç olarak dünyada önde gelen ülkeler ve güçlerinin ekonomik karşılığı aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 12. Güçlü Ülkelerin Dünya Ticaretindeki Payları (yüzde olarak)

Ülkeler	İhracat		İthalat	
	2000	2010	2000	2010
AB	17,5	16,0	19,3	17,5
ABD	17,4	11,4	26,5	16,9
Japonya	10,7	6,9	8,0	6,0
Çin	5,6	14,4	4,7	12,0

Kaynak: Akses, 2012, Erişim Tarihi:26.01.2021

Söz konusu egemen güçlerin bu bağlamda öncelikleri arasında Orta Asya bölgesi doğal olarak yer alacaktır. Aynı egemen güçler hem Orta Asya’da egemenlik tesis etmek için hem de bölgeye yerleşip kalıcı olabilmek için çok çeşitli teşebbüsler ortaya koydukları açıktır.

Dünya siyasetinde etkin rol alan ülkelerin yoğun ilgisi bölge ülkelerini de hem olumlu anlamda etkileyen hem de olumsuz anlamda etkileyen bir durumu ifade etmektedir. Bağlantısız olarak arenada yer alacağını beyan etmiş olup da tamamen konjonktürel gelişmelere göre hareket eden ülke olan Türkmenistan’ın istikrarlı büyüme oranları ile bağımlılığı fazla olan bölge ülkelerinin inişli çıkışlı büyüme oranları karşısında dikkat çekicidir. Bu vaziyeti aşağıdaki tablodan karşılaştırmalı olarak incelediğimizde görebilmekteyiz.

Tablo 13. 2002-2012 Döneminde Orta Asya Ülkelerinin Yıllık Büyüme Oranları

	Türkmenistan	Kazakistan	Özbekistan	Tacikistan	Kırgızistan
2002	1.1	10	4	10.8	0.1
2003	3.3	9.3	4.2	11	7
2004	5	9.6	7.7	10.3	7
2005	13	9.7	7	6.7	-0.2
2006	11	10.7	7.3	7	3.1
2007	11.1	8.9	9.5	8	8.5
2008	14.7	3.3	9	8	8.4
2009	6.1	1.2	8.1	3.9	2.9
2010	9,2	7,4	8,5	6,5	-0,5
2011	14,7	7,5	8,3	7,4	6
2012	11,1	5,1	8,1	8	-0,9

Kaynak: Budak, 2013:130

Orta Asya ülkelerinin ekonomik performanslarının gösterildiği tablo incelendiğinde, 1991-2000 döneminde büyümenin genelde negatif olduğunu, ancak 2011-2016 periyodunda ise ortalama yüzde 6 ile 7 oranında büyüme yönlü performans sergilendiği anlaşılmaktadır. Bu durumu da aşağıdaki tablodan görebiliriz:

Tablo 14. Orta Asya Cumhuriyetleri Ekonomik Performansları (1990-2016)

Ülkeler	Ortalama		GSYİH		Kişi Başına Milli Gelir			
	Büyüme		(Milyon Dolar)		(Cari Fiyatlarla ABD Doları)			
	1991-2000	2001-2016	1991	2016	1991	2000	2010	2016
Kazakistan	-3.35	6.74	24,88	133,6	1512	1229	9070	7510
Kırgızistan	-2.88	4.38	2,67	6,551	576	279	880	1077
Tacikistan	-8.45	7.74	2,62	6,951	469	138	738	795
Türkmenistan	-1.82	8.56	3,18	36,17	846	643	4439	6389
Özbekistan	0.08	7.38	13,36	67,22	652	558	1377	2110

Kaynak: Oralbaykızı, 2019:343

Ekonomideki belki de en önemli göstergelerden biri doğrudan yabancı yatırım konusudur. Bu açıdan da Kazakistan başı çekmekte, onu Türkmenistan takip etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımı göstereceğimiz tabloyu da aşağıda görebilmek mümkündür:

Tablo 15. Orta Asya Ülkelerine Yapılan Yabancı Yatırımlar

Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Kazakistan	10321	8489	4057	8511	4669	3817
Kırgızistan	626	248	1142	616	-107	47
Tacikistan	215	432	559	344	270	317
Türkmenistan	2861	3830	3043	2243	2086	1985
Özbekistan	635	757	66	134	98	412

Kaynak: Acet-Ashurov-Khatır, 2020:394

Orta Asya'nın hem doğusunda hem de Batısında Rus ve Çin egemenlik sahaları ve bu sahaların yakınında bulunan bütün topluluklar ve toplumlar birer çatışma alanı veya potansiyel çatışma alanı gibi işlev görmektedir.

Orta Asya ülkeleri sosyo-ekonomik, askerî ve siyasal yapılarıyla bölgesel güç olmaktan uzak bir yapıya sahip olsalar da, toplam GSYİH itibariyle dünyanın en büyük ekonomilerine yakın coğrafya üzerinde bulunmaktadır. Bütün bunların yanı sıra, Yeni Yüzyılda dünya petrol talebinin yaklaşık % 45'i, doğalgaz talebinin yaklaşık % 55'i Orta Asya ve ona yakın coğrafyalardan karşılanmaya başlanmıştır. Orta Asya'nın hem temel ekonomik potansiyelini oluşturan hem de buna bağlı olarak jeopolitik önemini ortaya koyan doğal kaynak zenginliği, bu bölgeye büyük güçlerin yöneliminin temel gerekçesini oluşturmuştur (Dilek, 2011: 48).

Ruslar ve Çinliler, Orta Asya konusunda bütün diğer devlet ve toplumlardan daha avantajlı konuma sahiptirler. Orta Asya devletleriyle ilişkiler konusunda, Rusya ve Çin'in sahip olduğu önemli bazı üstün tarafları vardır. Orta Asya devletlerinin tamamı sosyalist bir mirastan gelmektedirler Çin dışındakiler tek devlet içinde yaşamlarını uzun süre devam ettirmişlerdir. Rusya ve Çin'in diğerlerinden yakın fiziki coğrafyada olmaları da önemli bir avantaj olarak dikkat çekmektedir. Özellikle kriz ve çatışmalara müdahale durumlarında yakın olmak her zaman daha kolay erişimi sağlamaktadır. Orta Asya devletlerinde güçlü milliyetçiliklerin bulunmaması, Kafkasya ve Doğu Avrupa'nın aksine olarak Rusya açısından önemli bir avantajdır. Bu bağlamda, Orta Asya ülkelerindeki Rus kolonileri ve sayıları giderek artan Çinli nüfus, buralarda doğrudan hedef haline gelmemektedir. Buna karşılık, Rus nüfusun durumu, Kafkasya ve Baltık ülkelerinde Orta Asya'daki kadar rahat değildir (Hasgüler-Uludağ, 2009:42).

Rusya ve Çin'in bir diğ er önemli avantajı ise bölgenin önemli ülkeleri ile Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) adıyla tesis etmiş oldukları stratejik işbirliğine girişmiş olup bunu ileri seviyelere ulaştırmış olmalarıdır. Bu işbirliği örgütü, işbirliğini oluşturan ülkeler arasında henüz tam anlamıyla güven tesis etmemiş olsa da, diğ er ülkelere göre daha ileri bir ilişki düzeyini anlatmaktadır. Bu birlikten en kârlı çıkanın Çin olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu örgütle Çin hem kuzey batı sınırını güvence altına almış hem de Orta Asya'da etkin olma hedefine katkıda bulunmuştur. Rusya açısından bakıldığında, ekonomik anlamda Orta Asya'yı Batılı ittifaklara kaptırmış olmasından ötürü Çin ile bir denge sağlamayı amaçlamaktadır. Orta Asya bölgesindeki ülkeler de Çin ile Rusya arasında sıkışıp kalmaktan endişe duymak gibi bir düşünce egemendir (Purtaş, 2004: 30).

Egemen güçler diye adlandırılan güçlerin hepsi kendi nüfuzlarını korumak için, yerel güç nitelikli devlet yönetimlerinin yolsuzluk, hukuk ihlalleri ve mülkiyette şeffaflığın bir lüks olarak görülmesi gibi olumsuz politikalarına göz yummuşlardır. Yöneticilerin kendilerine çıkar sağlamalarını uygun görerek kendileri için esas olanın toplumların kalkınmasının değil, söz konusu yereldeki devletlerin yönetimlerinin devamlılığının olduğunu göstermekteydiler. Çin ve Rusya'nın esas amaçlarının güvenlik olması durumu ABD'nin de yaptığı anlaşmalarda Rusya ve Çin'in davranışlarının aynısını ortaya koymaktadır. ABD de, Batıda değer verilen piyasa mekanizmalarını abluka altına alarak kendi ulusal önceliklerini garantiye almıştır. Hatta bazı seçim anormallikleri karşısında bile göz yuman bir ABD'nin varlığı söz konusu olmuştur (Makarenko, 2010).

Kafkaslar ve Hazar Bölgesi Rusya, Hindistan, İran, Türkiye ve Çin gibi bölgesel güçlerin tam ortasında kalmakta ve AB ile ABD enerji ihtiyaçlarının önemli bölümünü buradan karşılamaktadır. Bundan ötürü bölge, onların daha fazla önem vermesi gereken bir bölge halini almıştır. Bu özelliklerinin yanında, bölge, son yıllarda ABD ve Rusya merkezli projelerin uygulama alanı gibi olmuştur. Orta Asya bölgesinde aktif olan aktörler, artık eskisi gibi silahla ya da baskı yoluyla projelerini kabul ettirmeye çalışmamaktadır. Artık maksatlarını halkla ilişkiler faaliyetleri ile kitlelerin rızalarını sağlayarak gerçekleştirme yolunu seçmektedirler. Bu büyük güçlerin ve bu ülkelerdeki şirketlerinin kendilerine ekonomik gelecek biçiminde gördükleri bazı ülkelerde yaptıkları halkla ilişkiler, propaganda ve kamu diplomasisi faaliyetleri önem kazanmaya başlamıştır. Hedef konumundaki ülkelerde halkla

ilişkiler, propaganda ve lobicilik faaliyetlerinin yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği söylenebilir (Büyükdoğan, 2015:3-4). Geliştirilen bu yeni model ilişkiler sistemiyle müdahale edilmesi planlanan ortamlarda alt yapı çalışmaları gerçekleştirilip uyumlu hale dönüştürülmeleri söz konusu olmaktadır.

Orta Asya'da egemenliklerini kurmak ve güçlendirmek derdinde olan büyük güçlerin asıl amacı kendi yurttaşlarının siyasal ve ekonomik çıkarlarını korumak ve refah düzeylerini yükseltmektir. Bu güçlerin bu amaca ulaşmanın başlıca yolunun ekonomik ilişkileri geliştirmek, yatırımları arttırmak ve siyasal/askeri çatışmaları sınırlandırmak ve çözümlenmek olduğu söylenebilir. Bunları temin etmek konusunda devletler arası rekabet söz konusudur. Bu rekabetin biçimi farklı olsa da fonksiyonunda değişme olduğu söylenemez (Küçükcan, 2004:49).

Orta Asya'da ticari ortam yolsuzluğun, çarpışan siyasi amaçların, sivil huzursuzluğun ve hayal kırıklığının ve yüksek suç oranının yarattığı istikrarsızlıktan oluşan temeller üzerine inşa edilmektedir. Bölgede refahın hala nüfuzlu kişilerin tekelinde olduğu, sermayenin ülke dışındaki yabancı hesaplara aktarılmaya devam ediliyor olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, yasadışı yollardan edinilen paranın hareketinin çoğunlukla kolaylaştırıldığı ve toplumun iç ve dış aktörlerin farklı politikalarını izlemekle yetinmek durumunda kaldığı söylenebilir. Orta Asya bölgesinde ABD, Rusya ve Çin jeo-ekonomik oyunlar oynamaya devam ettiği sürece, istikrar sadece görüntüde kalmaya devam edecektir. Böyle bir durumun devamlılığını garanti altına almak da bu üç gücün çıkarına olacaktır. Bütün bunlara rağmen, hâlihazırda geçerli olan politikaların ömrünün sorgulanması ve süper güçlerin bölgedeki çıkarlarının azalması durumunda; bölgenin gayet açık bir şekilde tekrar istikrarsızlığa sürükleneceği söylenebilir (Makarenko, 2010).

Ekonomik anlamda bölge ülkelerinin bağımlılığı hususunda Rusya öncelikli güç konumundadır. Hem ulaşım güzergâhları hem de enerji hatları açısından Sovyet döneminde bölgenin Avrupa'ya uzanmasının en kolay ve pratik yolunu geleneksel olarak tesis etmiş bir Rusya, bununla kendi kaynaklarını da ekleyerek enerjide politika tayin edicisi pozisyon yakalamıştır. Sovyetlerin çöküşü sonrasında yaşanan krizli dönem Putin'in iş başına gelmesiyle geliştirdiği doktriner stratejilerle atlatılmıştır. Bundan sonrasında, Rusya kendini Sovyet'in mirasçısı olarak görüp Orta Asya'daki siyasal ve ekonomik gücünü ve otoritesini arttırma yoluna gitmiştir. Putin'den sonra, hızlı bir toparlanma sürecine giren Rusya'nın ekonomisi, dünyanın sayılı büyük

ekonomileri arasına girmiş ve dış borcunun azlığı nedeniyle de istikrarlı bir görünüm kazanmıştır (Güneş, 2013:187).

Gaz ve petrol üretimi konusunda dünya lideri olan Rusya'nın piyasada etkin bir aktör olması sebebiyle, Orta Asya ülkelerinin de petrol ve gazlarını dış pazarlara satmak konusunda da avantajlı bir yer elde etmiştir. Bölge ülkelerinin enerji kaynaklarını ilettiği hatların eski olanını yenilemesi konusunda yatırımlar yapan Rusya, bölge ülkelerinin petrol ve gaz çıkarma teçhizat ve teknoloji konusunda da egemen gücü konumunda olmanın ayrıcalıklarına sahiptir. Bu bağlamda, Rusya, oransal olarak Orta Asya bölgesinin beş ülkesinin tamamıyla dış ticarete birinci aktör ve onlara karşı fazla veren konumundadır (Paramonov-Strakov, 2007:2-7).

Şangay İşbirliği Örgütü'nü Rusya ile birlikte öncü olarak tesis eden Çin kalabalık nüfusuyla enerji piyasası dışındaki pek çok ekonomi alanında da dünyanın en büyük pazarı konumundadır. Özellikle ekonomik büyümenin yükselttiği hayat standardı ile alım gücünün artması bu yönünü daha da kuvvetlendirmiştir. Ekonomisinin sürekli fazla vermesiyle sürekli büyüyen artı değeriyle en önemli yatırımcı ülkeler arasına girmeyi başarmış ve kısa sürede dünyanın ikinci büyük ekonomisi olmayı başarmıştır. Bu artık değerini yatırıma kanalize etmesi konusundaki önceliği komşuları olan Orta Asya ülkeleri ile ticaret şeklinde gerçekleşmiştir. Çeşitli altyapı yatırımlarıyla beş Orta Asya ülkesinin tamamında aktif rol alan Çin, verdiği kredilerle bölge ülkelerinin önemli bir kısmını kendine borçlandırmıştır. Aynı işbirliği örgütünde yer alsalar da, Rusya ile gizli bir rekabet halinde olmaları, Çin'i Rusya dışında partner aramada ilk sıraya yerleştirmektedir (Buran-Yılmaz, 2011:37-38). Çin'in başlattığı "Bir Kuşak Bir Yol Projesi", Orta Asya'dan Londra'ya kadar dünyanın pek çok ülkesini etkileyecek stratejik ve ekonomik anlamda kazandıracak bir hamledir. Bu hamle Çin kadar Orta Asya ülkelerini tek yönlü bağımlılıktan kurtarması bakımından önemli bir değere sahiptir.

ABD, Soğuk Savaş Dönemi sonrasında dünyanın egemen gücü olduğunu her bölgede olduğu gibi Orta Asya'da da göstermeye çalışmaktadır. ABD, kendisinin sahibi olduğu büyük enerji şirketlerinin yer aldığı çeşitli konsorsiyumlardaki menfaatlerini korumanın yanında, bölgede özellikle Rusya'nın ağırlığını azaltmak yönlü politikalar geliştirmektedir. Özellikle, Rusya ve İran'ın içinde olmadığı enerji koridoru yaklaşımlarının tamamını fikren ve finansal olarak desteklemek amacı güdüyor olmasına rağmen, dönemselsel olarak anlayış farkı ortaya çıkması sebebiyle

Orta Asya ile ilgisi de farklılıklar arz edebilmektedir. Hem kendisinin bulduğu yeni enerji kaynakları hem de daha ucuza mal olan Ortadoğu petrol ve gazlarına öncelik veren ABD, arz güvenliği adına Orta Asya enerji kaynaklarını da tümüyle ilgi alanından çıkarmamaktadır. Dönemsel olarak “Rusya First” sloganıyla bir dönem Rusya’yı liberalleştirip, kalkındırıp kontrol altında tutmayı planladığı dönemde Ruslar etkinliklerini arttırmış ancak Ruslar Sovyet mirasçılığında bahsedince, ABD bakışını tekrar revizyona tabi tutmuştur (Pirinççi, 2008:210). Dünyada önde olmanın verdiği imkân ile ABD, bölgede ekonomik menfaatleri ve siyasal alandaki demokrasiyi desteklemek maksadı içeren ve özellikle bölgenin kökten dinci akımlara teslim edilmemesini de hep öncelikleri arasında tutan yaklaşımını devam ettirmektedir. Bu anlamda İran’ın bölgede etkin olmasını engellemek gibi stratejilere de sahip olduğu bilinmektedir.

AB ülkeleri ABD gibi birleşik devlet olmaya çalışan ve lokomotif gücünü Almanya’nın oluşturduğu askeri güce sahip olamamasından dolayı güvenlik konusunda ABD bağımlılığı yaşayan ülkeler topluluğudur. AB ülkelerinin karakteristik özellikleri enerji yoksulu ülkelerin ağırlık teşkil ettiği bir birlik olmasıdır. AB ülkelerinin önderliğini yapan Almanların Orta Asya’ya ilgisi diğer üyelerin çok önündedir. Hem bölgede yerleşik olan etnik Alman nüfusunun olması hem de Almanya’nın enerji konusundaki menfaatleri, Almanya’nın Orta Asya Stratejik İşbirliği Belgesi hazırlanmasına ön ayak olmasını temin etmiştir. Bu yıl birlikten ayrılan İngilizlerin BP ve Hala Birliğin güçlü üyesi konumundaki Fransızların Total gibi şirketlerinin çeşitli konsorsiyumlar içinde anlamlı yatırımları vardır. Enerji başta olmak üzere, hammadde alımı ve mamul madde satışı şeklinde AB ülkelerinin de hatırı sayılır ticari ilişkileri bulunmaktadır.

Hindistan da hem AB hem de Türkiye gibi enerji yoksuludur. Bölgesinde etkin olmaya çalışan ve karmaşık ilişkiler sistemi tesis eden ve Orta Asya’ya komşu olan önemli ülkelerdendir. Orta Asya ülkelerinin deniz bağlantısı olmaması sebebiyle stratejik konumuyla onlara çıkış olabilecek nitelikteki Hindistan, Sovyet döneminde çok sorunlu olmadığı ilişkileri sebebiyle bölge ülkeleriyle geleneksel bağlar kurabilmiş bir ülkedir. Kültürel etkileşiminin tarihsel bağlamda da eskilere dayandığı ülke olan Hindistan, Afganistan’dan Taliban güçlerinin gönderilmesi sonrasında, Orta Asya geçişi konusunda önemli olan bu ülkeye ağırlık vermiş ve gelecekteki yatırımların yol güzergâhındaki bu ülkeye yardımlar ve yatırımlar yapmıştır. Orta

Asya ülkelerinden Hindistan'a uzanan Trans Afgan boru hattını desteklemiş ve yatırımlar yapmıştır (Purtaş, 2011:43-44). Çin'in Başlattığı "Bir Kuşak Bir Yol Projesi"ne Pakistan'dan dolayı destek veriyor olmasına rağmen sıkıntılar çıkarması da Hindistan ile ilgili bilinmesi gerekli hususlardandır denilebilir.

Türkiye, Orta Asya ile ilgili tarihsel ve kültürel bağlara sahip olmasından ötürü, Sovyet Dönemi'ndeki sessiz duruşunu bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını elde etmeleriyle sona erdirmiş ve ilk an heyecanıyla meseleye duygusal yaklaşan bir ilişki tarzı geliştirmiştir. İlk dönemlerdeki heyecan yerini akli politikalara bırakınca, daha fazla ekonomik ve kültürel ilişkiler tabanlı bir etkileşim yoluna gidilmiştir. Bölge ülkelerinde en az faaliyet Tacikistan'da bulunmasına rağmen, genelde, Türk girişimcileri bölgesel ortaklarıyla beraber küçük ve orta boy işletmeler biçiminde örgütlenmişlerdir. Büyük yatırımlar sermayeleri daha kuvvetli olan küresel ölçekli şirketlerce gerçekleştirilmiş, buna karşılık enerji kaynakları konusunda Türkiye adeta yok hükmünde kalmıştır. Ağırlıklı olarak inşaat sektörünün öncü olduğu, yer yer tekstil endüstrisi ve pamuk ticaretinin önderliğinde bir ticari ilişki söz konusu olmaktadır (Budak, 2013:136-137). Yeni enerji koridorları ve ulaşım akslarıyla Orta Asya'nın kendisi üzerinden Avrupa'ya geçişinin olacağını hesaplarını yapan Türkiye, bölgedeki beş ülkeyle ticaret hacmi istikrarlı bir artış ortaya koymuş olsa da, diğer büyük güçlerin başardıklarının yanında çok küçük kalmaktadır.

İran, önemli yerel enerji kaynakları ve minerallerle zengin bir ülkedir. Yıllar süren ambargosunu AB ülkelerinden özellikle Fransa'nın delmesi ve Çin'in stratejik ortağı olması ve Rusya'yla kurduğu karmaşık ilişkiler ile etkisizleştirmese de yok olmasını engelleyen bir durumdan bahsedilebilir. İran bir taraftan kurduğu karmaşık ilişkilerle, diğer taraftan da Türkmenistan'ın bağlantısızlığından istifade ederek Orta Asya'dan Rusya dışına ilk enerji boru hatlarını inşa ettiren ülke olmuştur. AB ülkelerinin enerjiye olan yoğun ihtiyaçlarından dolayı ABD'nin koyduğu yasağa rağmen İran'dan geçecek alternatif hatları da destekleyeceğini söylemesi ve bu konuda çeşitli eylemler gerçekleştirmesi (Total'in İran'da faaliyet göstermesi) İran'a da bölgede üstünlük kazandıran hususlardır.

Bölge ülkelerinde elbette sadece bu sayılan ülkeler aktif değildir. Altın madenlerinin olduğu yerde İsviçre, otomotiv sanayiinde Japonya ve Kore yatırımcı anlamında öne çıkan ülkeler olarak kaydedilebilir. Petrol ve doğal gaz konusunda da Suudi Arabistan ve İsrail'in çeşitli konsorsiyumlarda yer aldığını söylemek

mümkündür. Özellikle otomotiv sanayiinde Kore'nin yatırımları sayesinde, bütün Orta Asya, çevresinde üretim yapan İran gibi ülkeleri geride bırakmıştır.

SONUÇ

“Orta Asya’da Güç Mücadelesinin Ekonomik Boyutu” adıyla hazırlanmış olan bu çalışma ile Orta Asya’nın güçlü yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olmasından dolayı önem kazandığı sonucuna varılmıştır.

Tarihin çok eski dönemlerinden beri dünyanın bu bölgesi su potansiyeli, verimli tarım alanları ve zengin yeraltı kaynakları sebebiyle gözde bir coğrafi alan olmuştur. Bu da bölgenin sürekli mücadele alanı olarak kaydedilmesine neden olmuştur.

Ahalisinin çok eski dönemlerden beri çoğunlukla Türk topluluklarından oluştuğu tarihsel bir gerçek olmasından dolayı, önceleri Türkistan diye adlandırılan bu bölge, daha sonraları Orta Asya adıyla adlandırılmaya başlanmıştır.

Türklerin bölgedeki yönetsel egemenliğinin azalmaya başlamasında Altın Ordu İmparatorluğunun önce hanlıklara bölünüp sonra da yok olmasıyla daha güneye inme imkânı bulan Ruslar ile karşılaşılması dönemine rastlamaktadır. O tarihten günümüze kadar artık Ruslar bölgenin en güçlü hakimi olmuş ve bu arada kendi dil ve kültürlerini güçsüz beylikler şeklindeki Türk boylarının sahip olduğu devlet ve toplumlara dikte ettirmekte zorlanmamışlardır.

Bu süre içerisinde sayısız insan katliamı yapmasının yanı sıra, güçlü ordularını da kullanarak zorla kendi kültür ve dillerini bölgede hakim kılmayı başaran Rusların bu anlayışlarının bir örneğini de 19. Yüzyıldan 20 yüzyılın ortalarına kadar Doğu Türkistan’ın içlerine kadar ilerleyen Çinliler yapmıştır. Çinliler de Doğu Türkistan’ı önce demir perde yönetimi kapsamına almışlar, sonra da halka uyguladıkları şiddet örnekleriyle dil ve kültürlerini Müslüman Türk ahaliye zorla benimsetmeye çalışmışlardır. Önce sadece Uygurlar üzerine bu politikaları uygulayan Çin, bölgede güçlendikçe, bu politikasını bölgedeki Kazak, Özbek ve Kırgızlara da yaymıştır. Bu iki güç hâkimiyetlerini tesis etmeden önce zaman zaman İngilizlerle karşı karşıya gelmiş ve hareket alanları daralmıştır. Ancak İngilizler güç kaybedip de bölgeden çekilince hem Ruslar hem de Çinliler engelsiz kalmışlardır. Zaman zaman sınır anlaşmazlıkları yaşasalar da sürekli aralarında anlaşmayı da bilmişlerdir. Çinliler ve Ruslar, Soğuk Savaş Dönemi sonrası ABD dünyanın egemen gücü haline gelince, zorunlu müttefik olmuşlardır. ABD’nin ve onun etkisiyle AB’nin ötediği İran gibi ülkeleri de yanlarına alarak yeni ittifak modelleri üreten Rusya ve Çin temelinde

enerji kaynaklarının olduğu Orta Asya ülkeleriyle en güçlü ilişkilere sahip iki ülke olarak kayıtlara geçmiştir.

Rusya ve Çin'in fiziksel yakınlık ve kültürel istila gibi avantajları olmasına rağmen, öz sermaye yetersizlikleri olması sebebiyle ekonomik anlamda dünyaya yön veren küresel şirketlerin sahibi niteliğindeki küresel güçlerin karşısında aciz kaldıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle Rus ve Çin menşeli şirketlerin Batılı enerji devi nitelikli şirketler kadar güçlü yatırım yapamayan ve teknolojik anlamda bu ABD, İngiliz, Fransız vb. şirketlerin çok gerisinde kalmaları rekabette de geri kalmaları anlamını ortaya çıkarmaktadır. Kurulan çeşitli uluslararası konsorsiyumlarda ya yer alamamışlardır ya da çok az pay sahibi olmuşlardır.

Orta Asya yönetimleri için bu çok yönlü talepler faydalı ve anlamlı olmaktadır. Çünkü küresel rekabetin kızışması herkesten çok yerelde var olan yereldeki ülke yönetimlerini rahatlatmaktadır. Çıkar kavgası olan yerdeki yönetimin demokratikliği, hukukiliği vs. önemli olmayıp daha çok küresel güçlerin amaçlarına zarar getirmeyecek anlayışların egemen kılınması önem arz etmektedir. Ülkelerin insan hakları ihlalleri yapıp yapmamasından çok küresel güçlerin enerji kaynaklarının korunabilip korunamaması önemli olmaktadır.

Orta Asya ekonomisinde yüz elli yıllık bir periyotta kurulmuş olan bağımlılık ilişkisi Rusları öncelikli konuma getirmiştir. Hem yatırımcı olarak hem de enerji kaynaklarının pazarlayıcısı olarak kurmuş olduğu tekelin verdiği güçle dünya piyasalarında söz sahibi olan Ruslar, fiyat istikrarı konusunda da rekabetçi anlayışı kıran bir yönetim anlayışıyla dünya sahnesinde rol almaktadırlar. Bölge ülkelerinin pazar tedarikçisi olarak güvenlerini de kazanmış olan Rusya, aynı zamanda uzun dönemli anlaşmalarla artan fiyatların güncellenmediği bir anlayışla bölge ülkelerinin kaynaklarını açıkça sömüren konumda da olmaktadır. Hatta zaman zaman anlaşmaya yanaşmayan ülkelerin boru hatlarına sabotajların bile görülebildiği bir ilişki düzeni genelde Sovyet'ten kalma anlayışlardır.

Çin, istikrarlı büyümesiyle finansman ve yatırım konularında zamanla Rusya'nın önüne geçebilecek bir bölge aktörü olarak dikkat çekmektedir. Yıllarca süren istikrarlı büyümenin meyveleri olarak öne çıkan fazla değerini artan enerji ihtiyacının alternatifli güzergahlarına yatırım olarak kanalize eden Çin, Şangay İşbirliği Örgütü üyeleri olan ülkeler arasında bu birlikten en fazla istifade eden ülke

konumuna gelmiştir. Gelecekte daha fazla söz sahibi olmak ve önce ikinci sonra da birinci güç olmak için tasarladığı “Bir Kuşak Bir Yol Projesi” Çin’den Londra’ya kadar uzanan yeni ipek yolu olarak takdim edilmektedir. Yol üzerindeki her ülkeye kazandıracak ama nihai kazanacak olarak Çin’in olacağı biçiminde tasarlanmaktadır.

AB ülkeleri enerjideki artan ihtiyaçlarını karşılamak üzere enerjinin kaynağına da geçiş için alternatif güzergâhlarına da büyük önem veren bir anlayıştadır. ABD’nin ambargo uyguladığı İran ile dahi enerji arz güvenliği için anlaşabileceğini ortaya koyan AB, Orta Asya’da hem tek tek ülke politikaları ile hem de bütün bir birlik olarak ilişkiler kurmuş olan bir yapıdır. Enerji kaynakları ve başka ucuz hammadde temini konusunda depo gibi olan Orta Asya’ya pahalı teknolojik ürünler satarak katma değeri yüksek gelirler elde etmektedirler.

Orta Asya ülkelerinin Hint Okyanusu’na geçiş için kapısı görevini gören Hindistan, Orta Asya ile etkileşimde tarihsel süreç içerisinde hep var olmuştur. Ekonomisinin büyümesi ve gelişmesiyle artan enerji ihtiyacını karşılamak için en yakından tedarik edeceği bölge İran’dan sonra Orta Asya’dır. ABD ile arasını bozmak istemediği için İran’a da sadece bağımlı kalmak istemeyen Hindistan için Orta Asya daha fazla stratejik bir yer edinmiş olmaktadır. Hindistan da AB ülkeleri gibi enerji kaynakları ve bazı ucuz hammaddeleri alıp, teknolojik ürünleri satan bir ekonomik ilişki sistemi ile Orta Asya ülkeleri ile yakın ilişki kurmuştur. Özellikle Afganistan’ı da Orta Asya enerji kaynakları yolu üzerinde olması sebebiyle destekleyen ve refah düzeyini yükseltecek yardımlar aktaran Hindistan, Orta Asya ile ciddi ilişkiler kurmanın önündeki engelleri de ortadan kaldırmak felsefesini takip etmiştir.

Türkiye, kültürel ve tarihsel bağları olan Orta Asya ülkeleri ile Sovyetler döneminde zorunlu ilgisizlik süreci yaşamıştır. Beş ülke bağımsızlığını ilân edince ilk tanıyan ülkelerden olan Türkiye, önce ilişkilere hızlı başlamıştır. Ancak daha sonra daha seviyeli bir ilişki düzenini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ekonomik anlamda sayısal olarak en fazla girişimciye sahip ülke olmasına rağmen, yatırımın büyüklüğü bakımından gerilerde kalmaktadır. Hatta bazı ülkelerde sıralamaya bile girememektedir. Ancak bütün bunlara rağmen beş ülkeden en az ilişki Tacikistan’da olmak kaydıyla diğer dört Türk Cumhuriyeti’yle krizlerden kaynaklı dönemsel gerilemeler olsa da, istikrarlı bir artış söz konusudur. Çok değişik kalemlerde ihracat

ve ithalat söz konusu olmaktadır. Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan ile stratejik işbirliği anlaşmaları imzalamıştır.

İran bölgesinde zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması ve coğrafi konumuyla özel bir ülkedir. Yönetiminin dünya siyasetinde güven vermeyen anlayışa sahip olması sebebiyle, ülkenin sürekli ambargo baskısı altında yaşayan insan potansiyeli de bazı durumlarda anlamsız hale gelmektedir. Bütün bunlara rağmen hem AB ülkeleri içerisinde bulunduğu destek, hem de Çin, Hindistan ve Rusya ile kurduğu ilişkiler sistemi ile ambargodan etkilenmekte ama çöküş yaşamamaktadır. Orta Asya ülkelerinden Tacikistan'a köken olarak yakın olmasına rağmen, Türkmenistan ile en sağlam stratejik ilişkiyi kurmuş olan İran, Türkmen doğal gazı ve Kazakistan petrolünü Basra Körfezine aktaran petrol boru hattını çalıştırmayı başarmıştır. İran, hem ABD, hem Rusya, hem Çin, hem de bölge ülkeleri açısından sınır güvenlikleri konusunda desteklediği kökten dinci gruplar sebebiyle hep diğer ülkeler ile ilişkisini de tehlikeye sokan yapısından kaynaklı olarak güvenilir bulunmamaktadır. Ekonomik çıkarlarda uygun bir partner olarak görenler de Orta Asya'ya fazla dahil etmek istememekte ve İran üzerinden yapılacak başka alternatif enerji koridorlarına destek vermemektedirler.

Sonuç olarak çok uzun süredir büyük güçlerin mücadele alanı olan Orta Asya, gelecekte çıkarılması ihtimali olan yeni enerji kaynaklarının da eklenmesiyle, bu özelliğini daha uzun süre devam ettirecek gibi görünmektedir denilebilir.

KAYNAKÇA

- Abulaiti, T. (2019). Çin kültüründe milletleşme ve yayılma süreci. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Acet, H.- Ashurov, E. ve Khatır, AQ. (2020). Doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Orta Asya ülkeleri örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 391-402.
- Akçalı, P. (2005). Bağımsızlıktan günümüze Türkiye-Tacikistan ilişkileri. *Uluslararası İlişkiler*, 2(5), 138-160.
- Akgül, N. S. P. (2017). Orta Asya'da İran faktörü: stratejiler ve karşılaştığı engeller. Ankara: İran Araştırmaları Merkezi. (İRAM) Yay.
- Akses, S. (2012). Ekonomik kriz sonrası dış ticaret ilişkilerinin gelişimi. İKV Değerlendirme Notu, Web: <https://www.ikv.org.tr> , 26 Ocak 2021'de alınmıştır.
- Alkan, A. ve Erdem, R. (2019) Güç: formal ve informal yönden güce kavramsal bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(24), 405-433.
- Anaubekuly, A. (2017). Rusya-ABD gerginliği ve Orta Asya'ya yansımaları. ANKASAM, Web: <https://ankasam.org/rusya-abd-gerginligi-ve-orta-asyaya-yansimasi/> , 15 Ocak 2021'de alınmıştır.
- Antunes, S. ve Camisao, Isabel (2018). Introducing realism in international relations theory. Web: <https://www.e-ir.info/2018/02/27/introducing-realism-in-international-relations-theory/> , 12 Ocak 2021'de alınmıştır.
- Aras, O. N. (2001). Azerbaycan'ın Hazar ekonomisi ve stratejisi. Der Yayınları: 314, İstanbul.
- Arendt, H. (1996). Geçmişle gelecek arasında. (Çeviri: B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arı, T. ve Pirinççi, U. (2010). 11 Eylül'ün gölgesinde Orta Asya'ya yönelik Amerikan politikası. *Orta Asya ve Kafkasya*, Bursa: MKM Yayıncılık, 295-325.
- Arslan, İ. (2019). Şanghay İşbirliği Örgütü: çıkarlar/öncelikler ve bölgesel iş birliği arasında bir denge arayışı. *Güvenlik Stratejileri*, 15(30), 289-330.

- Aslan, H. K. (2016). *İran'ın Orta Asya Politikası (1991-2016)*. İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Yay., Ankara.
- Ataç, K. K. (2019). Soğuk savaş. *Güvenlik Yazıları Serisi*, (35), Web: https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/11/SogukSavas_KKAtac_v.1.pdf 21 Ocak 2021'de alınmıştır.
- Ay, Z. (2019). İslam öncesi Orta Asya tarihi coğrafyasında Bedahşan Bölgesi ve Türk Tarihindeki yeri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı)*, 153-162.
- Aydın, A. (2015). Küresel mücadele politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 1-11.
- Aydın, F. (2019). Çin yükselişi'nin ekonomik perspektifi ve gelecek tahminlerinin Orta Asya'ya yansımaları. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 1-12.
- Barnett, M. ve Duvall, R. (2005). Power in international politics. *International Organization*, 59(1), 39-75.
- Bayram, A. K. (2003) İktidar çözümlerinde bir mihenk: Michel Foucault. *Bilgi* 7(2), 33-47.
- Bayram, D. Ç. (2019). Hindistan'ın bölge siyaseti. *İNÜSAM*, 1(13), 1-7.
- Bilgin, G. (2002). Rusya krizinin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine etkisi. *Dış Ticaret Müsteşarlığı Ocak Özel Sayısı*, Ankara.
- Birsel, H. (2005) Uluslararası terörizm ile mücadelede Özbekistan jeopolitiğinin önemi. *2023 Dergisi*, (52), 42-55.
- Brzezinski, Z. (1998). Büyük satranç tahtası: Amerika'nın küresel üstünlüğü ve bunun jeostratejik gereklilikleri, Çev. Yelda Türedi, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Brzezinski, Z. (2012). Amerika ve dünya, Moderatörler: David Ignatius, Brent Scowrot, Çev:Manolya Aşık, İstanbul: Profil Yayınları.
- Budak, T. (2013). Orta Asya'da küresel jeoekonomik rekabet ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 5(9), 125-142.
- Bushkovitch, P. (2012). Rusya'nın kısa tarihi, Çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

- Carr, E. H. (2015). Yirmi yıl krizi: 1919-1939, Çev. Can Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Claessen, H.J.M. ve Skalnik, P. (1993). Erken devlet, Çev. Emine Bademci, Ankara: İmge Kitabevi.
- Cohen, A. ve İsina, A. (2007). ABD'nin menfaati ve Merkezi Asya'nın enerji güvenliği (I). Web: https://tasam.org/trTR/Icerik/509/abdnin_menfaati_ve_merkezi_asyanin_enerji_guvenligi_i 12 Ocak 2021'de alınmıştır.
- Çalışkan, B. (2018). Orta Asya Raporu: Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri Web: https://insamer.com/tr/orta-asya-raporu-donusum-surecinde-turk-cumhuriyetleri_1743.html 30 Ekim 2020'de alınmıştır.
- Çeçen, A. (2004). Avrasya gerçeğinde Güneydoğu. *2023 Dergisi*, (43), 36-41.
- Çınar, B. (2020). Tarihte üçüncü güç ve Orta Asya enerji savaşları. Web: file:///C:/Users/PC/Downloads/TARİHTE_UCUNCU_GUC_VE_ORTA_ASYA_ENERJI_S.pdf, 2 Aralık 2020'de alınmıştır, 21-44.
- Çifçi, O. (2019). Çin'in Enerji Jeopolitiğinde Artan Rolü ve ABD'nin Enerji Politikasının Yeniden Şekillenmesi. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, Yıl: 21, 21(1), 79-98.
- DEİK, Türkiye-Kırgızistan İş Konseyi Ağustos (2018). Web: <https://www.deik.org.tr/uploads/bilgi-notu-kir-agustos-2018.pdf>, 15 Ocak 2021'de alınmıştır.
- DEİK, Türkiye-Kırgızistan İş Konseyi Mart (2012). *Tacikistan Ülke Bülteni*, <https://www.deik.org.tr/uploads/tacikistan-bulteni.pdf>, 15 Ocak 2021'de alınmıştır.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (1992). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Demirci, A. (2005). Küreselleşen dünyamızda coğrafyanın siyasal gücü ve Türkiye ölçeğindeki rolü *Marmara Coğrafya Dergisi*, (12), 1-16.
- Demirci, Levent (2012). Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 11(2), 33-69.
- Dikbaşı, K. (2001). Türkmen gazının bağımsızlık mücadelesi. *Avrasya Dosyası*, 7(2),

87-89.

Dilek, K. (2011). İran'ın Orta Asya politikaları. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.

Duman, Ç. (2020). Jeopolitik teoriler. Web: file:///C:/Users/v/Downloads/JeopolitikTeoriler.pdf, 14 Ocak 2020'de alınmıştır.

Duman, M. (2002). Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4(2), 1-16.

Dumankaya, E. M. (2019). Uluslararası İlişkiler ve Güç Kavramı. *Trend Analizi*, Ocak.

Duran, H. ve Yılmaz, K. K. (2011). Devi bağlayan bağlar: Çin'in Orta Asya enerji kaynaklarındaki çıkarı. *International Conference on Eurasian Economies*, 36-43.

Duverger, Maurice (1998). Siyaset sosyolojisi. (Çeviri: Ş. Tekeli). İstanbul: Varlık.

Efegil, E. (2008). Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikasının analizi: proje bazlı yaklaşımdan stratejik işbirliği anlayışına geçiş. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (16), 65-82.

Egeli, H. A. ve Emsen, S. Ö. (2002). Geçiş Ekonomilerinin Makro Ekonomik Performansları ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme, Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri *Uluslararası Sempozyum Kitabı*, 2-4 Mayıs, Bişkek.

Emiroğlu, H. ve Çakır, F. (2015). Soğuk savaş sonrası Birleşmiş Milletlerin barışı koruma/güçlendirme misyonu ve Türkiye. <https://www.ayk.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/01/EM%C4%B0RO%C4%9ELU-H%C3%BCseyin-%C3%87AKIR-Faruk-SO%C4%9EUK-SAVA%C5%9E-SONRASIB%C4%B0RLE%C5%9EM%C4%B0%C5%9E-M%C4%B0LLETLER%C4%B0N-BARI%C5%9EI-KORUMA-G%C3%9C%C3%87LEND%C4%B0RME-M%C4%B0SYONU-VE-T%C3%9CRK%C4%B0YE.pdf> , 673-700.

Enerji Atlası <https://www.enerjiatlasi.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html> , 21 Ocak

2021’de alınmıştır.

- Ercan, R. (2015). Sosyolojinin temel kavramları. *Sosyoloji*, 3. Baskı, Editörler: Feridun Merter-Mustafa Talas, İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Erhan, Ç. (2004). ABD’nin Orta Asya politikaları ve 11 Eylül’ün etkileri. *Uluslararası İlişkiler*, 1(3), 123-149.
- Erkişi, K. (2017). İktisadi Gücün stratejik kullanımı: jeoekonomi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1025-1035.
- Fromkin, D. (2013). Barışa son veren barış: Modern Ortadoğu nasıl yaratıldı?. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Gamarlı, N. (2015). Rusya ve Orta Asya Ülkelerinin Ekonomik İşbirliği: Eğilimler ve Beklentiler, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Gençler, A. ve Akbaş, A. (2011). Bağımsızlık sonrası Kazakistan ve Türkiye arasındaki sosyo ekonomik ilişkiler (1990-2011). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 1-35.
- Gezgin, S. (2005). Küreselleşmenin medya ve toplum üzerindeki etkileri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (21), 9-12.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, 1.Baskı İstanbul: Say Yayınları.
- Gökten, K. (2018). Küresel değer zincirlerine katılım projesi olarak Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru. Quo Vadis Social Sciences Proceedings Book, FSCONGRESS, 38-43.
- Gönül, B. (2020). Soğuk Savaş: İki Kutuplu Dünya. Web: https://www.researchgate.net/publication/334736456_SOGUK_SAVAS_IKI_KUTUPLU_DUNYA_THE_COLD_WAR/link/5d3e93564585153e592aac42/download , 29 Kasım 2020’de alınmıştır.
- Günay, Ü. ve Güngör, H. (2015). *Türklerin Dini Tarihi*, Ankara: BerikanYayınevi.
- Güneş, E. (2012). Günümüz uluslararası siyasi sistemin yapısı ve güç dağılımı. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (23), 78-101. Erişim Tarihi:18.01.2021.
- Güngör, G. (2020). Orta Asya ticaretinde Çin nüfuzu. *AVİM*,

<https://avim.org.tr/tr/Analiz/ORTA-ASYA-TICARETINDE-CIN-NUFUZU>,
21 Ocak 2021’de alınmıştır.

- Gürbilek, N. ve Savaşır İ. (1989). Foucault’nun hapisanelerine giriş. *Defter* (9): 7-10.
- Hançerlioğlu, O. (1986). *Toplumbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hasgüler, M. ve Uludağ, M. B. (2009). Üçüncü Dünya” Yolunda Rusya ve Orta Asya. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (41), 39-60.
- Hekimoğlu, A. (2012). Uluslararası dengeler bağlamında Orta Asya’daki enerji politikaları, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., s.267-308.
- Held, D. ve McGrew, A. (2014). *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Hepaktan, C. E. ve Çılbant, C. (2016). Geçmişten günümüze Türkiye ile Özbekistan’ın dış ticaret ilişkileri. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 97-110.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (2007). *Küreselleşme sorgulanıyor*. 4.Baskı, Ankara: Dost Kitabevi.
- İnan, Ş. (2011). Dünyada ve Türkiye’de jeoekonomi çalışmaları ve jeoekonomi öğretimi. *Bilge Strateji*, 3(4), 83-122.
- İnançlı, S. ve Konak, A. (2015). Türkiye-Kırgızistan ekonomik ilişkilerinin dış ticaret üzerine yapısal ve sektörel olarak yansımaları. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (8), 111-124.
- Kafkasyalı, M. S. ve Tacibayev, R. (2012). Tacikistan: kurgusal kuruluştan kurgusal politikalara. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1) 239-266.
- Kahya, H. (2008). Bir küresel güç olarak Avrupa Birliği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kalyoncu, H.- Amanov, S. (2010). Orta Asya enerji kaynakları ve enerji bağlamında ABD’nin Orta Asya politikası. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 38-71.
- Kamalov, İ. (2011). Türk Cumhuriyetleri’nin bağımsızlıklarının 20. yılında

Rusya'nın Orta Asya politikaları, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.

Kanbolat, H. (2011). Türk dış politikasında Kazakistan'ın yeri ve geleceği. *Ortadoğu Analiz*, 3(30), 54-57.

Kanlıdere, A. (2011). Orta Asya Türk Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Kapani, M. (1978). Politika bilimine giriş. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 431.

Kellner, D. (2020), Globalisation and postmodern turn", Web: <https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/globalizationpostmodernturn.pdf> 14 Ocak 2021'de alınmıştır, 1-14.

Kepenek, O. (2020). ABD'nin Orta Asya politikası". *Politika*. Web: <http://politikaenstitusu.com/2020/10/31/baskanlik-secimleri-ve-olası-senaryolar-baglamında-abdnin-orta-asya-politikasi/> , 26 Ocak 2021'de alınmıştır.

Kerimoğlu, Y. (2019). Çin'in Orta Asya politikaları, *İNSAMER* Web: https://insamer.com/tr/cinin-orta-asya-politikalari_1942.html 14 Ocak 2021'de alınmıştır.

Kızanlıklılı, M. M.-Koç, H. ve Kılıçlar, A. (2016). Örgütsel güç ve gücün kaynakları üzerine kavramsal bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 488-504.

Kızılcıkelik, S. ve Erjem, Y. (1992). *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Konya: Emre Grafik Tasarım.

Kodaman, B. (1997). Tarihçi gözüyle din-devlet-toplum. *Türk Yurdu*, İslâmın Bugünkü Meseleleri Özel Sayısı, Nisan-Mayıs, 17(116-117), 58.

Kongar, E. (2020). Türkiye'nin önemi. Web: https://www.kongar.org/makaleler/mak_tuo.php , 10 Aralık 2020'de alınmıştır. 1-2.

Köse, G. (2020). Orta Asya (Türkistan) enerji meselesi: enerji potansiyeli ve aktörler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(172), 254-275.

- Kurtkan Bilgiseven, A. (1986). Genel sosyoloji, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Küçükcan, T. (2004). Büyük güçlerin hegemonik mücadelesi sürüyor. *2023 Dergisi*, (43), 78-79.
- Makarenko, T. (2010). Orta Asya: güç, siyaset ve ekonominin çatıştığı yer. Web: <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2010/03/30/orta-asya-guec-siyaset-ve-ekonominin-catistigi-yer/index.html> , 6 Kasım 2020'de alınmıştır.
- Mundro, A. (2020). Robert A. Dall American Political Scientist and Educator. Web: <https://www.britannica.com/biography/Robert-A-Dahl#ref1178984> , 11 Ocak 2021'de alınmıştır.
- Nakip, M. (2012). Önsöz. Bölgesel ve küresel politikalarda Orta Asya. Ankara-Türkistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., 5-15.
- New Times, Web: <http://newtimes.az/tr/geopolitics/3204> , 21 Ocak 2021'de alınmıştır.
- Nogayeva, A. (2012). ABD, Rusya ve Çin'in nüfuz mücadelesinde Orta Asya: araçlar ve süreçler. *Bilig*, (62), 183-204.
- Nye, J. S. (1990). The Changing nature of world power. *Political Science Quarterly*, 105(2), 177-192.
- Okur, M. A. (2012). Amerikan dış politikası ve Orta Asya: dünya düzeni değişirken ilişkilerin geleceği üzerine düşünceler. *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay.
- Özel, C. (2018). Yumuşak güce bütünsel bir bakış. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 1-27.
- Paramonov, V. ve Strakov, A. (2007). Economic involvement of Russia and China in Central Asia. *Conflict Studies Research Centre Central Asian Series* 07/12 (E), 1-12.
- Parlak, B. (2003). Küreselleşme sürecinde modern ulus devlet ve kamu yönetimi. *Çağdaş Kamu Yönetimi*, Ed. M. Acar-H. Özgür, Ankara: Nobel Yay.
- Pirinççi, U. (2008). Soğuk savaş sonrasında ABD'nin Orta Asya politikası: beklentiler ve gerçeklikler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(1), 207-235.
- Purtaş, F. (2004). Şangay Beşlisinden Şangay İşbirliği Örgütüne Orta Asya'da Rus-

- Çin stratejik ortaklığı. *2023 Dergisi*, (33), 20-29.
- Purtaş, F. (2006). Avrasya'daki 'yeni büyük oyun' bağlamında Hindistan'ın Orta Asya Politikası politikası. *OAKA* 1(2), 56-77.
- Rahim, M. A. (1988). The Development of a leader power inventory. *Multivariate Behaviour Research*, 23, 491-503.
- Rasonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük*, 3. Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Sağlam, Z. (2014). Güç kavramı ve Ortadoğu'da değişen dengeler üzerinden güç okuması. *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İnsamer*, Web: <https://insamer.com/wp-content/uploads/2014/02/G%c3%bc%c3%a7-kavram%c4%b1-ve-Ortado%c4%9fuda-de%c4%9fi%c5%9fen-dengeler-%c3%bczerinden-g%c3%bc%c3%a7-okumas%c4%b1.pdf> , 11 Ocak 2021'de alınmıştır.
- Sarı, K. (2020). "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya politikası", Web: file:///C:/Users/PC/Downloads/CIN_HALK_CUMHURİYETİNİN_ORTA_ASYA_POLITI.pdf 2 Aralık 2020'de alınmıştır.
- Soltan, E. (2002). Rusya ve Kırgızistan: asimetrik ilişkilerin sürekliliği. *Avrasya Dosyası*, Kazakistan-Kırgızistan Özel Sayısı, 7(4), 177-204.
- Suyunbikov, S. (2020). ABD'nin Orta Asya politikaları. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, Web: <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/abd-nin-orta-asya-politikalari> 1 Aralık 2020'de alınmıştır.
- Syzdykova Oralbaykızı, A. (2019). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, 9(2), 341-360.
- Şaylan, G. (1995) Değişim küreselleşme ve devletin yeni işlevi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Tacibayev, R. (2012). Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi. *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Editör, M. Savaş Kafkasyalı, Türkistan-Ankara: Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi Yay., 169-210.

- Talas, M. (2003). Küreselleşme ve Türkiye’de kültür politikaları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Talash, F. (2016). Afganistan- Çin ilişkileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Tank, P. (2012). The Concept of Rising Powers. *NOREF Policy Brief*, Haziran, 1-4.
- Timor, A. N. (Tarihsiz) Dünya bölgeleri: Orta Asya, Rusya ve Kafkaslar. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını.
- Togan, Z. V. (1960). Türk Türkistan. İstanbul: Toprak Yayınları.
- Tutal, N. (2006). Küreselleşme iletişim kültürlerarasılık, 1. Baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları
- Türk, F. (2010). Türkiye-Türkmenistan ilişkileri 1990-2010. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 57-64.
- Türkiye-Hindistan Yuvarlak Masa Toplantıları 1 (2013), 20-23 Ocak 2013, Yeni Delhi, Web: https://tasam.org/Files/Etkinlik/File/Deklarasyon/turkiye_-_hindistan_yuvarlak_masa_toplantilari_-_1_56f46988-a33f-48cc-b093-48de9435ea2b.pdf , 2 Aralık 2020’de alınmıştır, 1-10.
- Weber, M. (1993). Sosyoloji yazıları, Çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Yalçın, E. S. (2004). AB 2004 Türkiye İlerleme Raporu’nun düşündürdükleri. *2023 Dergisi*, (43), 26-29.
- Yapıcı, U. (2015). Yumuşak güç ölçülebilir mi?. *Uluslararası İlişkiler*, 12(47), 5-25.
- Yardımcıoğlu, M. ve Koçarlan, H. (2012). Çok kutuplu dünyaya doğru: şanghay işbirliği örgütü. Web: https://www.researchgate.net/publication/312533089_COK_KUTUPLU_DU_NYAYA_DOGRU_SANGHAY_ISBIRLIGI_ORGUTU, 27 Ocak 2021’de alınmıştır.
- Yatağan, A. G. (2018). Sert güç unsurlarının yumuşak güç aracı olarak etkileri. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28(2), 69-94.
- Yazar, Y. (2011). Enerji ilişkileri bağlamında Türkiye ve Orta Asya ülkeleri, Ankara: Ahmet Yesevi Üniv. Yay.

